

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**БІОГРАФІЮ
БІОГРАФІКА
БІОГРАФІСТИКА**

Випуск 2

Людина науки у вітчизняній біографії

Київ 2023

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**БІОГРАФІЇ
БІОГРАФІКА
БІОГРАФІСТИКА**

Збірник праць Інституту біографічних досліджень

Електронне наукове видання

Засноване в 2022 році

Випуск 2

Людина науки у вітчизняній біографіці

**Матеріали ХІХ Біографічних читань, присвячених
пам'яті засновника і першого директора Інституту біографічних
досліджень НБУВ доктора історичних наук, професора
Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003)**

(Київ, 7 червня 2023 року)

Київ 2023

УДК 016:929(477)(066)

Biography. Біографіка. Біографістика : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. – Київ, 2023. – Вип. 2. – 217 с.

Збірник наукових праць та матеріалів Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського присвячений проблемам теорії і методології біографіки, актуальним питанням її досвіду, сучасному стану й перспективним завданням розвитку. Другий випуск збірника містить тези доповідей і повідомлень учасників ХІХ Біографічних читань «Людина науки у вітчизняній біографіці», що відбулися 7 червня 2023 року в Києві.

Видання орієнтоване на науковців, які працюють у галузі біографіки, біобібліографії, соціальних комунікацій, електронних ресурсів біографічної інформації, а також на широке коло осіб, котрі цікавляться вітчизняною історією та культурою.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: В. І. Попик, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України (головний редактор); Л. І. Буряк, д-р іст. наук, проф. (заступник головного редактора); Н. І. Любовець, канд. іст. наук (заступник головного редактора); О. В. Плющик, канд. філол. наук (секретар редколегії); Г. А. Александрова, д-р філол. наук; О. Є. Бондарева, д-р філол. наук, проф.; Т. В. Добко, д-р наук із соц. комунікацій; С. С. Кіраль, д-р філол. наук, проф.; В. В. Томазов, д-р іст. наук; О. М. Яценко, канд. іст. наук.

Рецензенти:

Салата Оксана Олексіївна, доктор історичних наук, професор
Романенко Олена Віталіївна, доктор філологічних наук, професор

Публікується за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Протокол № 7 від 12.10.2023 р.

У разі передруку публікацій посилання на збірник «Biography. Біографіка. Біографістика» обов'язкове.

No part of this publication may be reprinted without reference to the "Biography. Biographica. Biographistica" collection.

© Національна академія наук України, 2023

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2023

З М І С Т

Від редакційної колегії	7
XIX Біографічні читання	9
Доля, здобутки і спадщина поколінь учених у сучасній українській біографіці: специфіка дослідницьких дискурсів та інтерпретацій	
Попик В. І. Українська наука і вчені в ХХ столітті: переосмислення феномену.....	21
Зінчук Р. С. Діалектологічні дослідження в «Записках Наукового товариства імені Шевченка» в кінці ХІХ ст.	25
Бугаєва О. В. Українські музиканти — діячі науки: історичний дискурс біографічних сюжетів і форм	30
Проблема традиційних і новітніх моделей біографічних студій	
Буряк Л. І. Візуальні проекти в просторі біографічних практик.....	36
Томазов В. В. Роль генеалогії в реконструкції біографії науковця	43
Плющик О. В. Есей як жанр біографіки	46
Школа В. М. Оксиморон як засіб портретування (постать Василя Стефаника в рецепції Богдана Лепкого)	50
Дослідження персоналій українських учених і діячів культури: традиційні підходи і нове прочитання	
Западенко І. В. Натураліст Войцех Зборжевський: початок наукового шляху в Меджибожі	55
Янкул О. М. Яків Голяховський — перший укладач статистико-інформаційних видань на Харківщині	60
Александрова Г. А. Микола Ілліч Стороженко (1836–1906): служіння культурі, науці, бібліотечній справі	63
Федунишин Л. Л. Іван Кривецький у дослідженнях українських учених	68
Демуз І. О. Леонід Петрович Сокальський — український агроном, ґрунтознавець, метеоролог кінця ХІХ — початку ХХ ст.	72

Патик В. В. «Щоденник» В. С. Гнилосирова як джерело для дослідження громадського і культурного життя України другої половини XIX ст.	77
Вечерок О. М. Неоромантичні тенденції в художній прозі В. Г. Короленка	80
Марченко Н. П. Наталя Забіла — фундаторка української літератури для дітей та self-made woman Червоного ренесансу (до 120-ліття з дня народження письменниці)	84
Погорілець О. Г. Археологічна, пам'яткоохоронна і музейна праця Михайла Ягодзінського (до 100-річчя з дня народження).....	88
Лощинська Н. В. Український філолог Ярослав Дзира: доля вченого в тоталітарному суспільстві	93
Дзира О. І. Лариса Олександрівна Дегтяренко: півстоліття роботи на бібліотечній ниві	97
Рой С. В. Життєвий і творчий шлях заслуженого артиста УРСР, театрального режисера та педагога Олександра Петровича Горбенка (85 років з дня народження митця)	101
Постаті вчених у контексті європейської та світової науки	
Вовк О. І. Науковий доробок Василя Каразіна (1773–1842) в оцінках іноземних дослідників.....	106
Дроздовська О. Р. Журналістська діяльність Ярослава Падоха	110
Деркач Л. М. Роль Ярослава Рудницького в організації українських наукових інституцій у діаспорі	115
Семешкін В. А. Невідомі сторінки життя Томаса Йоганна Зеєбека	122
Діячі української науки у вітчизняному і зарубіжному мемуарії та епістолярії	
Любовець Н. І. Мемуарна бібліотека Наукового товариства імені Шевченка (1995–2001 рр.)	130
Шалак О. І. «На Поділлі було багато монастирів, про які залишилися тільки народні перекази». Листи Юхима (Євфимія) Січінського до Миколи Петрова.....	135
Школа Г. М. Стилiстичні особливості нарису Галини Стоцької «Слово про батька»	138

Томозов В. В., Томозова Н. М. Мовознавці Борис Ткаченко та Зінаїда Йоффе на сторінках мемуарів Катерини Рапай	143
Осінь Н. В. Постаті вчених-геологів київського Університету святого Володимира: наукова спадщина, наукові школи й товариства, листування	147
Болдирєв О. І. Оцінка втрат українських науковців у період 1918–1943 років за спогадами київського біолога Бориса Балінського	152
«Місця пам'яті» діячів науки: архіви, бібліотеки, енциклопедії, словники, довідники, електронні ресурси	
Березівська Л. Д. Енциклопедичний біографічний словник як форма представлення колективного портрета педагогів України (друга половина XIX — початок XXI ст.): критерії та підходи	158
Міхно О. П. Структурно-змістові особливості зарубіжних біографічних словників педагогів	162
Котлярова Т. В. Сучасні серіальні видання Наукового товариства імені Шевченка: біографічний аспект	167
Головко О. В. Садиба на Мало-Садовій вулиці в житті Володимира Короленка	171
Якубець О. А. Іноземні члени НАН України: біографічна інформація та проблематика відповідної джерельної бази	175
Оленич Л. Б. Джерельна база створення бібліографічних покажчиків «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина»	182
Климович Н. М. Документи репресованих науковців з фондів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України на міжархівному порталі «Український мартиролог XX ст.»	187
Алексєєнко А. О. Репрезентативність фондів Центрального державного науково-технічного архіву України для відтворення біографії доктора геолого-мінералогічних наук, академіка Української нафтогазової академії Олександра Істоміна.....	192
Вернік О. Л., Комарянська Т. В. Використання електронних джерел біографічної інформації про діячів Наукового товариства імені Шевченка для розбудови «Українського національного біографічного архіву»	198

Стегній Д. Г., Литвин О. В. Електронні ресурси Національної історичної бібліотеки України — місце пам'яті про діячів історичної науки: на прикладі бази даних «Українські історики міжвоєнної доби (1918–1939 рр.)»	202
Вернік Ю. В. Бібліографічний менеджер Zotero як один з інструментів організації роботи з біографічною інформацією	207
Босенко О. О. Технологія розпізнавання дублів персоналій «Українського національного біографічного архіву». Методи перевірки	211

Від редакційної колегії

Це видання є другим випуском започаткованого в 2022 р. Інститутом біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського продовжуваного електронного наукового збірника, присвяченого проблемам біографіки як важливого спрямування гуманітарної науки і культури, інформаційних комунікацій, а також біографістики — спеціальної наукової дисципліни соціогуманітарного циклу, що вивчає комплекс теоретико-методологічних, методичних і організаційних засад біографічних досліджень, інтеграції та поширення біографічних знань.

Збірник, який пропонується нині увазі читачів, містить матеріали XIX Біографічних читань. Ці щорічні Читання, започатковані в 2005 році, присвячені пам'яті засновника і першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003).

XIX Біографічні читання, які відбулися 7 червня 2023 року, пройшли в онлайн-режимі, що дозволило зібрати представницьку аудиторію зацікавлених учених академічних інститутів, закладів вищої освіти та фахівців бібліотечних, архівних і музейних установ з різних куточків України.

У центрі уваги учасників цього-річних Біографічних читань — проблема «Людина науки у вітчизняній біографіці» — уже вдруге впродовж останнього десятиліття. Це жодною мірою не повторення, а навпаки — визнання того, що ця проблематика має виключне значення для української науки і культури. У вітчизняній біографіці їй по праву належить одне з центральних місць.

Відзначення в 2023 р. 150-річчя від часу заснування Наукового товариства імені Шевченка — першої загальнонаціональної громадської організації, яка об'єднала провідних інтелектуалів України, знаменувала їх входження до європейського наукового співтовариства, стала основою розбудови інших наукових організацій, насамперед Українського наукового товариства в Києві, Української академії наук, а також єднання сил українського наукового співтовариства на еміграції — важливий привід для сучасних роздумів про долю визначних українських учених — і окремих, і цілих поколінь.

Особлива значимість проблематики людини науки полягає у виключній ролі наукового співтовариства в розвитку української національної ідеї, патріотичному згуртуванні суспільства, розбудові нації і держави, високого інтелектуального й духовного потенціалу України, який дозволив їй пройти через багато тяжких випробувань.

На відміну від багатьох націй, інтегрованих на основі державницьких, імперських інтересів панівних класів або економічного зростання, формування національного ринку, українська нація згуртована сміливими та креативними інтелектуальними зусиллями і культурницькими ініціативами інтелігенції — наукової, освітянської, творчої — притому в таких умовах, коли українські землі знаходилися під владою інших держав. Ці зусилля перемогли, тому що спиралися на підтримку багатомільйонних мас українців.

У цілій низці поколінь в Україні сформувався синкретичний образ інтелектуала — водночас і вченого, який працює в різних галузях науки, і освітянина, літератора, публіциста, громадського й політичного діяча, який є виразником загальнонаціональних інтересів. Цей універсалізм українського вченого, певною мірою пригнічений у роки радянської влади, переживає нині бурхливий ренесанс.

Людина науки — значить в Україні набагато більше, ніж у багатьох зарубіжних країнах.

В умовах нинішніх випробувань минуле, сьогодення й майбутнє нерозривно поєдналися. Тому і в центрі досліджень учених-біографістів — досвід і традиції поколінь, те, що передається від одної генерації науковців наступним. Зазначене знайшло яскраве відображення в програмі Біографічних читань, у тематиці опублікованих у збірнику тез доповідей і повідомлень.

Відеозаписи виступів на Біографічних читаннях, а також інших конференціях, творчих зустрічах, презентаціях нових видань розміщено також у вільному доступі на інформаційному каналі Інституту біографічних досліджень НБУВ «Biography. Біографіка. Біографістика» на платформі YouTube. Режим доступу: <https://www.youtube.com/@biography..5055>

XIX Біографічні читання

XIX Біографічні читання «Людина науки у вітчизняній біографіці», присвячені пам'яті засновника і першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003), організовані та проведені Інститутом біографічних досліджень НБУВ 7 червня 2023 року. Цьогоріч вони були присвячені розгляду сучасних моделей дослідження й репрезентації життєвого і творчого шляху, здобутків і спадщини діячів науки, реконструкції колективних портретів представників наукових колективів та шкіл, громадських організацій учених.

Доповіді, повідомлення та дискусії учасників були зосереджені на обговоренні таких проблем:

- Людина науки в сучасній українській біографіці: специфіка дослідницьких дискурсів та інтерпретацій;
- Наукове товариство імені Шевченка як перший загальнонаціональний науковий центр і осередок інтелектуальної співпраці представників усіх українських земель (до 150-річчя НТШ);
- Вивчення персоналій українських учених: традиційні підходи й нове прочитання (зокрема — біографія-реконструкція, біографія-інтерв'ю, біографія-фікшн, візуалізована біографія, колективна біографія);
- Постаті українських вчених у контексті європейської та світової науки;
- Міжособистісні взаємини науковців: співпраця, впливи, антагонізм наукових поглядів, формування наукових шкіл;
- Просопографічні дослідження поколінь діячів української науки в просторі сучасної біографіки: потенціал, методологія, перспективи;
- Діячі української науки у вітчизняному і зарубіжному мемуарії та епістолярії;
- «Місця пам'яті» діячів науки: архіви, бібліотеки, енциклопедії, словники, довідники, електронні ресурси.

До програми XIX Біографічних читань було подано 59 заявок від дослідників з наукових установ і центрів, закладів вищої освіти,

бібліотек, архівів, музеїв). Приєднатися до онлайн-конференції мали можливість близько 40 науковців.

В умовах протистояння російській навалі, боротьбі за свободу і незалежність, демократичний розвиток України, минуле, сьогоднішня і майбутнє нерозривно поєдналися в досвіді й традиціях поколінь, що знаходяться в центрі досліджень біографів — усе те, що зберігається та передається від однієї генерації вчених наступним. Роль наукового співтовариства в розвиткові національної ідеї та високого інтелектуального й духовного потенціалу України, патріотичному згуртуванні суспільства, розбудові нації й держави є неоціненною.

Перший розділ збірника містить матеріали з проблем вивчення **долі, здобутків і спадщини поколінь учених у сучасній українській біографії.**

Володимир Іванович Попик, директор Інституту біографічних досліджень НБУВ, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, у темі *«Українська наука і вчені в ХХ столітті: переосмислення феномену»* зосередив увагу на необхідності глибокого, без жодних спрощень і упереджень, досягнення з висоти сучасного досвіду долі, справ і спадщини кількох поколінь як провідних вчених, так і широкого загалу вітчизняних науковців, які працювали в умовах суперечливих реалій, обумовлених пануванням тоталітарного комуністичного режиму,

Неможливість повною мірою реалізувати власний творчий потенціал не повинна применшувати вагомий внесок учених радянської доби в розвиток інтелектуального й духовного потенціалу України, нехай і певним чином zdeформований непереборними на той час обставинами. Україна не повинна відмовлятися від своїх імен, від тих, хто всупереч обставинам працював задля її добра.

Русланою Степанівною Зінчук, кандидатом філологічних наук, доценткою кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки, проаналізовано «Записки НТШ» за 1892–1900 роки щодо діалектологічних досліджень у доповіді *«Діалектологічні дослідження в “Записках Наукового товариства імені Шевченка” в кінці ХІХ століття»*. Окремо вона відзначила внесок в українську діалектологію науковців Івана Верхратського та Володимира Гнатюка.

Змістовні й формотворчі процеси музично-біографічного знання аналізуються в тезах «Українські музиканти — діячі науки: історичний дискурс біографічних сюжетів і форм» кандидата історичних наук, старшої наукової співробітниці відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Олени Валентинівни Бугасвої** на основі біобібліографії праць українських музикознавців, музичних критиків, археографів, фольклористів, етнографів у хронологічному просторі від середини XIX ст. до сьогодення.

Проблема традиційних і новітніх моделей біографічних студій порушена авторами в однойменному розділі збірника.

Лариса Іванівна Буряк, доктор історичних наук, професор, провідна наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, у тезах «Візуальні проекти в просторі біографічних практик» розкрила особливості методів графічної біографіки, що набуває нині поширення, на прикладах міжнародних і вітчизняних візуальних біографічних проєктів, а також проаналізувала методологію імплементації інфографіки в моделювання біографічного візуального наративу.

Завідувач сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, старший науковий співробітник **Валерій В'ячеславович Томазов**, розкриваючи тему «Роль генеалогії в реконструкції біографії науковця», зокрема, наголосив на вивченні соціальної приналежності, сімейної історії, культурних традицій, дружнього оточення, особливостей побуту, світоглядних орієнтирів, системи суспільно-політичних поглядів, зацікавлень — усього, що впливає на середовище формування особистості.

У доповіді «Есей як жанр біографіки» **Оксана Валентинівна Плющик**, кандидат філологічних наук, доцент, старша наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, аналізуючи публікації про відому філологиню Соломію Павличко, дійшла висновку про те, що есей, як синтезований жанр, також може містити певну інформацію для реконструкції біографії особи.

Доктор філологічних наук, доцентка кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства Бердянського державного педагогічного університету **Валентина**

Миколаївна Школа в темі «*Оксиморон як засіб портретування (постать Василя Стефаника в реценції Богдана Лепкого)*» застосувала літературно-поетичний прийом і розглянула крізь його призму спогади українського письменника, науковця, маляра Богдана Лепкого про новеліста світової слави Василя Стефаника під час їхнього спілкування в Кракові (один навчався в Ягеллонському університеті, а інший — викладав) і зустрічей у Відні періоду Першої світової війни.

Розділ «**Дослідження персоналій українських учених і діячів культури: традиційні підходи і нове прочитання**» охоплює розвідки авторів щодо особистостей, з діяльністю яких пов'язані вагомі здобутки вітчизняної науки.

Тези «*Натураліст Войцех Зборжевський: початок наукового шляху в Меджибожі*» заступника директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» **Ігоря Валентиновича Западенка** містять посилання на історичні документи щодо початкового періоду діяльності викладача й натураліста-аматора XVIII століття Войцеха Зборжевського, який певний час працював у Меджибізькому училищі, і деталі життєпису якого відомі лише в найзагальніших рисах.

Провідний фахівець Центру українських студій та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, доктор філософії (PhD) з історії та археології **Олексій Миколайович Янкул** у тезах «*Яків Голяховський — перший укладач статистико-інформаційних видань на Харківщині*» на основі документів, що зберігаються в Державному архіві Харківської області, реконструював частину біографії Я. Голяховського, яка довгий час була невідома широкому загалу, але заслуговує на окреме вивчення.

У доповіді «*Микола Ілліч Стороженко (1836–1906): служіння культурі, науці, бібліотечній справі*» доктора філологічних наук, провідної наукової співробітниці відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Галини Андріївни Александрової** проаналізовано спогади науковців про відомого літературознавця, завідувача кафедри всесвітньої літератури Московського університету, головного бібліотекаря Рум'янцевського музею, який, попри тривале перебування за межами Батьківщини, зберіг світоглядні цінності й гуманістичний духовний потенціал, закладені в Україні — його родина (з початку XVII ст.) належала до

української інтелектуальної еліти й залишила вагомий слід у національній історії.

Любомира Любомирівна Федунішин, кандидат історичних наук, викладачка суспільних дисциплін ВСП «Бурштинський енергетичний фаховий коледж Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу», у тезах *«Іван Кривецький у дослідженнях українських учених»* проаналізувала вітчизняні наукові дослідження про галицького історика, члена Наукового товариства імені Шевченка, представника львівської історичної школи М. Грушевського, наголосивши, що його біографія, зокрема наукова, потребує комплексного дослідження.

Доктор історичних наук, професор, головна наукова співробітниця сектору наукової бібліографії та біографістики Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН **Інна Олександрівна Демуз** за матеріалами рукописних документів встановила причетність одного з представників відомого роду, який формував культурне, освітнє й наукове життя південних міст України, до організації та діяльності Катеринославської обласної сільськогосподарської дослідної станції; також частково реконструювала його наукову діяльність, а результати розвідки оприявила в тезах *«Леонід Петрович Сокальський — український агроном, ґрунтознавець, метеоролог кінця XIX – початку XX ст.»*.

У тезах *«“Щоденник” В. С. Гнілосирова як джерело для дослідження громадського і культурного життя України другої половини XIX ст.»* кандидат історичних наук, старша наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Вікторія Василівна Патик**, характеризуючи його-документ просвітителя, який зберігається у фондах Інституту рукопису НБУВ, відзначилп його важливість у якості джерела для дослідження громадських і культурних подій в Україні.

Наукова співробітниця Полтавського літературно-меморіального музею В.Г. Короленка, кандидат філологічних наук **Ольга Миколаївна Вечерок** у тезах *«Неоромантичні тенденції в художній прозі В. Г. Короленка»* крізь призму естетики неоромантизму та, враховуючи біографічний дискурс, розглянула окремі аспекти художніх творів письменника (теми, сюжети, персонажі).

Представляючи життєвий і творчий шлях видатної української дитячої письменниці Наталі Львівни Забіли в тезах *«Наталя Забіла — фундаторка української літератури для дітей та self-made woman»*

Червоного ренесансу (до 120-ліття з дня народження письменниці)», кандидат історичних наук, старша наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Наталія Петрівна Марченко** проаналізувала її особовий фонд у ЦДАМЛМ України, джерельна база якого дає змогу створити докладну біографічну реконструкцію життя, творчості, наукової й громадської діяльності мисткині в просторі радянської системи.

Директор Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» **Олег Григорович Погорілець** у тезах *«Археологічна, пам'яткоохоронна і музейна праця Михайла Ягодзінського (до 100-річчя з дня народження)»* представив основні факти життєвого шляху педагога, історика, археолога й організатора музейної справи, 100-річчя з дня народження якого відзначається в 2023 році, зокрема зазначивши його науковий внесок у відкриття археологічних пам'яток басейну Південного Бугу та в збереження пам'ятки архітектури (XII–XIX ст.) національного значення — Меджибізької фортеці.

Досліджуючи наукову спадщину українського історика, літературознавця, мовознавця, перекладача, українського інтелігенташістдесятника Ярослава Івановича Дзири (1931–2009), кандидат філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу інформаційно-комунікаційних технологій НБУВ **Наталія Василівна Лощинська** в тезах *«Український філолог Ярослав Дзира: доля вченого в тоталітарному суспільстві»* окреслила його внесок у розвиток вітчизняної науки, культури, громадського національно-патріотичного руху.

Завідувачка відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ, кандидат історичних наук **Олеся Іванівна Дзира** в тезах *«Лариса Олександрівна Дегтяренко: півстоліття роботи на бібліотечній ниві»* репрезентувала бібліотечно-інформаційну, організаційську й дослідницьку діяльність своєї колеги-попередниці.

Світлана Вікторівна Рой, кандидат історичних наук, наукова співробітниця відділу фондів Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Г. Спаського у тезах *«Життєвий і творчий шлях заслуженого артиста УРСР, театрального режисера та педагога – Олександра Петровича Горбенка (85 років з дня народження митця)»* здійснила спробу висвітлення біографії видатного українського театального режисера, визначивши найважливіші етапи його творчого життя.

Розділ «Постаті вчених у контексті європейської та світової науки» об'єднує розвідки щодо особистостей, чия праця й життя залишили непроминальний слід як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці.

Ольга Ігорівна Вовк, заступниця директора Центру українських студій та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, у розкритті теми «Науковий доробок Василя Каразіна (1773–1842) в оцінках іноземних дослідників» послуговувалася зарубіжними публікаціями, у яких згадується ім'я вченого, і переконливо довела, що його науковий доробок не залишився непоміченим міжнародною спільнотою, а за низкою представлених ним ідей і винаходів у галузі метеорології й хімії закріпився світовий пріоритет.

На журналістській і публіцистичній діяльності Ярослава Падоха (1908–1998) — науковця, правника, дійсного члена й голови Наукового товариства імені Шевченка в Америці — сконцентрувала увагу **Олеся Романівна Дроздовська**, кандидат філологічних наук, старша наукова співробітниця Науково-дослідного інституту пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, яка презентувала результати розвідки в темі «Журналістська діяльність Ярослава Падоха».

У тезах «Роль Ярослава Рудницького в організації українських наукових інституцій у діаспорі» **Лариса Миколаївна Деркач**, кандидат філологічних наук, доцентка кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки, простежила наукову, видавничу й редакторську діяльність професора з діаспори; нею окреслено основні його праці в галузі мовознавства (з ономастики, діалектології, лексикографії, соціолінгвістики, методики викладання української мови).

Віталій Андрійович Семешкін, аспірант кафедри термоелектрики та медичної фізики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, у розвідці «Невідомі сторінки життя Томаса Йоганна Зеєбека», використовуючи епістолярій, подав розширену, маловідому інформацію щодо життя вченого-фізика кінця XVIII–XIX ст.

Діячі української науки у вітчизняному і зарубіжному мемуарії та епістолярії були представлені в однойменному розділі.

Надія Іванівна Любовець, кандидат історичних наук, завідувачка відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ, у тезах *«Мемуарна бібліотека Наукового товариства імені Шевченка (1995–2001 рр.)»* проаналізувала сім чисел цієї видавничої серії, авторський склад, тематику, інтенції авторів, визначивши місце спогадової літератури у видавничій діяльності НТШ з 1989 р. й дотепер. Зокрема зазначила, що тематична спрямованість спогадів тісно пов'язана з професійною й громадською діяльністю мемуаристів на тлі нелегких тогочасних випробувань для кожного.

Кандидат філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Оксана Іванівна Шалак** здійснила аналіз епістолярію науковців, членів НТШ Ю. Сіцінського, православного священника, та М. Петрова, зберігача музею Київської духовної академії, у період спільної роботи над історією Поділля й подільських церков і монастирів, частина яких залишилася тільки в народній пам'яті, ставши надбанням фольклору, і в тексті тез *«На Поділлі було багато монастирів, про які залишилися тільки народні перекази»*. *Листи Юхима (Євфимія) Сіцінського до Миколи Петрова»* ознайомила з результатами дослідження.

Проаналізувавши нарис Галини Стоцької, якій містить присвяту батькові Омеляну Стоцькому та є одним із текстів науково-популярного видання *«Цілющі води Східниці»*, кандидат філологічних наук, доцентка кафедри української філології Київського національного лінгвістичного університету **Галина Миколаївна Школа** в тезах *«Стилістичні особливості нарису Галини Стоцької “Слово про батька”»* описала численні перипетії на шляху першовідкривача Східницьких мінеральних вод, а також подала біографію батька-дослідника за ключовими моментами його життя в рухові до визнання державними органами цілющих властивостей мінеральних вод і надання Східниці статусу курорту.

Доповідь *«Мовознавці Борис Ткаченко та Зінаїда Йоффе на сторінках мемуарів Катерини Рапай»*, підготовлена в співавторстві **Валерієм В'ячеславовичем Томозовим**, доктором історичних наук, старшим науковим співробітником, завідувачем сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Інституту історії України НАН України, та **Наталією Миколаївною Томозовою**, молодшою науковою співробітницею відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені

М.Т. Рильського НАН України, розкриває джерело для реконструкції біографії науковців, зокрема, з метою відтворення епохи життя героїв на сторінках книг художниці, та визначає роль творів авторки у висвітленні трагічної долі талановитих мовознавців.

Тези молодшої наукової співробітниці відділу механіки еластомерних конструкцій гірничих машин Інституту геотехнічної механіки ім. М. С. Полякова НАН України **Наталії Володимирівни Осінньої** «*Постаті вчених-геологів київського Університету святого Володимира: наукова спадщина, наукові школи й товариства, листування*» містять, зокрема, інформацію про вчених-геологів К. М. Феофілактова, М. І. Андрусова, П. Я. Армашевського, П. А. Тутковського, наукова спадщина яких має науково-історичне й практичне значення, а їхня участь у наукових школах і товариствах, его-документи дозволяють отримати додаткову інформацію щодо цих особистостей.

Представлена кандидатом біологічних наук, доцентом кафедри біомедицини та нейронаук Київського академічного університету **Олексієм Ігоровичем Болдирєвим** тема «*Оцінка втрат українських науковців у період 1918–1943 років за спогадами київського біолога Бориса Балінського*» окреслює надзвичайно драматичний період у вітчизняній науці на початку ХХ століття — дві світові війни, мілітарні події Української революції, соціальні потрясіння невоєнного часу — що спричинився до її величезних персональних втрат, які, на жаль, ще не вповні визначені й досліджені, зокрема, у галузі природничих наук. Додатковими джерелами в такому пошуку є мемуари сучасників — завдяки ним виявлено біографічну інформацію щодо 23 репресованих київських науковців, а також 18 учених-емігрантів у спогадах Б. Балінського.

Останній розділ збірника «**“Місця пам’яті” діячів науки: архіви, бібліотеки, енциклопедії, словники, довідники, електронні ресурси**» об’єднує матеріали авторів з проблем збирання, формування, організації й збереження «місць пам’яті» діячів науки в рукописному, друкованому й електронному форматах.

Директорка Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України **Лариса Дмитрівна Березівська** в тезах доповіді «*Енциклопедичний біографічний словник як форма представлення колективного портрета педагогів України (друга*

половина XIX — початок XXI ст.): *критерії та підходи*» наголосила на відсутності систематизації в сучасному педагогічному дискурсі педагогічного біографічного знання й, водночас, запропонувала ознайомитися з комплексним підходом до біографічної інформації про педагогів і освітніх діячів другої половини XIX — початку XXI ст. в енциклопедичному біографічному словнику, який готується у відповідності до наукової теми бібліотеки. У межах виконання цього дослідження здійснено роботу й **Олександром Петровичем Міхно**, директором Педагогічного музею України, доктором педагогічних наук, який у тезах «*Структурно-змістові особливості зарубіжних біографічних словників педагогів*» представив результати аналізу змісту восьми зарубіжних біографічних словників педагогів, виданих у Великій Британії, Австралії, Італії, США в 1978–2021 рр. за параметрами «кількість авторів», «кількість та обсяг біографічних статей» визначив особливості їхньої структури.

Молодша наукова співробітниця відділу теорії та методики біобібліографії Інституту біографічних досліджень НБУВ **Тетяна Володимирівна Котлярова** в тезах «*Сучасні серіальні видання Наукового товариства імені Шевченка: біографічний аспект*» стисло схарактеризувала масив періодичних, продовжуваних видань і серій Наукового товариства імені Шевченка, які побачили світ у період незалежності України, зосередивши основну увагу на публікаціях біографічного змісту в часописах «Записки НТШ», «Праці НТШ», «Вісник НТШ» останніх п'яти років; окремо зупинилася на книжках серії «Визначні діячі НТШ». Дослідниця зацікавлена насамперед питаннями кола діячів, представлених на сторінках видань, та засобів подання біографічної інформації про них.

Наукова співробітниця Полтавського літературно-меморіального музею В.Г. Короленка **Олеся Володимирівна Головка** дослідила питання та спогади, пов'язані з переїздом письменника В. Г. Короленка (1853–1921) до Полтави, у тезах «*Садиба на Мало-Садовій вулиці в житті Володимира Короленка*».

Тема наукового співробітника відділу інформаційно-комунікаційних технологій Інституту інформаційних технологій НБУВ, кандидата історичних наук **Олександра Анатолійовича Якубця** «*Іноземні члени НАН України: біографічна інформація та проблематика відповідної джерельної бази*» присвячена проблематиці коректної реконструкції біографій учених, обраних іноземними

членами Національної академії наук України, з метою подальшого розміщення цієї інформації на Бібліотечному порталі НАН України.

Завідувачка інформаційно-бібліографічного відділу Тернопільської обласної універсальної наукової бібліотеки **Лариса Богданівна Оленич** проаналізувала традиційні та електронні основні джерела інформації, які використовувалися в процесі складання бібліографічних покажчиків «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина», та ознайомила з результатами, представивши тему «Джерельна база створення бібліографічних покажчиків “Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина”».

Інформація про результати діяльності працівників ЦДАМЛМ України щодо наповнення інформаційно-пошукового онлайн-ресурсу документами українських науковців — жертв репресій — з фондів архіву оприлюднена завдяки матеріалу **Наталії Миколаївни Климович**, начальниці відділу використання інформації документів та комунікацій Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, на тему «Документи репресованих науковців з фондів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України на міжархівному порталі “Український мартиролог ХХ ст.”».

Алексєєнко Анна Олександрівна, заступниця директора Центрального державного науково-технічного архіву України, у тезах «Репрезентативність фондів Центрального державного науково-технічного архіву України для відтворення біографії доктора геолого-мінералогічних наук, академіка Української нафтогазової академії **Олександра Істоміна**» продемонструвала можливості найбільш надійного «місця пам'яті» — архіву, оскільки в ньому зберігаються документальні першоджерела із типово-видовим і змістовним складом документів Центрального державного науково-технічного архіву України щодо особового фонду видатного науковця.

Співробітницями Національної історичної бібліотеки України **Дарією Георгіївною Стегній** і **Ольгою Володимирівною Литвин** на прикладі документів з фонду НІБУ, на основі яких формується база даних «Українські історики міжвоєнної доби (1918–1939 рр.)», представлені факти з біографії Михайла Олександровича Тарасенка, українського історика, етнографа, члена ВУАН, репресованого й розстріляного в 1938 році, у матеріалі «Електронні ресурси Національної історичної бібліотеки України — місце пам'яті про

діячів історичної науки: на прикладі бази даних “Українські історики міжвоєнної доби (1918–1939 рр.)”».

Співробітники відділу формування біобібліографічних інформаційних ресурсів Інституту біографічних досліджень НБУВ репрезентували власні напрацювання щодо виконання роботи в межах планової теми, а також надали пропозиції у відповідному напрямку. Так, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник **Олексій Леонідович Вернік** і молодша наукова співробітниця **Тетяна Вікторівна Комарянська** здійснили аналіз основних друкованих джерел і електронних ресурсів з довідковою біографічною інформацією про діячів Наукового товариства імені Шевченка, якою наповнювали контент «Український національний біографічний архів», і ознайомили з результатами в тезах *«Електронні джерела біографічної інформації про представників Наукового товариства імені Тараса Шевченка для розбудови “Українського національного біографічного архіву”»*, зокрема, визначили дві групи біографічних даних, основні характеристики видань та їх обсяг наповненості. Наукова співробітниця **Юлія Вікторівна Вернік** розглянула в тезах *«Бібліографічний менеджер Zotero як один з інструментів організації роботи з біографічною інформацією»* основні бібліографічні менеджери та на прикладі одного з інструментів — Zotero — показала його функціональність, структуру, зручність використання, стилі цитування й можливості інтеграції з іншими дослідницькими проєктами. Молодший науковий співробітник **Олексій Олексійович Босенко** в тезах *«Технологія розпізнавання дублів персоналій “Українського національного біографічного архіву”*. *Методи перевірки»*, маючи власний досвід пошуку іконографічних матеріалів у мережі Інтернет, запропонував відповідну технологію та методи перевірки достовірності іконографічних зображень.

З огляду на зацікавленість заходами Інституту біографічних досліджень, зокрема XIX Біографічними читаннями другий рік поспіль упродовж воєнного стану, варто зазначити, що наукові розробки, дослідження й пошуки не припиняються, а як раз навпаки, поглиблюються та продовжують давати багатющий матеріал і для біографів, поповнюючи й розширюючи проблематику і тематику наукових розвідок.

*Оксана Валентинівна Плющик,
кандидат філологічних наук, доцент,
старша наукова співробітниця
Інституту біографічних досліджень НБУВ*

Доля, здобутки і спадщина поколінь учених у сучасній українській біографіці

УДК 929+930.1

Попик Володимир Іванович,

<https://orcid.org/0000-0001-8746-1026>,

доктор історичних наук, професор,

член-кореспондент НАН України,

директор Інституту біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

volodymyrpopuk317@ukr.net

УКРАЇНЬСЬКА НАУКА І ВЧЕНІ В ХХ СТОЛІТТІ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ

Проаналізовано проблеми переосмислення долі, справ і спадщини кількох поколінь вітчизняних учених ХХ ст., які працювали в умовах панування тоталітарного режиму, з висоти досвіду сучасного українського суспільства, завдань подолання імперської ідеологічної спадщини.

Ключові слова: біографіка, колективний портрет учених, тоталітарний комуністичний режим, здобутки української науки ХХ ст.

Запропонована тема є різноплановою й різновекторною. Чимало її аспектів розробляються крізь призму історії науки, розвитку окремих наукових напрямів, шкіл, установ, колективів, персоналій визначних учених, зокрема, фізиків, біологів, медиків, інформатиків, матеріалознавців. Нашою ж метою є окреслення окремих принципових питань, важливих для розуміння з висоти сучасного досвіду самого феномену людини в українській науці ХХ століття. Ідеться про переосмислення долі, справ і спадщини кількох поколінь як провідних учених, так і «рядових» науковців, які працювали за умов радянської дійсності, досить непростих, часто непереборних обставин, які справляли обмежувачий, деформуєчий, незрідка — руйнівний вплив і

на науковий пошук, і на людські долі; не давали науковцям можливості вповні реалізувати їх творчий потенціал.

Найбільші випробування випали, безумовно, на долю вчених-соціогуманитаріїв: істориків, філософів, мовознавців і літературознавців, народознавців, демографів, економістів. Тут конфлікт з тоталітарним режимом, його ідеологією був чи не найбільш гострим.

Нині дуже важливим є без упереджень поцінувати внесок наших попередників у поступ науки, освіти й культури з урахуванням, з одного боку, жорстких реалій, обумовлених пануванням комуністичного режиму, у яких вони змушені були діяти, а з іншого — набутого нині суспільством сучасного бачення історичної ретроспективи. Неоднозначність подій минулого породжує різні, часом протилежні, тлумачення й оцінки діяльності трудівників науки. Часом комплекс далеко не подоланих ще уявлень, успадкованих від радянських часів, зустрічається на цьому полі з ілюзорними, а незрідка й кон'юктурними, ситуативними поглядами щодо необхідності викреслити з вітчизняного минулого чимало процесів, явищ і пов'язаних з ними імен, які не вписуються в ідеалізоване бачення України, її сьогодення і майбутнього.

Вихід із цієї ситуації вимагає застосування в наш час підходів більш високого методологічного порядку. Сучасний дослідник повинен бачити обумовленість протилежних підходів та оцінок і не замовчувати жодні з них, а намагатися пояснити. Хоча завдання це на практиці виявляється набагато складнішим, ніж здебільшого розуміється.

Історія української науки ХХ століття позначена діяльністю кількох поколінь науковців, відчутно назагал несхожих між собою своєю долею, випробуванням, які їм довелося витримати, багато в чому неспівставних за результатами своєї наукової праці. Їх представники є відчутно різними за соціальним походженням, вихованням, освітою, світоглядними засадами, життєвим досвідом, громадсько-політичними позиціями, загальною налаштованістю на відстоювання національних цінностей та інтересів або, навпаки, на свідомий чи вимушений конформізм, реалізованістю або нереалізованістю свого інтелектуального й духовного потенціалу.

На зміну вченим, які утвердилися на своїх патріотичних, народознавчих позиціях ще на зламі ХІХ — ХХ століть, та їх молодших колег, котрі увійшли в історію як покоління «Розстріляного

відродження», тоталітарним режимом ще з 20-х рр. було розгорнуто формування нової генерації — «червоної професури» та мобілізованої на «науковий фронт» партійно-комсомольської молоді, з притаманною їм догматичною зашореністю думки. Значна частина їх так само зазнала репресій.

Втрати, спричинені терором, лише частково були компенсовані приходом у науку покоління, яке пройшло війну. Воля й заповзятливість, соціальний оптимізм дозволили кращим представникам цієї генерації з часом, не дивлячись на складну ідеологічну атмосферу повоєнної України, досягти значних наукових здобутків, особливо в часи, позначені політичною «відлигою» кінця 50-х — початку 60-х років. Однак загалом, це покоління, а значною мірою й наступне, було сформоване вже в реаліях утвердження цілої системи світоглядних, ідеологічних кліше й табу, було позначене політичним і громадянським конформізмом. Будь-які відступи від нього, прихильність національним, патріотичним ідеалам жорстко подавлялися. Тих чи інших переслідувань зазнали талановиті вчені-історики О. Апанович, О. Компан, Я. Дзира, М. Брайчевський, філологи Л. Махновець і В. Полєк, краєзнавець П. Ротач і багато інших.

Шлях покоління, наукове становлення якого відбувалося вже в час кризи тоталітаризму й демократичного піднесення 80-х років, був зовні набагато легшим. Однак йому довелося пережити складні процеси переосмислення старих стереотипів, а з ними — і нових міфів, якими була сповнена суспільна свідомість. Лише від часів здобуття Україною незалежності це покоління, а разом з ними й наступна генерація, входження якої в науковий світ відбулося знагалом уже в перші десятиліття XXI ст., здобули свободу, можливість доступу до широкого ареалу європейської і світової науки й культури, почали оволодівати сучасною методологією. Але кон'юнктурність і конформізм незрідка присутні й тут.

Окремою проблемою, яка потребує спеціального розгляду, є співіснування й взаємодія в часі представників різних генерацій: вона не вкладається в спрощені уявлення про «естафету поколінь», «продовження традицій». Розмежування за багатьма ідейними, світоглядними, професійними вимірами було притаманним як представникам кожного з череди поколінь XX століття, так і науковій та громадській діяльності окремих учених на різних етапах їхнього

життя. Подібні вияви були обумовлені складним комплексом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників.

У науковому середовищі були (і чимало), і кар'єристи, і одіозні постаті «борців проти українського буржуазного націоналізму», особливо в царині історичних, філософських наук, літературознавства. Режим старанно добирав їх, скеровував на провокування розбратів у науковому співтоваристві.

Не можна не зазначити також, що постаті вчених-соціогуманітаріїв минулого в радянський час майже повністю замовчувалися, або вони потрактовувалися як «українські буржуазні націоналісти». Так само практика замовчування поширювалася й на живих сучасників.

Що ж стосується вчених у галузі точних і природничих наук, то тут головним спрямуванням пропагандистської роботи була «приватизація» їхніх імен російською наукою й культурою: як або «руських», або ж як «радянських». Життя й діяльність багатьох з них широко висвітлювалася в літературі, але з практично повним замовчуванням їхніх українських коренів, культурної самоідентифікації, зв'язків з Україною та українськими діями й ініціативами поза межами України. Найбільш значущим прикладом у цьому плані було ставлення до В. І. Вернадського, ім'я якого лише в роки незалежності було остаточно повернуте Україні.

Діяльність багатьох українських учених, які працювали на Батьківщині, потрактовувалася в контексті «радянської» або «союзної» науки. Саме включеність їх у «загальносоюзний» науковий простір (членство провідних учених у АН СРСР і галузевих академіях, участь у масштабних «оборонних» проєктах, «союзні» нагороди й премії, видання праць у «центральных» видавництвах тощо) прийнято було вважати найбільшим визнанням їхніх наукових заслуг.

Нині не слід замовчувати й той факт, що прикрим результатом впливу загальної ідеологічної атмосфери, яка тяжіла над українським науковим співтовариством, був відчутний вимушений громадсько-політичний конформізм значної частини його представників, їхня пасивна включеність у «загальносоюзний» ідейний і культурний потік, слідування визначеним ідеологічним кліше, російськомовність, недостатня обізнаність з надбаннями української культури.

Однак, обумовлені жорсткими реаліями радянського суспільства явища й риси поведінки вчених, жодною мірою не повинні перекреслювати їхній вагомий внесок у розвиток інтелектуального й

духовного потенціалу України, нехай і певним чином здеформованого непереборними на той час обставинами. Україна не повинна відмовлятися від своїх імен, від тих, хто працював задля її добра — як те дозволяли умови нелегкої доби. У своїх реаліях вітчизняна історія постає драматичною, але й повчальною. А тому її події, імена людей і їхні вчинки не мають бути просто так викреслені з пам'яті, оскільки забуття досвіду, як позитивного, так і негативного, а іноді й дуже травматичного, призводить до безпам'ятства, непритомності суспільної свідомості.

Дослідникам-біографістам треба чимало зробити для вирішення зазначених непростих завдань.

UDC 929+930.1

Volodymyr Popyk,

<https://orcid.org/0000-0001-8746-1026>,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Corresponding Member of the NAS of Ukraine,

Director of the Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

popyk@nbuv.gov.ua

UKRAINIAN SCIENCE AND SCIENTISTS IN THE 20th CENTURY: RECONCEPTION OF THE PHENOMENON

The problems of rethinking the fate, affairs and heritage of several generations of domestic scientists of the 20th century, who worked under the rule of a totalitarian regime, are analyzed from the height of the experience of modern Ukrainian society, the tasks of overcoming the imperial ideological legacy.

Keywords: biography, collective portrait of scientists, totalitarian communist regime, achievements of Ukrainian science of the 20th century.

УДК 811.161.2'28:[001(477):061.2НТШ"19"

Зінчук Руслана Степанівна,

<https://orcid.org/0000-0002-5432-7346>,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцентка кафедри української мови,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
Zinchuk.Ruslana@vnu.edu.ua

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В «ЗАПИСКАХ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА» В КІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано матеріали «Записок НТШ» за 1892–1900 роки з огляду на діалектологічні дослідження. Відзначено внесок в українську діалектологію Івана Верхратського та Володимира Гнатюка, коротко схарактеризовано їхні праці означеного періоду.

Ключові слова: Записки Наукового товариства імені Шевченка, Іван Верхратський, Володимир Гнатюк, діалектологічні дослідження, діалект, фольклорний текст.

Інформаційний потенціал народного мовлення віддавна спонукає до наукових пошуків у цій царині. «Виростання української діалектології до сучасного стану відбувалося внаслідок тривалих у часі й розрізнених зусиль спершу не лінгвістів, а вчителів шкіл, гімназій, зрідка етнологів, істориків; згодом паралельно з останніми діалектами зайнялися й мовознавці. Такі матеріали, що часто мають точну топохронографію, досі залишаються важливим джерелом інформації», — наголошує П. Гриценко [3].

Особливою формою організації науки ХІХ — початку ХХ ст. стають наукові товариства, які об'єднують учених спільною метою і практикою дослідницької роботи [4, с. 149]. Один із таких осередків — Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) у Львові.

Об'єкт нашої уваги — діалектологічні дослідження 1892–1900 років на сторінках головного серійного видання Товариства — журналу «Записки НТШ», названого З. Проців «важливою трибуною наукової думки» [6, с. 93].

Непересічним внеском в українську діалектологію сьогодні вважають наукові розвідки Івана Верхратського, філолога і природознавця, дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка. У кінці ХІХ ст. в «Записках НТШ» з'являються праці «Говор Замішанців» (1894. Т. 3. С. 153–210), «Знадоби для пізнання угорсько-русских говорів. Говори з наголосом движимим» (1899. Т. 27. С. 1–68;

1899. Т. 28. С. 69–94; 1899. Т. 29. С. 95–200; 1899. Т. 30. С. 201–276), «Про говор долівський» (1900. Т. 35–36. С. 1–128). (Тут і далі зберігаємо правописні особливості видання та «граматичну термінологію» автора. — *Р. 3.*) Ці наукові студії залишаються важливим джерелом подальшого вивчення особливостей досліджуваних «галицьким науковцем» говорів південно-західного наріччя української мови.

Названі праці вирізняє добре продумана автором структура. Багатий фактичний матеріал із кожного ареалу Іван Верхратський подає в розділах, кожен із яких представляє певний мовний рівень, пор: «До звучні», «До пнетвору», «До словотвору», «До словоладу». Надійне джерело відомостей про народнорозмовну традицію — діалектні тексти, подані як «Загадки. Сьпівкы» у праці «Говор Замішанців» або ж «Взорці бесіди угорских руснаків: повірки і оповідання, загадки і приповідки, пісни», «Кілька взорців бесіди долівської: казочка, загадки» в наступних наукових розвідках автора. Інформаційний потенціал для української діалектної лексикографії містить ще один обов'язковий для кожної праці розділ — «Словарець» або «Словарчик».

Аналізуючи внесок Івана Верхратського в мовознавче опрацювання північнолемківського ареалу та фіксуючи різні думки українських і польських дослідників про науковий доробок ученого, М. Гнатюк стверджує: «попри наявні через десятки років критичні зауваження до праць Івана Верхратського, їхня вартісність на сьогодні є незаперечною» [2, с. 39].

Ще одна непересічна постать в історії української науки — Володимир Гнатюк, відомий фольклорист, етнограф, громадський діяч, «організатор наукової праці в рамках НТШ» [5, с. 5]. «До української діалектології, за словами М. Мушинки, він спричинився насамперед точними записами народних говорів з різних частин західноукраїнської території» [5, с. 186], намаганням передати «найдрібніші нюанси мови фолкльорного твору» [5, с. 149]. У передмові до першого тому «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» (1897) Володимир Гнатюк зауважує: «Записуючи свої материяли, я тримав ся тої засади, щоби записати все, слово в слово, а не пропустити нічого, «ніже тієї коми». Вправді не зискали через те материяли на красі і стали може за тяжкі пересічному осьвіченому чоловікови до читаня, але за те задержали свою фільольогічну вартість; а про се й найбільше розходило ся мені. У нас диялектольогія ... не

оброблена: найже отсі материяли дадуть підставу до такого обробленя і то так що до фоно- і морфольогії як і лексики» [1, с. XIII].

У 1898 році в «Записках НТШ» з'являється праця «Руські оселі в Бачці (в полудневій Угорщині)» (Т. 22. С. 1–58). Подані в ній зразки народної творчості (а Володимир Гнатюк намагався максимально фіксувати живе мовлення, боячись запропастити хоча б одну перлину, не записавши її) згодом стали об'єктом аналізу з огляду на мовні особливості й діаметрально протилежних висновків про мову бачванських русинів [5, с. 152–153].

Цінний для подальших наукових студій у цій сфері матеріал містить наукова розвідка «Русини Пряшівської єпархії і їх говори» (ЗНТШ. 1900. Т. 35–36. С. 1–70). Володимир Гнатюк подає історію Пряшівської єпархії та аналізує національні відносини на її території, зазначаючи: «русини поділяють ся в Пряшівській єпархії (по диялектам) на дві головні групи: на Русинів, що говорять чистою українсько-руською мовою, яких буду називати Руснаками, і Русинів, що говорять більше або менше пословаченою мовою, яких буду називати Словяками» (С. 9). Відзначимо також детальну характеристику мовних особливостей кожної групи із вказівкою на спільні та відмінні ознаки. За допомогою живомовних свідчень, запропонованих у другій частині розвідки, Володимир Гнатюк робить спробу переконати читача, що «крім тих двох головних говорів, є в Пряшівській єпархії ще цілий ряд иньших» (С. 48). Автор подає характеристику говірки та зразки мовлення одинадцяти населених пунктів з різних районів Пряшівщини «в такому порядку, який вказує найліпше на поступенне їх словачене», зауважуючи: «з отсих взірців видно, що у кожному селі, де я був, иньший говір. Чи в багатьох іще селах існують окремі говори, того на разі я не міг сконстатувати, та вже і се число повинно звернути на себе увагу фільольогів» (С. 49).

Наведений матеріал свідчить, що кінець XIX століття в мовознавстві можна означувати увагою до діалектного мовлення та спробою опису характерних особливостей передусім говорів південно-західного наріччя української мови, а також фіксацією зразків народної творчості зі збереженням мовної специфіки для подальших різнобічних студій, зокрема й діалектологічних.

1. Гнатюк В. Етнографічні матеріали з Угорської Руси : легенди і новели. Харків : Фоліо, 2018. 277 с.

2. Гнатюк М. Північнолемківські говірки переселенців: фонологічно-фонетичні особливості : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Львів, 2021. 286 с.

3. Гриценко П. Українська діалектологія у слов'янському контексті : осягнення і проблеми : наукова доповідь на засіданні вченої ради Інституту української мови НАН України 4 травня 2023 р. URL: <https://iul-nasu.org.ua/novyny/vidkryta-vchena-rada.html>.

4. Демуз І. Діяльність Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові (кінець XIX — початок XX ст.): сучасна вітчизняна історіографія. *Переяславський літопис : зб. наук. статей*. Переяслав-Хмельницький, 2014. Вип. 6. С. 149–174.

5. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Праці філологічної секції*. Париж – Нью-Йорк – Сідней – Торонто, 1987. Т. 207. 332 с.

6. Проців З. «Записки Наукового товариства імені Шевченка» – важлива трибуна наукової думки в Україні. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2015. Вип. 5. С. 91–105.

UDC 811.161.2'28:[001(477):061.2 NTSh"19"

Ruslana Zinchuk,

<https://orcid.org/0000-0002-5432-7346>,

Ph.D. in Philology, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of the Ukrainian Language,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

Lutsk, Ukraine

Zinchuk.Ruslana@vnu.edu.ua

DIALECTOLOGICAL STUDIES IN "NOTES OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY" AT THE END OF 19th CENTURY

Materials from "Notes of the Shevchenko Scientific Society" for 1892–1900 are analyzed in view of the dialectological studies. The article noted the contribution into the Ukrainian dialectology made by Ivan Verkhratskyi and Volodymyr Hnatiuk, their works of the specified period are briefly characterized.

Keywords: Notes of the Shevchenko Scientific Society, Ivan Verkhratskyi, Volodymyr Hnatiuk, dialectological studies, dialect, folklore text.

УДК 78.05+929.012 (477)

Бугаєва Олена Валентинівна,

<https://orcid.org/0000-0002-7945-4405>,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

старша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна,

Olena14757@gmail.com

УКРАЇНСЬКІ МУЗИКАНТИ — ДІЯЧІ НАУКИ: ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС БІОГРАФІЧНИХ СЮЖЕТІВ І ФОРМ

Змістовні й формотворчі процеси музично-біографічного знання аналізуються на основі біобібліографії праць українських музикознавців, музичних критиків, археографів, фольклористів, етнографів у хронологічному просторі від середини XIX ст. до сьогодення.

Ключові слова: українська біографіка; біографічні сюжети й форми; українська музика в іменах.

Запропонований ракурс дослідження візії музикантів-учених як окремої групи представників музичної культури є новим для історіографії української музичної біографіки. Потреба контекстуального перегляду життя, здавалося б, добре відомих, а насправді досі незнаних музичних персонажів мотивовано новими ідеологічними парадигмами часу, що спонукають біографів шукати шляхи максимально реалістичного відтворення їхніх життєписів. Хоча попередня (радянська) доба залишила нашому поколінню в спадщину чималу кількість музикознавчих рецепцій про учених-музикантів, насправду, у них дуже обмежено висвітлювалася наукова грань їхньої діяльності, що знеособлювало цих персонажів, уніфікуючи під певний стандарт. У даному дослідженні реставрація біографій учених-музикантів здійснювалася методом зібрання та систематизації біобібліографічних джерел, які у своїй сукупності створювали базис для найбільш адекватного висвітлення життєписів митців.

Панорамний біографічний дискурс ґрунтується на аналізі різножанрових наукових і публіцистичних авторських рефлексій

життєдіяльності понад п'ятдесяті музикознавців, музичних критиків і археографів, фольклористів і етнографів (др. пол. XIX — поч. XXI ст.) — переважно членів НТШ і ВУАН. Різні за якістю та змістом біографічні публікації є репрезентативними = універсально типовими в обрях свого історичного часу, адже будь-яка біографія персонажа так чи інакше містить у собі певний код цього часу. Не вдаючись до «ранжування», назвемо лише деякі імена вітчизняних музикантів, хто зробив *свій* особистий внесок у формування музичної науки, як в Україні, так і країнах Європи й Америки. Навіть простий їх перелік розкриває географію музично-наукової думки закордоном, демонструючи широку фахову спеціалізацію осіб. Серед них: співак, хоровий диригент, музикознавець, проф. Утрехтського ун-ту (Нідерланди) *Мирослав Антонович* (1917–2006); музикознавець, етнограф, фольклорист, завідувач фольклорним відділом Кабінету єврейської культури АН УРСР *Мойсей Береговський* (1892–1961); хоровий диригент, фольклорист, музикознавець, педагог, завідувач відділу музичного фольклору ІМФЕ ім. М. Рильського АН УРСР *Михайло Гайдай* (1878–1965); етнограф, лінгвіст, фольклорист, літературознавець, мистецтвознавець, академік АН України, член Чеського наукового товариства, Празької та Віденської Академій наук, голова Етнографічної комісії НТШ, член ВУАН *Володимир Гнатюк* (1871–1926); музикознавець, фольклорист, проф. Київської консерваторії, ректор Муз.-драм. ін-ту ім. М. Лисенка *Микола Грінченко* (1888–1942); музикознавець, композитор, громадський діяч, доктор мистецтвознавства, завідувач відділом музикознавства ІМФЕ ім. М. Рильського АН УРСР *Валеріан Довженко* (1905–1995); музикознавець, фольклорист, етнограф, літературознавець, академік ВУАН *Філарет Колесса* (1871–1947), хоровий диригент, композитор, етнограф, педагог, почесний д-р філософії УВУ в Празі *Олександр Кошиць* (1875–1944); музикознавець, фольклорист, композитор, педагог, дійсний член НТШ і УВАН у США *Зиновій Лисько* (1895–1969); композитор, музикознавець, фольклорист, педагог, дійсн. член НТШ в Україні *Станіслав Людкевич* (1879–1979); музичний критик, демограф, журналіст, член музичної секції Інституту наукової мови при УАН-ВУАН *Юрій Масютин* (1896–1942); музиколог, диригент, композитор, член-кор. ВУАН у Канаді *Павло Маценко* (1897–1991), піаніст, педагог, музикознавець, педагог, художник, проф. Київської консерваторії, ректор Харківського муз.-драм. ін-ту *Костянтин Михайлов* (1882–1961); композитор,

музикознавець, диригент, доктор філософії УВУ в Мюнхені, професор УКУ в Римі, дійсний член УВАН і НТШ у США *Ігор Соневицький* (1926–2006); богослов, філолог, дослідник українського побуту, член Етнографічної комісії ВУАН у Києві, дійсний член НТШ у Львові *Осип Роздольський* (1892–1984) та багато ін.

Нерозкрита історія українського наукового життя стала однією з центральних тем сучасного музично-біографічного знання. У ньому активно реалізуються дві тенденції: відбувається «перегляд» біографій музикантів-науковців минулого, вивчається досвід попередніх поколінь і, водночас, на нових методологічних і методичних засадах відбуваються процеси біографічної реставрації вітчизняної музичної культури, зокрема, діячів музичної науки. Біографічний набуток, що базується на традиціях музикознавства й простягається від минулого сторіччя до сьогодення, спирається у своїй основі на певний жанровий фундамент. Минуле сторіччя, демонструючи певний консерватизм жанрових пріоритетів, тим самим зберегло певний інформаційний ресурс для сучасних біографів. Поширеними, «типовими» виявилися наступні (з умовними назвами) жанри: *приурочена біографія*, *некролог*, *творча біографія*, *«збиральна» біографія* (наприклад, збірники на пошану), *контекстуальна біографія* (митець в історико-культурному просторі), *документальна біографія* (для довідкових видань), *біографія-фрагмент* (у тому числі, спогади, епістолярій), *штрих до біографії*, *автобіографія*, *порівняльна біографія*.

Для сучасних біографічних практик характерними є жанрові трансформації, вироблення нових біографічних форматів, що спонукають уникання змістовної запрограмованості, стереотипів, і розширюють межі показу персонажа. Потреба динамічного, континуального, емоційного способу ведення оповіді орієнтована на доволі різну сучасну аудиторію, репродукує появу сьогодні таких жанрових різновидів, як біографія-бесіда, біографія-хроніка, біографія-діалог, усна біографія. Проте ознакою нашого часу стала поява наукової літератури нового гатунку — *інтелектуальної*, коли духовні цінності минулого стають надбанням наукових шкіл і українського суспільства. Не випадково вона пов'язана з дослідженнями життєдіяльності вчених-музикантів, чиї імена (або цілі явища) раніше свідомо вилучалися з української історії, а сьогодні поволі починають «повертатися» людям, тим самим неухильно відкриваючи шлях до реставрації національної культури. Можливість використання архівів діячів української науки й культури, існуючих у різних країнах світу, а

також доступ до родинних і приватних, збережених в Україні (крім інших джерел інформації), значною мірою вплинула на втілення нових підходів персонологічної реставрації минулого музично-історичного життя України.

Наведемо лише декілька праць, показових у цьому ряду. Одна з таких — «Мирослав Антонович: інтелектуальна біографія. Еміграційне музикознавство в українському культуротворенні повоєнних десятиліть» У. Граб, біографічну канву якої вплетено в дискурс українського культуротворення, що розкривається в контексті еміграційного музикознавства повоєнних десятиліть [1]. Наступна — «Взаємне листування Філарета Колесси і Михайла Грушевського» — максимально повна реконструкція не тільки наукового спілкування, але й особистих взаємини найвизначніших українських постатей — академіків ВУАН [4]. Сучасну модифікацію *біографії-фрагменту* реалізує польська дослідниця Малгожата Серадз у роботі «З глибокою повагою та вдячністю...», у якій відтворює невідому історію перших років музикознавчого шляху Мирослава Антоновича з його листів до Адольфа Чибінського [3]. Надзвичайно цікавий, неординарний формат життєпису вченого-музиканта пропонує етномузикознавиця зі Львова І. Довгалюк у своїй праці про українського фольклориста кін. ХІХ — І пол. ХХ ст. Осипа Роздольського [2], особистість якого розкриває у фокусі галицької, української та європейської музичної фольклористики. Покладена в основу «нетипова» методика викладення змісту, насичена деталізацією (представлених на полях зшитків імен інформантів), фактологічною конкретикою (вперше розкритих приватних і архівів інституцій НАН України) і, водночас, документальною точністю аналізу «живого» народно-пісенного матеріалу (обрядових пісень, що існують у традиціях тієї чи іншої місцевості) надала роботі універсального значення — розрахована як на професіоналів, так і на широке коло читачів.

Разом з тим, звертає на себе увагу певна консервативність підходів сучасних дослідників, які доволі повільно «експериментують» з біографічними сюжетами й обережно випробовують себе в нових формах показу. Певною мірою — це рефлексія на минулу добу, адже основний масив існуючої біографічної продукції про вчених-музикантів було створено в межах ХХ ст., коли формальний / формалізований підхід до представлення історичного персонажа вважався нормою, правилом. По відношенню до українських музикантів, котрі мали величезний вплив і популярність

«в народі», унеможлиблювалася навіть сама ідея розкриття їхньої яскравої індивідуальності, унікальності — «не типовості». Відтак, нав'язаний цензурою за різних режимів (від царської Росії до радянської влади) т. зв. літературний штамп, на тривалий час закріпився як інерція не тільки часу, але й свідомості.

Сьогодні лише розпочинається процес змін, пов'язаний з презентацією імен представників української музичної науки не тільки минулого, але й сучасності. На трансформацію «біографічного канону», яку ми споглядаємо, значною мірою впливає переорієнтація на нові, довідникові, форми опису — енциклопедії, біографічні й бібліографічні покажчики, а також тематичні й приурочені персональні збірки. У обрії біографічних змін і рефлексій вони зберігають свою «нішу» та є необхідними для представлення персоналізованої історії української музики. Це дозволило вповні не просто перелічити імена й праці (що само по собі важливо), але й здійснити дискурс їхнього персонального й загального внеску в хроносі подій української національної культури.

1. Граб У. Мирослав Антонович : інтелектуальна біографія. Еміграційне музикознавство в українському культуротворенні повоєнних десятиліть = Myroslaw Antonowycz : intellectual musicology in the Ukrainian culture formatation of the post war decades : монографія. Львів : Видавництво УКУ, 2019. 456 с.

2. Довгалюк І. Д. Осип Роздольський : Музично-етнографічний доробок. Львів : ТеРус, 2001. 154 с.

3. Колесса К. Взаємне листування Філарета Колесси та Михайла Грушевського. *Записки Наук. тов-ва ім. Шевченка*. Львів, [НТШ в Україні], 1995. Том ССXXX, Праці Секції етногр. та фольклористики. С. 396–450.

4. Małgorzata Sieradz. 'With Deepest Respect and Gratitude...' on the Early Years of Myroslaw Antonowycz's Musicological Path, from His Letters to Adolf Chybiński. *Muzyka*, 2020. Vol. 2. Pp. 113–160.

UDC 78.05+929.012 (477)

Olena Bugaeva,

<https://orcid.org/0000-0002-7945-4405>,

PhD (History), Senior Researcher,

Senior Research Fellow,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
Olena14757@gmail.com

**UKRAINIAN MUSICIANS — ARE SCIENTISTS: A HISTORICAL
DISCOURSE BIOGRAPHICAL STORIES AND FORMS**

The substantive and formative processes of Ukrainian musical and biographical knowledge are analyzed based on the biobibliography of the works of musicologists, music critics, archeographers, folklorists and ethnographers in the chronological space from XIX century to the present day.

Keywords: Ukrainian biography; biographical stories and forms; Ukrainian music in names.

Проблема традиційних і новітніх моделей біографічних студій

УДК 929-055.2:930.1

Буряк Лариса Іванівна,

<https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>,

доктор історичних наук, професор,

провідна наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Київ, Україна

larysa.buryak@gmail.com

ВІЗУАЛЬНІ ПРОЄКТИ В ПРОСТОРИ БІОГРАФІЧНИХ ПРАКТИК

На прикладах міжнародних і вітчизняних візуальних біографічних проєктів досліджуються особливості графічної біографіки й аналізується методологія імплементації інфографіки в моделювання біографічного візуального наративу.

Ключові слова: інфографіка, візуальний біографічний наратив, графічна біографія, методологія інфографіки.

Яскравим проявом новітніх тенденцій щодо використання сучасних технологій у просторі біографічних репрезентацій стала поява графічної біографії як візуального різновиду біографічного жанру. Відповідно до сучасних теорій, аби оптимально зрозуміти будь-яку інформацію, у тому числі й біографічного змісту, її, перш за все, необхідно бачити [6, с. 44]. Під «парасолькою» графічної біографії перебуває декілька візуальних жанрових форм, однією з яких є біографічна модель, реконструйована на засадах інфографіки. Дослідження особливостей графічної біографіки, а також аналіз механізмів і методів імплементації інфографіки в біографічні практики було визначено основною метою цієї студії.

Останнім часом інфографіка стала потужним напрямом інформаційних технологій та активно застосовується як один із

ефективних ресурсів у різних формах масової соціально-культурної комунікації, у тому числі — у біографічних проєктах. Біографічні дослідження, згідно сучасних спостережень і висновків, посідають особливо важливе місце в комунікаційних, «швидко переміщуючись у самий центр комунікації» [4, с. 20].

Нагадаємо, що інфографіка — це сукупність зображень, представлених графічними формами, які в комбінації з мінімальним текстом надають можливість отримати візуальний образ інформації, необхідний для розуміння її контенту. Іншими словами, це образна комбінація інформаційних даних і графіки, яка використовує яскраві візуальні ефекти для чіткої та швидкої передачі інформації.

Одним із найбільш помітних експериментів у сфері біографічної інфографіки став проєкт «Життя великих у графічній формі» (“Great lives in graphic forms”), розпочатий у Великій Британії в 2016 році з видання, присвяченого французькому художнику-імпресіоністу Клоду Моне (“Biographic Monet: Great lives in graphic forms”). Наразі кількість книг, об’єднаних серією «графічна біографія», наближається до трьох десятків.

Ключова ідея проєкту полягає в представленні візуальних моделей життя найвідоміших художників, письменників, композиторів, політиків, учених, дизайнерів, винахідників, чії думки, ідеї, смаки, естетичні уподобання й життя в цілому стали універсальними соціокультурними орієнтирами, а самі вони визнані легендами, символами, «іконами» стилю.

Кожна з книг цього проєкту являє своєрідний візуальний наратив, представлений як художніми зображеннями (репродукції, малюнки, піктограми), так і численними картами, схемами, діаграмами різних модифікацій (у вигляді кола, лінійними; гістограми тощо).

В Україні також спостерігаються, хоча все ще поодинокі, експериментування з жанром графічної біографії як альтернативної біографічної моделі. Серед таких варта уваги графічна біографія Рози Ауслендер [3]. За допомогою графічних прийомів вітчизняним авторам вдалося реконструювати драму життя відомої німецькомовної поетеси єврейського походження, що народилась у Чернівцях, і якій довелося пережити усі трагічні лихоліття першої половини ХХ століття — революційні потрясіння, руйнацію імперій, еміграцію, Другу світову війну, голокост [1, с. 48–49].

У контексті поширення графічної біографії у вітчизняному соціокультурному просторі доречно також згадати ще одну графічну

біографію, а саме біографію Анни Франк американських авторів Сіда Джейкобсона та Ерні Колона, яка вийшла в україномовному перекладі у видавництві «Дух і Літера» [2]. Проте, дизайнерська концепція цієї книги, що також позиціонується як «графічна біографія», принципово відрізняється від попереднього видання, оскільки її основу складає візуальна модель, яка є характерною для традиційного жанру, так званого, «коміксу».

Графічна модель біографії декларує новий підхід до реконструювання біографій. Її інтрига полягає передусім у тому, що кожен отримує можливість скласти власний уявний «біографічний портрет» особи у відповідності до свого світосприйняття, індивідуальних емоцій та інтелектуальних запитів. Водночас у такий спосіб надається можливість досягти якомога більшого комунікативного ефекту, уникнути нав'язування стереотипів та зробити біографічну реконструкцію рухливою.

Дизайн та ілюстрація в кінцевому результаті підпорядковані головній меті — створенню яскравого образу особи, який повинен викликати нові емоції, не залишати байдужим, вражати, можливо, шокувати, а головне — стимулювати подальше зацікавлення й водночас підтверджувати, що будь-яка біографічна реконструкція позбавлена усталеності й наділена тенденцією до трансформації.

Щодо «Життя великих у графічній формі», то цей проект відзначається концептуальною універсальністю, яка об'єднує всі видання й дозволяє аналізувати їх як єдине ціле. Його методологія базується на уніфікації інфографічних прийомів та їхній імплементації в біографічні репрезентації. Одним із загальноприйнятих правил використання інфографіки, за яким розроблявся та втілювався проект, є те, що графічна біографія не повинна бути переобтяжена інформацією. Кількість деталей має бути обмежена з урахуванням того обсягу інформації, яку споживач готовий сприйняти в контексті загального біографічного образу [6, с. 114]. З огляду на це, усі видання «Життя великих у графічній формі» мають відносно невеликий обсяг, а саме — 96 сторінок. З життя кожної особи вибрані 50 найбільш визначальних фактів, розподілених у відповідності до чотирьох універсальних рубрик — «Життя», «Світ», «Робота», «Спадщина». Вони складають основний зміст графічної біографії, репрезентуючи широкий спектр елементів, що охоплюють різноманітні сфери життя людини й маркують, так звані, «місця пам'яті біографії» — різноманітні дати життя, творчість, досягнення, думки, ідеї, подорожі,

мистецтво, книги, людей, одяг, тобто все, що складало сенс життя особи, оточувало її, формувало внутрішній світ.

Біографічна інформація в її насиченому розмаїтті відтворюється за допомогою графічних схем, які є важливим чинником цього жанрового різновиду. Різноманітні діаграми відображають зв'язки — родинні, дружні, приватні, професійні, романтичні. Образи, числа, палітра кольорів, тексти маркують різні відтінки життя, діяльності, творчості. Хронологічні таблиці супроводжуються яскравими зображеннями різної конфігурації та символами. Вони не лише вказують на ключові події в житті відомих людей, а й позиціонують їх у контекстах часу та оточуючого світу. Динамічні карти дозволяють розташовувати події життя поруч з іншими об'єктами інтересів особистості — мистецтво, творчість, захоплення, приватне й професійне оточення, світоглядні преференції, спадщина тощо.

До прикладу, у графічній біографії культової мексиканської художниці Фріди Кало діаграма у вигляді кола («Без ступенів поділу») відображає понад тридцять персонажів, з якими було пов'язано її життя. Усі вони об'єднані репрезентованими категоріями «друзі», «родина», «чоловік», «коханці», «меценати», що маркуються різним кольором. Кожен з персонажів діаграми пов'язаний один з одним лініями-зв'язками. За допомогою кольорової гами вдається оперативно, без будь-якого додаткового пошуку, встановити характер зв'язків між ними. Навіть поверхового погляду на діаграму достатньо, аби уявити світ контактів Фріди Кало та стосунки, що існували в межах спільноти, окресленої графічною конструкцією [5, с. 50–51].

Інша подібна за формою діаграма («Автопортрети») у вигляді кола репрезентує творчість художниці в розмаїтті сюжетів її всесвітньо знаменитих автопортретів. Ілюстрація одного з них, що в цілому репрезентує особливості жанру у творчості художниці («Автопортрет в оксамитовому одязі») супроводжується цифровою інформацією в сегментованому колі, яка надає уявлення щодо кількісної та змістовної характеристики автопортретної спадщини: загальна кількість автопортретів позначена цифрою 55. Серед цих автопортретів, де Фріда Кало зобразила тільки себе, — 30; автопортретів з тваринами — 11; автопортретів з іншими особами — 7; автопортретів з Дієго Ріверою — 6; автопортрет художниці у вигляді інших істот (образ лані) — 1 [5, с. 72–73].

Одна з лінійних діаграм («Продуктивна кар'єра») у виданні демонструє продуктивність творчої кар'єри Фріди Кало впродовж

чотирьох десятиліть, від 1920-х до 1950-х років, акцентуючи водночас увагу на ключових роботах, написаних у відповідні періоди життя [5, с. 56–57].

За допомогою гістограми візуалізовано інформацію, яка відображає динаміку аукціонного продажу картин Фріди Кало («Кало на аукціоні»), зростання вартості її художніх робіт від 19 тисяч доларів у 1977 р. («Дерево надії», 1946) до 8 млн доларів у 2016 р. («Оголені в лісі», 1939) [5, с. 88–89].

Різні інфографічні прийоми використані також з метою візуального порівняння життя й творчості Фріди Кало й іншої художниці Джорджії О'Кіф, всесвітньо відомої своїми зображеннями мексиканських пейзажів. Порівняльна схема, фіксуючи хронологію життя, репрезентує також творчість двох знаменитостей у кількісному вимірі: за 30 років творчого життя із прожитих 47 Фріда Кало (1907–1954) створила 200 картин, у той час як на долю Джорджії О'Кіф (1887–1986) випав значно довший творчий шлях: із прожитих 99 років — 78 років творчого життя і 2000 створених упродовж цього часу картин. Схема водночас інформує стосовно мистецьких напрямів, що репрезентують творчість художниць (сюрреалізм, магічний реалізм — Фріда Кало; модернізм, прецизійнізм — Джорджія О'Кіф), розкриває основну тематику творчості кожної з них та вказує також на проблеми їхнього фізичного стану здоров'я [5, с. 62–63].

Особливу роль у використанні інфографіки щоразу відіграє кольорова гама. Використовуються, до прикладу, кольори, які домінували у творчості митців, або ті, за допомогою яких найбільш вдало можна ретранслювати внутрішній стан героїв візуальних наративів.

Однією з характерних рис жанру графічної біографії, яка змінює усталені уявлення стосовно біографічних реконструкцій, є те, що всі книги серії «Життя великих у графічній формі» підготовлені професіоналами, котрі не належать до наукового середовища. Авторами книг здебільшого є фахівці графічного дизайну, що поєднували свій дизайнерський талант з редакторською діяльністю й роботою ілюстраторів у книжкових видавництвах.

Не менш важливим з огляду на сучасний ритм життя є те, що жанр графічної біографії характеризується мобільністю, яка відповідає пришвидшеним темпам сьогодення. Цей жанр наділений спроможністю формувати миттєве враження про життя й творчість

«героя». Водночас «кліпова» візуальна інформація, за умов необхідності, має тенденцію до розширення та поглиблення.

Однією із базових основ алгоритму графічної біографії є синтез інформації й розваги. Біографія кожної зі знаменитостей, включених до проєкту «Життя великих у графічній формі», реконструйована в такий спосіб, аби синтезувати важливу біографічну інформацію з елементами розваги, співзвучними засадам гри. Графічна біографія, що по суті має вигляд мозаїчної композиції, є своєрідною пропозицією гри, подібної до широко відомих пазлів.

Водночас графічна біографія за своєю філософською ідеєю наближається до енциклопедичної моделі біографії. У даному випадку йдеться про наміри створити універсальні біографічні образи всесвітньо відомих людей на основі розмаїття елементів, які б охоплювали різні сторони й прояви людського життя — приватного, соціального, творчого, емоційного, естетичного, побутового.

За задумом авторів, подібний формат біографії повинен сприяти більш яскравому її сприйняттю. Він змушує замислюватися над запропонованими конструкціями як, свого роду, «квестами», провокує креативно мислити, ставити запитання й шукати відповіді на них з метою отримати як важливу інформацію, так і задоволення від конструювання «біографічного пазла» за власним сценарієм, використовуючи запропоновані візуальні й текстові елементи.

Отже, графічна біографія є модерною біографічною реконструкцією, яка руйнує стереотипні уявлення щодо усталених моделей. Візуальні біографії, реконструйовані із залученням винаходів інфографіки, стимулюють увагу соціуму та постають одним із сучасних комунікативних ресурсів, поширюючи в такий спосіб певні морально-етичні ідеали, цінності й світоглядні орієнтири.

Водночас графічна біографія не є цілком однозначним «винаходом». Слід визнати, що вона не позбавлена суперечностей і може викликати цілком виправдану критику поціновувачів класичних форм біографічного наративу. Наразі існують як апологети графічних проєктів, так і їхні критики. Але, попри всі можливі контроверсійні інтерпретації, поява графічної біографії може бути розцінена як неординарна соціокультурна подія та як індикатор нових тенденцій у просторі біографічних практик, що стали можливими завдяки радикальним змінам у різних сферах життя впродовж останнього часу, зокрема, переосмисленню підходів до поняття «біографія» як феномена в цілому та його використання як ефективного ресурсу

комунікації завдяки залученню найвинахідливіших інфографічних форм і сучасних технологій.

1. Буряк Л. І. Сучасна українська біографіка перед викликами епохи візуалізації. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2022. Вип. 22. С. 39–54. <https://doi.org/10.15407/ub.22.039>.

2. Джейкобсон С., Колон Е. Анна Франк. Графічна біографія у співпраці з будинком Анни Франк. Київ. Дух і Літера, 2019. 160 с.

3. Матійчук О. Життя у слові. Графічна біографія Рози Ауслендер / Художнє оформлення О. Старанчук, О. Грищенко. Чернівці : Видавництво 21, 2019. 56 с.

4. Попик В. І. Біографіка у світі глобальних змін: перехрестя наукових студій та соціальних комунікацій. *Українська біографіка ХХІ століття: мозаїка контекстів і форм: колективна монографія* / В.І. Попик, Г.А. Александрова, Л.І. Буряк та ін. ; НАН України, Нац. бібліотека України імені В.І.Вернадського; редкол. В. І. Попик (від. ред.) та ін. Київ, 2021. С. 17–58.

5. Collins S. *Biographic Kahlo: Great Lives in Graphic Form*. Great Britain : Amonit Press, 2018. 96 p.

6. Ritchie J., Crooks R., Lankow J. *Infographics: The Power of Visual Storytelling*. Hoboken, NJ : John Wiley and Sons inc., 2012. 266 p.

UDC 929-055.2:930.1

Larysa Buriak,

<https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Leading Research Associate,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

larysa.buryak@gmail.com

VISUAL PROJECTS IN THE SPHERE OF BIOGRAPHICAL PRACTICES

On the base of world and Ukrainian visual biographical publications, the peculiarities of graphic biography are explored and the methodology of

infographic implementation in the modeling of biographical visual narrative is analyzed.

Keywords: infographic, visual biographical narrative, graphic biography, infographic methodology.

УДК 929.5[929:001]

Томазов Валерій В'ячеславович,

<https://orcid.org/0000-0003-4052-9438>,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,

завідувач сектору генеалогічних та геральдичних досліджень,

Інститут історії України НАН України,

Київ, Україна

tomazov.valery@gmail.com

РОЛЬ ГЕНЕАЛОГІЇ В РЕКОНСТРУКЦІЇ БІОГРАФІЇ НАУКОВЦЯ

Висвітлюється роль генеалогії у процесі реконструкції біографії науковця та наукових династій. Генеалогія дозволяє визначити атмосферу формування особистості, зокрема соціально-політичних поглядів, світогляду, життєвих орієнтирів тощо.

Ключові слова: науковець, генеалогія, біографія, династія, спадковість, евгеніка.

Процес формування талановитої особистості, а тим більше генія, завжди є величезною таємницею, яку людству кортить розкрити: зрозуміти закономірності, усвідомити механізми, визначити фактори впливу тощо.

Багато представників природничих наук ще понад століття тому сформулювали гіпотезу про існування «гена обдарованості», що може успадковуватися з покоління до покоління. Певним підтвердженням на користь цього припущення слугують приклади династій видатних діячів культури, науки, військового мистецтва. Швейцарський рід голландського походження Бернуллі упродовж XVII–XVIII ст. подарував світу дев'ять видатних математиків і фізиків, а також істориків, мистецтвознавців, архітекторів, юристів. Представники цього блискучого роду обіймали кафедру математики Базельського

університету безперервно 105 років [2]. Німецька родина Бахів протягом XVII–XVIII ст. подарувала світу понад 50 відомих музикантів і композиторів, а деякі з них, зокрема Іоганн-Себастьян Бах, визначали розвиток європейської музики [5].

З метою встановлення закономірностей успадкування здібностей біологами разом з генеалогами було здійснено фундаментальні дослідження родоводів і життєвих історій видатних діячів світової та російської науки — Чарльза Дарвіна й Френсіса Гальтона, академіка Карла-Ернста Бера, Соловйових, Бекетових, Ляпунових, Струве, Гротів та ін. У підсумку намітився висновок, що обдарованість таки успадковується, але є не домінантною, а рецесивною ознакою, що має значно складніші механізми передачі [3].

Вище зазначений напрям досліджень, зрозуміло, потребує досконалого вивчення генеалогії обраних для студіювання родів. На перетині генетики та родознавства виникла нова галузь наукового знання — євгеніка, яка, на жаль, у певні часи була скомпрометована деякими псевдонауковцями та політичними силами (зокрема, нацистами). Наслідком цього є досить неоднозначне ставлення до неї й сьогодні.

Але, незалежно від результатів генетичних і євгенічних студій, значення генеалогії в біографіях науковців величезне, оскільки кожна людина, значною мірою, є «продуктом» сім'ї, роду. А тому й вивчення соціальної приналежності, сімейної історії, культурних традицій, дружнього оточення, особливостей побуту, світоглядних орієнтирів, системи суспільно-політичних поглядів, зацікавлень проливають світло на середовище формування особистості.

При цьому треба пам'ятати, що приналежність до роду може бути кривною (тобто людина дійсно є дитиною своїх батьків), офіційною (людина вважається кривною дитиною своїх батьків, а насправді є позашлюбною), юридичною (дитина є усиновленою подружжям чи одним з батьків), кривною, а офіційно — юридичною (позашлюбна дитина, яка була усиновлена як нерідна).

Так, наприклад, видатний історик Олександр Петрович Оглоблин (24.11/6.12.1899, Київ — 16.02.1992, м. Лудлов, графство Шропшир, Велика Британія) був позашлюбним сином представників українських аристократичних родів — Михайла Мезька та Катерини Лашкевич, а офіційним його батьком став київський купець Петро Оглоблин, з яким побралася його мати [1]. Відомий археолог, філателіст та колекціонер старожитностей Петро Амвросійович

Маврогордато (28.06.1870, м. Миколаїв — 29.03.1948, м. Ремгільд, Тюрингія, Німеччина) з'явився на світ у родині миколаївської дворянки Олександри Боссе та міщанина позаштатного міста Багатий Курської губернії Івана Мар'єнка. Після смерті чоловіка Олександра Мар'єнко вийшла заміж за багатого миколаївського купця, представника відомого грецького аристократичного роду Амвросія Маврогордато, який і всиновив Петра. Але є всі підстави вважати, що Петро був позашлюбною дитиною Амвросія Маврогордато й фактично останній всиновив власну дитину [4]. Усі ці моменти важливі як з точки зору генетики, так і з точки зору формування особистості, тому їх необхідно обов'язково враховувати в дослідженні.

Сьогодні у вітчизняній історіографії вже існують праці, присвячені видатним українським науковим династіям, але, на жаль, цей жанр досі залишається не вельми популярним серед дослідників.

Ще одним важливим аспектом у біографії вченого є його наукова генеалогія, яка визначає систему поглядів, коло зацікавлень і дослідницький діапазон, демонструє еволюцію наукових ідей. Але це тема окремої розвідки.

1. Верба І. Рід та родина Олександра Оглоблина. *Сіверянський літопис*. 1995. № 6. С. 62–65.

2. Никифоровский В. Великие математики Бернулли. М.: Наука, 1984. 177 с.

3. Родословная гениальности: из истории отечественной науки 1920-х гг. / Сост., вступ. ст. и ком. Е. Пчелова. М.: ООО Изд-во «Старая Басманная», 2008. 352 с.

4. Томазов В. Греки-хіюсці на Півдні України (кінець XVIII — 1917 р.): між традиціями національного самозбереження та практиками соціокультурної адаптації. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. 354 с.

5. Bach.de Leben. Chronik der musicalisch-Bachischen Familie. URL: <http://www.bach.de/leben/chronik.html>.

UDC 929.5[929:001]

Valerii Tomazov,

<https://orcid.org/0000-0003-4052-9438>,

Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher,

Head of the Sector of Genealogical and Heraldic Research,

Institute of History of Ukraine at National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine
tomazov.valery@gmail.com

THE ROLE OF GENEALOGY IN THE RECONSTRUCTION OF THE SCIENTIST'S BIOGRAPHY

The role of genealogy in the process of reconstructing the biographies of scientists and scientific dynasties is highlighted. Genealogy allows us to determine the atmosphere of personality formation, in particular socio-political views, worldview, life orientations, etc.

Keywords: scientist, genealogy, biography, dynasty, heredity, eugenics.

УДК 82-1/-9;929:Соломія Павличко
Плющик Оксана Валентинівна,
<https://orcid.org/0000-0002-3725-0869>,
кандидат філологічних наук, доцент,
старша наукова співробітниця,
відділ теорії та методики біобібліографії,
Інститут біографічних досліджень,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Київ, Україна
o.pliushchuk@gmail.com

ЕСЕЙ ЯК ЖАНР БІОГРАФІКИ

Розглянуто есей та його синтезовані можливості як художнього, так і публіцистичного жанру з метою збору інформації та написання біографії на прикладі публікацій про філологиню Соломію Павличко.

Ключові слова: есей, спогади, біографія, наукова біографія, Соломія Павличко, джерело інформації.

Вільність, невідцентрованість і неструктурованість такого жанру як есей (індивідуальність в ньому проявляється часто на абсолютно полярних позиціях авторів) та різноманітність підходів і методології не тільки щодо його написання, а й аналізу стає предметом і для біографічних студій (есе-портрет, есе-шкіц, есе епістолярного типу та ін.). Так, наприклад, дослідниця Тетяна Шевченко в комплексному осмисленні письменницького есею як мовленнєвої практики осмислює його природу з погляду нарративу й ментативу,

уважаючи їх за «панівні мовні акти текстопородження сучасних текстів» [7, с. 108]. Відносячи до текстів-ментативів наукові, філософські, публіцистичні, щоденникові, епістолярні тощо, наголошує на тому, «що твір із виразним опінієтворчим началом, є ментативним за своєю суттю: він складається з міркувань різного характеру, його підґрунтя — медитативність і рефлексія у всьому своєму розмаїтті: ретроспективна, проспективна, інтроспективна» [7, с. 109]. М. А. Балаклицький, пояснюючи природу есе, акцентує на особистісному, наполовину медитативному, що ґрунтований на спогадах, діалоговому стилі, призначеному для риторичного вжитку: «В есе поєднуються епохи й долі, філософські думки й буденні справи, події, факти, жорстко підкорені коментарійному рухові думки», своєрідне об'єднання авторської думки й образу («есема» (М.Епштейн)) [2, с. 29] та ін. Множинність методологічних підходів до есеїстики підтверджують гнучкість цього жанру. Найголовніше, що визначають різнонаправлені дослідження — це завоювання есеєм лідерських позицій у літературі як художньої, так і публіцистичної.

Образи в есеї часто пов'язані з реальним світом: людьми, фактами, подіями та ситуаціями і т.д., усім, що безпосередньо формуватиме біографічний дискурс, а, отже, це може бути цікавим і дослідникам з біографіки відповідними явищами, що можуть вказувати або безпосередньо на потрібну інформацію, або ж — на можливість пошуку на тлі вже існуючої в потрібному напрямку.

Есею були присвячені ґрунтовні теоретичні дослідження й вітчизняних науковців, серед них роботи К. В. Сільман [5], Ю. В. Нестеренко [4], Т. М. Шевченко [7]. Також есеї порушують і різну тематику: літературознавчу, мовознавчу, культурологічну, історичну, філософську, політологічну та ін. Варто зазначити, що не завжди автори означають жанр власних творів, зокрема, спогади часто містять саме ті риси й характеристики, при аналізі яких дослідники й вказують на есе у автора.

У межах власне літературознавчих есеїв і в розрізі теми XIX Біографічних читань «Людина науки у вітчизняній біографії» нас зацікавила постать Соломії Павличко, у якій гармонійно переплелися письменництво, літературознавство, перекладознавство й видавничий талант. На жаль, її повну біографію ще не написано, але окремі етапи вже «задокументовано» на сторінках друкованих видань. Так, Віра Агеєва в статті «Наукова біографія Соломії Павличко» [1] здійснила огляд наукової творчості дослідниці. Поряд з описом і аналізом

публікацій і праць авторка вміщує в текст роздуми про Соломіїн характер і епоху, у якій вона жила, творила й досягала; її зацікавлення, захоплення й уподобання на науковій ниві, про здобутки в творчості й видавничій діяльності тощо. В. Агеєва майстерно вплітає в аналіз наукових текстів і власні міркування й рефлексії (а це вже територія есею) щодо реакцій на теми публікацій, вподобання й розвідки самої Соломії.

Соломія Павличко представлена «ефектом особистої присутності» в однойменному есеї Оксани Забужко, розміщеним у книзі «Соломія. Спогади про Соломію Павличко» (2006) [6], згодом надрукованим в окремій авторській книзі «Планета полин» (2020) [3] у розділі «жіночі портрети». Цікава презентація науковицею подруги-науковиці: у стилістичній манері О. Забужко на полях і в тексті спогаду-есе подано достатньо матеріалу, за якими можна «рухатися» в пошуку біографічної інформації. Так у примітках згадується багато установ і закладів, з якими було пов'язано життя Соломії Павличко: Інститут Гуманітарного Знання у Відні, Гарвард (стипендія IREX), Стокгольм, шведський ПЕН-клуб, Кембридж та ін. Сам текст насичений думками, роздумами й рефлексією щодо життя Солі (як називає її авторка), згадками багатьох подій, а тепер — будучи їх референтом — в аналізі, осмисленні й представленні. Динаміка, належна есею, присутня в тексті: від портретної характеристики до опису й аналізу поїздок, ставленні до науки та людей науки, оточення, життя й подій в Україні.

На думку М. А. Балаклицького, істина в есе — понад усе: «Рух думки невимушений, з частими переходами від конкретного до абстрактного, що неминуче розсуває горизонт дослідження в ім'я пошуку істини» [2, с. 29], коли автор, займаючись самоаналізом (у даному випадку, аналізом іншої людини), задіює будь-які відомі типи мовлення. Прикметно, що на певні події в творчо-науковому житті Соломії авторка есе подає не тільки опис і характеристику, а й пояснення (часто із залученням афоризмів, власного коментаря), ніби проводить діалог з нею уявною: чому саме в такій ситуації вчинила так, а не інакше, наприклад, у примітці зазначає «Треба пам'ятати, що Соля не зносила традиційної української “хлестаковщини”, — коли діла на копійку, а гвалту на карбованець». Або ж, наприклад, згадує власний вираз дослідниці щодо деяких колег — «інтелектуальна імпотенція» — оскільки «для неї це було щось як каліцтво в близькій родині» [6, с. 124].

«Просвічуючи» об'єкт дослідження (М. А. Балаклицький) — Соломію Павличко — Забужко не тільки згадує минуле, що пов'язане з нею, а навіть і передбачає те, чим могла б займатися в майбутньому вчена: у примітці щодо підготовки вченою до «найсерйознішої місії, на яку може претендувати вчений, — до написання нової історії української літератури» фіксує, що «Це не просто мій здогад, вона дійсно виношувала таку стратегічну мету...» [6, с. 124], оскільки після видання Д. Чижевським «Історії...», яка закінчувалася ХІХ століттям, а «Іншої не маємо», то тепер і «...уже невідомо», коли матимемо повну книгу до цього часу. На думку Т. М. Шевченко, яка на прикладі книги О. Забужко «З мапи книг і людей» визначила її есеї як ментативно-наративні, у яких «...головне не події, а їх осмислення, не історії, а їх роль у процесі оцінювання, не буття, а його інтерпретація, не дійсність, а її креативне конструювання» — саме «...в такий спосіб митець може стати ближчим і доступнішим своєму читачеві» [7, с. 168]. А це дає можливість формувати «живу» біографію для читача, а не її «сухий» виклад.

Оксана Забужко співчуває майбутнім біографам Соломії Павличко, тому що не уявляє, «...скільки часу знадобиться, щоб документально, день по дню, відновити несамовиту подієву щільність, повсякчасну гіпернасиченість її життя безугавним, кипучим культуротворенням...» [6, с. 114].

Отже, есей, як гнучкий жанр, що широко застосовується як у художній, так і в публіцистичній прозі, може стати ще одним з джерел щодо отримання інформації про людину з метою написання її біографії для цікавого прочитання.

1. Агєєва В. Інтелектуальна біографія Соломії Павличко. *Дух і літера*. 2001. № 7–8. С. 248–261.

2. Балаклицький М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр: Методичні матеріали для студентів зі спеціальності «Журналістика». Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 74 с.

3. Забужко О. Планета полин. Вибрані есеї. Київ : Видавничий дім «КОМОРА», 2020. 384 с.

4. Нестеренко Ю. В. Сучасна українська есеїстика: жанрові трансформації. автореф. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.01.06. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2014. 18 с.

5. Сільман К. В. Есей як жанр на перетині літератури та журналістики : автореф. на здоб. наук. ст. к.філол.н. 10.01.06.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили.
Миколаїв, 2019. 20 с.

6. Соломія. Спогади про Соломію Павличко / упорядкув. тексту
В. Кирилова. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. 454 с.

7. Шевченко Т. Есеїстика українських письменників як феномен
літератури кінця ХХ — початку ХХІ ст. : монографія. Київ :
Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 584 с.

UDC 82-1/-9;929:Solomiia Pavlychko

Oksana Pliushchyk,

<https://orcid.org/0000-0002-3725-0869>,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor, Senior Researcher,

Department of Theory and Methodology of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

o.pliushchyk@gmail.com

ESSAY AS A GENRE OF BIOGRAPHY

This paper explores the essay and its synthesized possibilities as both artistic and journalistic genres, using publications about the philologist Solomiia Pavlychko as an example, for the purpose of gathering information and writing a biography.

Keywords: essay, memories, biography, scientific biography, Solomiia Pavlychko, source of information.

УДК 821.161.2

Школа Валентина Миколаївна,

<https://orcid.org/0000-0002-9233-5144>,

доктор філологічних наук, доцент,

доцентка кафедри української та зарубіжної

літератури і порівняльного літературознавства,

Бердянський державний педагогічний університет,

Бердянськ, Україна

shkolaval@gmail.com

ОКСИМОРОН ЯК ЗАСІБ ПОРТРЕТУВАННЯ (ПОСТАТЬ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА В РЕЦЕПЦІ БОГДАНА ЛЕПКОГО)

Розглянуто спогади українського письменника, науковця, маляра Богдана Лепкого про новеліста світової слави Василя Стефаника. Автор мемуарів осмислює їхні дружні взаємини переважно краківського періоду, коли один навчався в Ягеллонському університеті, а інший — викладав. Деякі сторінки розвідки присвячені їхнім зустрічам у Відні в період Першої світової війни.

Ключові слова: оксиморон, мемуаристика, спогади, Богдан Лепкий, Василь Стефаник.

У багатогранній творчій спадщині Б. Лепкого чільне місце посідає мемуаристика. Його книга спогадів «Три портрети» — живі відомості сучасника небуденних людей: Івана Франка, Василя Стефаника, Владислава Оркана. І. Франко тут постає як друг батьків, а два інші письменники — як найкращі приятелі самого Б. Лепкого.

Книга «Три портрети» вийшла друком у 1937 році, коли ті, про кого згадує письменник, уже відійшли в засвіти. Зустрічі із цими визначними митцями були вагомими для мемуариста, оскільки кожен із них залишив йому щось від себе: «де межа поміж ними й нами?» — задумується автор спогадів, приходячи до висновку: «зливається твоє “я” з виявом їхніх духовних облич» [3, с. 612].

В. Стефаника з Б. Лепким з'єднав Краків. Хоча Б. Лепкий уперше побачив новеліста в Коломії, де познайомився з його творами, які викликали сильні враження: «ті короткі, зв'язкі речення, без одного зайвого слова й ті слова невишукані, звичайні, а такі, що тільки їх і можна було вжити в контексті, непереможною силою тягнули до себе. То осами скакали до очей, то цвяхами вбивалися в пам'ять. “Мусиш читати, мусиш, так, як автор мусив їх писати!”» [3, с. 654].

Безпосереднє знайомство письменників відбулося пізніше, у Кракові, де один із них працював, а інший навчався в університеті чи, як іронізує Б. Лепкий, відпочивав після складених за перший семестр іспитів. Слушною видається думка Михайла Наєнка про те, що в Кракові В. Стефаник «вдосконалював свій хист не так у медицині, як у художньому вмінні виражати дух і біль своїх сучасників, своєї доби» [4, с. 629]. Можна додати, що Краків долучив В. Стефаника до кола чільних представників польської культури: Вацлава Морачевського, Станіслава Пшибишевського, Владислава Оркана та інших членів

«Молодої Польщі». Український новеліст творив в унісон із кращими митцями своєї епохи. Вони високо оцінили його художнє надбання.

Краків, як констатує автор спогадів, був місцем творчої наснаги для В. Стефаніка. Хоча давня столиця Польщі час від часу втомлювала українського новеліста, тому він іноді залишав її, щоб повернутися знов: «Щось мене таки до того Кракова тягне, — виправдовувався» [3, с. 668].

Однією з характерних прикмет вдачі В. Стефаніка, як помітив мемуарист, був несилуваний, природний і бистрий дотеп, що свідчив про «незвичайну бистрість ума і про притаєну веселість того сумного письменника» [3, с. 657]. Б. Лепкий, за словами сина новеліста Ю. Клинового, «перший інтуїтивно відчув оптимістичне світовідчуття свого приятеля» [1, с. 14]. Спостережливий Б. Лепкий, вказуючи на химерність вдачі друга, відзначав невідповідність у тому, як позиціонував себе В. Стефанік, і те, яким був насправді: «На перший погляд твердий і непривітний, ніби чужий, в дійсності був людиною м'якої вдачі» [3, с. 657].

Б. Лепкий не оминув увагою і контраст у портреті друга: «...хмуруокий. Та нараз хіхікнув. Очі блиснули, забілили зуби, цілий перемінився» [3, с. 652]; «Стефанік скидався більше на покутського газду, що вбрав на себе «панцке» вбрання і замість чепігів узяв перо до рук» [3, с. 667].

Тонко підмітивши велику емоційну напругу, яку переживає не лише В. Стефанік, а і його читач, мемуарист висловив думку про те, що великого епічного полотна новеліст всесвітньої слави не міг створити, оскільки це було б виснажливо як для самого автора, так і для адресата його творів. Але «ціла його невеличка літературна спадщина — це властиво одна велика повість про хлопське життя і терпіння» [3, с. 660].

Одночасно, відмітивши драматичну складову творів прозаїка, Б. Лепкий висловив припущення, що добре обізнаний із роботами кращих краківських режисерів і акторів, завзятий театрал В. Стефанік міг би стати й успішним драматургом.

Буваючи у творчій робітні письменника, кімнаті, яку студент-медик ділив із таким же студентом Ягеллонського університету, Б. Лепкий висвітлив особливості творчого процесу В. Стефаніка, який розкривав йому суперечності письменницької праці: «Оповідась, і буцім воно легко, — казав, — а зачнеш писати, не йде. Перо робиться

таке тяжке, як довбня. Слова тікають від нього, бо воно їх трощить... Плугом легше орати» [3, с. 661].

Парадоксально звучить вислів мемуариста про те, що В. Стефаник «писав мало, а написав багато, бо воно велике те, що <...> написав» [3, с. 676]. Велетнем української прози, який зумів «у низці коротких імпресіоністичних малюнків відтворити свій не широкий, але надзвичайно глибоко проаналізований стефаніківський світ», — назвав Б. Лепкий новеліста в одній зі своїх літературознавчих розвідок [2, с. 95].

Згадуючи Б. Лепкого, В. Стефаник виявив більше інтимності, про це свідчать дарчі написи: «Дорогому Богданові — Василь» [6, с. 668]. В «Автобіографії» він називає друга чи не найніжнішим чоловіком, якого зустрічав у житті [6, с. 249], а в автобіографічній новелі «Серце» засвідчує задушевність їхніх стосунків: «найбільше перечулений поет минулого і я все хотів би за те його цілувати, та боюся банальности і тоді кусаю» [7].

Зі спогадів Б. Лепкого, його приятель постає як людина протиріч. На розбіжності наголошує також автор біографічного роману про В. Стефаніка С. Процюк: «Між гордістю і тривогою, між потребою писати і соромом за писання протікало його життя, в тому числі і літературне. Із його спалахами і довголітніми перервами. Це була дія і протидія, дві рівновеликі сили, що тягнули у різні боки, — один із найважливіших символів стефаніківської метафізики» [5, с. 156].

Отже, Б. Лепкий залишив виразну характеристику геніального В. Стефаніка, наголосивши як на суперечливості його вдачі, так і на величчі його творчості. Спогади дають можливість читачам краще пізнати і самого автора, і його героя.

1. Клиновий Ю. Моїм синам, моїм приятелям: Статті й есеї. Едмонтон, Торонто : Слово, 1981. 600 с.

2. Лепкий Б. Наше письменство: короткий огляд української літератури від найдавніших до теперішніх часів. Краків : Українське видавництво, 1941. 135 с.

3. Лепкий Б. Твори: в 2 т. Київ : Дніпро, 1991. Т. 2: Повість. Спогади. Виступи / упор. та автор приміт. М.М. Ільницький. 719 с.

4. Насенко М. Художня література України. Від міфів до модерної реальності. Київ : ВЦ «Просвіта», 2008. 1064 с.

5. Процюк С. Троянда ритуального болю: роман про Василя Стефаника. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 184 с.

6. Стефаник В. Моє слово: новели, оповідання, автобіографія та критичні матеріали, витяги з листів / упор. та приміт. Л.С. Дем'янівської. 3-тє вид. Київ : Веселка, 2001. 319 с.

7. Стефаник В. Серце. Присвята моїм друзям. ZBRUC'. URL: [zbruc.eu /node/ 37379/](http://zbruc.eu/node/37379/).

УДК 821.161.2

Valentyna Shkola,

<https://orcid.org/0000-0002-9233-5144>,

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the

Department of Ukrainian and Foreign Studies

of Literature and Comparative Literature,

Berdiansk State Pedagogical University,

Berdiansk, Ukraine

shkolaval@gmail.com

OXYMORON AS A TOOL OF PORTRAIT (THE FIGURE OF VASYL STEFANYK AT THE RECEPTION OF BOHDAN LEPKYI)

The memoirs of the Ukrainian writer, scientist, painter Bohdan Lepkyi about the world-famous novelist Vasyl Stefanyk were considered. The author of the memoirs reflects of their friendly relations mainly during the Kraków period, when one was studying at the Jagiellonian University, and the other was teaching. Some insightful pages are devoted to their meetings in Vienna during the First World War.

Keywords: oxymoron, memoir, memories, Bohdan Lepky, Vasyl Stefanyk.

Дослідження персоналій українських учених і діячів культури: традиційні підходи і нове прочитання

УДК 56(29.477.43/.44):929Зборжевський
Западенко Ігор Валентинович,
<https://orcid.org/0000-0001-9341-4760>,
заступник директора з наукової роботи,
Державний історико-культурний заповідник «Межибіж»,
Межибіж, Україна,
i.zapadenko@gmail.com

НАТУРАЛІСТ ВОЙЦЕХ ЗБОРЖЕВСЬКИЙ: ПОЧАТОК НАУКОВОГО ШЛЯХУ В МЕДЖИБОЖІ

На основі документів висвітлюється початковий період діяльності викладача й натураліста-аматора Войцеха Зборжевського (1796–?): його служба в Меджибізькому училищі та палеонтологічні відкриття в регіоні.

Ключові слова: XIX століття, природничі науки, аматори, навчальні заклади, палеонтологія, Меджибіж, Поділля.

XIX століття в науці, зокрема, у природничій можна назвати часом талановитих аматорів. Завдяки цим зацікавленим і освіченим (найчастіше в інших фахових сферах) людям відбулися накопичення, обробка та осмислення колосального матеріалу польових і лабораторних досліджень. Це піднесло тогочасну науку на новий щабель, заклало доказові передумови сучасного розуміння світу. Одним з таких талановитих аматорів-науковців був учитель малювання й математики, а за покликанням натураліст (насамперед, палеонтолог) Войцех Зборжевський.

Деталі життєпису Зборжевського, за винятком деяких аспектів учительської й дослідницької діяльності, відомі лише в найзагальніших рисах. Інший польський науковець енциклопедичного діапазону знань, Зигмунт Глогер, наприкінці XIX ст. писав, що біографія Зборжевського невідома. Проте, в епоху інформаційних технологій та оцифрованих

бібліотек ми можемо знайти та верифікувати більше фактів про цього непересічного науковця.

У польській «Універсальній енциклопедії» 1868 р. про Войцеха Зборжевського зазначено таке (тут і далі переклад наш — *І.З.*): «Сучасний натураліст, народжений на Поділлі, був викладачем математики в Кременецькому ліцеї, потім виконував обов'язки вчителя в Полтавській гімназії, наприкінці оселився в Москві. У 1830 р. разом з Ейхвальдом здійснив наукову подорож Волинню, Поділлям і Литвою і був для нього надзвичайно корисним як у дослідженнях, так і у виданих ним працях, що сам Ейхвальд у тих самих працях з найвищою вдячністю визнає. На його думку, Зборжевський є одним з найкращих сучасних польських натуралістів, особливо в галузі палеонтології» [8]. Участь в експедиції Волинню й Поділлям члена-кореспондента російської Академії наук Карла Ейхвальда є найяскравішим періодом діяльності Войцеха Зборжевського, що відзначено також в інших виданнях.

Проте, тут пропущено один факт — його тривала робота в повітовому училищі, створеному у своєму замку в містечку Меджибожі Подільської губернії князем Адамом Єжи Чарторийським, куратором Віленського освітнього округу. Училище діяло з 1819 р. по 1841 р.; у період до Листопадового повстання (1830–1831 рр.) князь-засновник особисто дбав про якість викладацького складу та підпорядкував Меджибівську повітову «школу» зверхності відомої Волинської гімназії (з 1819 р. — ліцею). Всебічно обдарований Войцех Зборжевський, який закінчив курс Волинської гімназії в тому ж 1819 р., одразу отримав місце вчителя малювання в Меджибівському училищі.

У статті з історії Волинського ліцею (зауважимо, що цей фрагмент біографії Войцеха Зборжевського довелося процитувати зі статті українського науковця, який станом на 2023 рік залишається головним редактором і автором публікацій у кількох «індексованих наукових журналах», що видаються в Росії, і не приховують імперської спрямованості) С. Дегтярьов пише про Зборжевського (називаючи його *Войтехом Яковичем*), що в 1832 р. той мав 38 років: «Походив з подільських дворян. Служив у чині колезького секретаря (X клас). Він був одним з небагатьох, хто не отримав вищої освіти, але це компенсувалося наявністю серйозного викладацького досвіду. В. Я. Зборжевський був випускником ще Волинської гімназії у 1819 р., після чого був призначений вчителем малювання в **Мендзирицьке**

[тут і нижче виділення наше — I.З.] повітове училище, де прослужив сім років. Там-таки він почав викладати математичні дисципліни, механіку, архітектуру. Вільно володів французькою, німецькою, англійською і латиною. Маючи вельми втішні рекомендації від керівництва **Мендзиржецького** училища і за розпорядженням правління Віленського університету, був призначений на посаду вчителя арифметики і геометрії в Волинський ліцей» [4, с. 5]. Проте, автор процитованих рядків плутає дійсне місце першої служби Зборжевського Меджибіж (польською *Międzybóż*) у Подільській губернії — з Межирічем (польською *Międzyrzecz*) на Волині. Утім, з огляду на проросійську заангажованість автора цитати, незнання ним польської та української мов не дивує.

Є прями свідчення роботи Войцеха Зборжевського в Меджибізькому повітовому училищі. У прибутково-витратній книзі училища за 1823 р. міститься запис: «Місяць квітень <...> 42. 16[-0] Вчителю малювання й. п. Войцехові Зборжевському згідно з резолюцією правління імператорського Віленського університету за № 906 від 13 березня 1823 і доручення дирекції подільських шкіл в листах за № 135 від 27 березня і за № 162 від 11 квітня заплачено 200 [руб.]» [2]. Ця висока одноразова виплата Зборжевському порівняно зі звичайною платнею іншим вчителям (у середньому 40 руб.) є винятковою, оскільки вона є заохоченням провінційного вчителя за дослідницький внесок у наукову діяльність Віленського університету.

Уже згаданий вище Глогер наводить витяг з акту візитації Меджибізького повітового училища 1825 р., де зазначено: «Вчитель Войцех Зборжевський навчав у 3-му класі топографії і малюванню предметів нерухомих органічних, у 4-му топографії і малюванню предметів неорганічних і штучних. У першорічному відділі 5-го класу: малюванню мап топографічних, хорографічних та ін., техніці, перспективі, статисти загальній і прикладній, про центр ваги, про розподіл тиску на опори, про рівновагу тіл, міцність на розрив, злам, згинання та ін. У другорічному відділі 5-го класу Зборжевський навчав архітектурі, зокрема початкам архітектоніки, їх поєднанню в частини та цілісності архітектурні, застосуванню в різноманітних будівлях і сільському будівництву» [6, с. 326].

Для нас же заслугоує на увагу, що саме в містечку на Поділлі, яке отримало свою літописну назву *Межибоже* через локацію між Богом і Божком (сучасні річки Південний Буг і Бужок), Войцех

Зборжевський робив свої палеонтологічні розвідки й відкриття як самостійно, так і з експедицією Карла Ейхвальда. Густав Бельке, коли писав про фундаментальну (на свій час) працю Ейхвальда *Zoologia specialis...*, зазначив: «Крім власних досліджень Ейхвальда вміщено там деякі спостереження проф. Зеновича, а ще більше Войцеха Зборжевського, який викладав спочатку в Меджибожі, а потім у Кременці. Цей скромний і сповнений різнобічних знань натураліст, який нині мешкає, здається, у Полтаві, знайшов і описав багато нових видів скам'янілих молюсків, чудовою колекцією яких володіє» [3, с. 8].

Польський історик ХІХ ст. Ян Майоркевич в одному з опублікованих листів звинувачував відомого палеонтолога Ейхвальда ні більш ні менш як у привласненні наукових напрацювань *вченого, але незнаного* аматора-натураліста. Майоркевич стверджував, що «половина праці п. Ейхвальда належить п. Зборжевському» [7, с. 147]. Нині складно стверджувати, чи дійсно мав місце такий факт, а чи підставою для закиду була виключно неприязнь історика-поляка до палеонтолога-німця, яку Майоркевич висловлював неприховано. Об'єктивно ж можемо зазначити, що Ейхвальдом і Зборжевським в окремих питаннях існувала наукова дискусія. Однак, наводячи у своїх публікаціях результати роботи останнього, Ейхвальд і вказував його авторство, і зазначав місця, де відбулися знахідки, зокрема й Меджибіж. Якесь непорозуміння між науковцями, можливо, все ж таки відбулося (і не факт, що з їхньої власної ініціативи), але було залагоджене. Адже кілька довідкових видань ХІХ ст. в словникових статтях про Войцеха Зборжевського приділяють мало місця його життєпису, і багато — схвальній оцінці його праці Ейхвальдом.

Про колекцію фосилій, яку було зібрано Зборжевським за багато років, згадується в багатьох публікаціях. На час знайомства з Ейхвальдом називають її обсяг у 4000 зразків, а на 1840 рік — уже 20000. Початок пошуку, колекціонуванню та систематизації скам'янілостей було покладено Зборжевським ще в Меджибожі, і на його честь Ейхвальд увів до наукового обігу один з відкритих вчителем-дослідником викопних видів молюсків під назвою *Argonauta zborzewskii* [5, с. 35]. Цей вид був знайдений та описаний Зборжевським в Меджибожі під час розвідок на берегах Божка. Загалом у систематиці викопних молюсків присутні названі його ім'ям *Raphanulina zborzewskii*, *Cellulina zborzewskii*, *Nassa zborzewskii* та інші види, які описано натуралістом-аматором і в меджибізький, і в кременецький період його служби.

Зборжевського зазвичай називають польським натуралістом або науковцем російської імперії [1], однак, його життя, викладацька й дослідницька діяльність почалися і майже цілком пройшли в Україні: у Меджибожі, Кременці та Полтаві. Відтак Войцех Зборжевський по праву має займати місце в історії науки в Україні, а подільське містечко Меджибіж має бути зазначене як місце початку його перших палеонтологічних пошуків та відкриттів.

1. Зборжевский. *Русский биографический словарь*. Санкт-Петербург, 1897. Т. 7. С. 306–307.

2. 1823. *Центр. держ. іст. архів України*. 707. Оп. 341. Спр. 11. Арк. 15.

3. Belke G. Rys historyi naturalnej Kamieńca Podolskiego, poprzedzony krótką wiadomością o pracach uczonych w przedmiotach geologii, paleontologii, botaniki i zoologii, w Polsce w XIX wieku. Warszawa : Drukarnia Gazety Codziennej, 1859. URL: <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=22789>.

4. Degtyarev S. I. Teachers of Exact and Natural Sciences of Volyn Lyceum: Materials for the Biography. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya*. 2015. Vol. 3, no. 1. P. 4–11. DOI: 10.13187/Zhmnp.2015.3.4.

5. Eichwald K. E. von. Zoologia specialis quam expositus animalibus tum vivis : tum fossilibus potissimum Rossiae in universum et Poloniae in species. Vilnae : J. Zawadzki, 1830. DOI: <https://doi.org/10.5962/bhl.title.51803>.

6. Gloger Z. Obraz statystyczny szkół w guberniach zachodnio-południowych cesarstwa w latach 1825–1826 na podstawie raportu urzędowego. *Biblioteka Warszawska*. 1885. Vol. IV. S. 323–338.

7. Majorkiewicz J. Uczony a nieznanomy naturalista polski Wojciech Zborzhewski. *Pisma pomniejsze*. Warszawa, 1852. Vol. 2. P. 147–163. URL: <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/181448/edition/192056>.

8. Zborzewski (Wojciech). *Encyklopedia Powszechna*. Warszawa, 1868. Vol. 28. S. 416. URL: <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=28419>.

UDC 56(29.477.43/.44):929Zborzhewski

Ihor Zapadenko,

<https://orcid.org/0000-0001-9341-4760>,

Deputy Director,

State Historical and Cultural Reserve "Mezhybizh",
Medzhybizh, Ukraine,
i.zapadenko@gmail.com

NATURALIST WOJCIECH ZBORZHEWSKI: BEGINNING OF SCIENTIFIC BIOGRAPHY IN MEDZHYBIZH

Based on documents, the early period of the biography of the professor and amateur naturalist Wojciech Zborzewski is clarified: his work at the Medzhybizh school and his paleontological discoveries in the region.

Keywords: XIX century, natural sciences, amateurs, educational institutions, paleontology, Medzhybizh, Podolian province.

УДК 050.48:311.314(477.54):929Голяховський

Янкул Олексій Миколайович,

<https://orcid.org/0000-0002-1244-4536>,

доктор філософії (PhD) з історії та археології,
провідний фахівець,

Центр українських студій та краєзнавства

імені академіка П. Т. Тронька,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

Харків, Україна

o.m.yankul@karazin.ua

ЯКІВ ГОЛЯХОВСЬКИЙ — ПЕРШИЙ УКЛАДАЧ СТАТИСТИКО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ВИДАНЬ НА ХАРКІВЩИНІ

На основі документів, які зберігаються в Державному архіві Харківської області, реконструйовано частину (з 1829 р. до 1871 р.) життєвого й творчого шляху першого укладача статистико-інформаційних видань на Харківщині — Якова Голяховського (1829–?).

Ключові слова: Яків Голяховський, Харківський губернський статистичний комітет, «Пам'ятна книжка Харківської губернії», Харків, періодика.

Одним із цінних джерел з історії Харківщини другої половини XIX ст. є «Пам'ятна книжка Харківської губернії» (видавалася в період

з 1862 р. по 1868 р. Харківським губернським статистичним комітетом), а її продовженням, з 1869 р. по 1917 р., став «Харківський календар». Це видання стало першим публічним статистико-інформаційним виданням у регіоні. У ньому містилися, окрім різноманітних статистичних таблиць, науково-популярні статті різної спрямованості, адрес-календар установ, які діяли в губернії тощо. Укладачем усіх випусків «Пам'ятної книжки...» був секретар Харківського губернського статистичного комітету Яків Якович Голяховський (1829–?), який відповідав за підготовку матеріалів до неї, загальну концепцію видання, формування його розділів. Видання набуло неабиякої популярності серед читачів Харкова, про що свідчить і те, що після продажу першого випуску комітет заробив на ньому 300 крб. сріблом [2] — це було достатньо великою сумою. Сам Я. Я. Голяховський, а також відомі місцеві діячі (І. Ф. Леваковський, Ю. І. Морозов, А. С. Пітра та ін.) були авторами науково-популярних публікацій цього збірника.

Проте біографія Якова Яковича довгий час була невідома широкому загалу. При цьому його постать і роль у створенні «Пам'ятної книжки Харківської губернії» є досить вагомою, а отже заслуговує на окреме вивчення. Завдячуючи збереженням у Державному архіві Харківської області (Ф. 51, оп. 1) матеріалам Харківського губернського статистичного комітету, вдалося відтворити частину його біографії в період з 1829 р. по 1871 р. На жаль, ще багато фактів з його життя залишаються невідомими, оскільки вони ґрунтуються здебільшого на «Формулярному списку про службу секретаря Харківського губернського статистичного комітету, колезького асесора Голяховського», який був укладений 24 лютого 1863 р. [2, арк. 65–71] (тут і далі дати подані за старим стилем), а також на уривчастих даних про нього з інших документів [1, с. 3]. Біографічні відомості Я. Я. Голяховського частково були висвітлені в дисертації автора тез доповіді [4].

Я. Я. Голяховський народився в 1829 р. в м. Харків у родині православного священника. Навчався в Харківській духовній семінарії. У 1847 р., за ректорства П. П. Гулака-Артемовського, вступив на юридичний факультет Харківського університету [3], а в 1851 р. закінчив його зі ступенем кандидата юридичних наук (навчався за власні кошти). З 23 січня 1852 р. — службовець Харківської палати державного майна, того ж року він отримав звання колезького секретаря, згодом — обіймав посаду столоначальника місцевого

відділення палати. У 1853 р. перейшов на посаду столоначальника канцелярії попечителя Харківського учбового округу, а в 1855 р., при ректорі К. К. Фойгті, став секретарем правління Харківського університету. З 1856 р. — титулярний радник. З 2 січня по 20 лютого 1858 р. виконував обов'язки секретаря Ради Харківського університету. З 1857 р. паралельно працював у Харківському губернському статистичному комітеті спочатку на посаді виконавця робіт. З 1860 р. — колезький асесор, того ж року Я. Я. Голяховського було призначено на посаду секретаря комітету [2, арк. 65–71], яку обіймав до 30 грудня 1871 р. [1, арк. 45]. З 18 березня 1863 р. — надворний радник; цього ж року його було представлено до нагороди орденом св. Анни 3-го ступеню за діяльність у губернському статистичному комітеті [2, арк. 50]. Подальший його життєвий шлях, на жаль, є досі невідомим, що частково також пов'язано із втратою архівів Харківського університету в роки Другої світової війни.

Таким чином, біографічні відомості про секретаря Харківського губернського статистичного комітету Я. Я. Голяховського є на даний момент уривчастими, що не дозволяє повністю відтворити його життєпис. Але наявні відомості свідчать про те, що він був одним із активних громадських діячів Харкова в середині ХІХ ст. Утім, пошуки продовжуються й, можливо, згодом вдасться знайти нові документи з життя й діяльності цього діяча, який зробив вагомий внесок у розвиток періодичних видань на теренах Харківщини.

1. Журнал регистрации входящих документов. 31 января 1868 г. — 18 апреля 1873 г. *ДАХО* (Держ. архів Харківської обл.). Ф. 51. Оп. 1. Спр. 289. Арк. 45 та ін.

2. О новом положении о статистических комитетах членов комитетов и другая переписка, май 1861 — август 1866. *ДАХО* (Держ. архів Харківської обл.). Ф. 51. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 49–71.

3. Список студентов, ветеринарных воспитанников и допущенных к слушанию лекций Императорского Харьковского университета на 1848/1849 академический год / Харьковский Имп. университет. [Харьков, 1848]. [32] с. та ін.

4. Янкул О. М. «Харьковский календарь» (1869–1917 pp.) як історичне та історіографічне джерело: дис. на здоб. ступ. д-ра філософії за спец. 032 Історія та археологія. Харків, 2021. 253 с.

UDC 050.48:311.314(477.54):929 Goliakhovskyi

Oleksii Yankul,

<https://orcid.org/0000-0002-1244-4536>,

PhD in History and Archeology,

Senior Specialist,

Academician P. T. Tronko Centre of Ukrainian Studies and local History,

V. N. Karazin Kharkiv National University,

Kharkiv, Ukraine

o.m.yankul@karazin.ua

**YAKIV HOLYAKHOVSKIY — THE FIRST COMPILER
OF STATISTICAL AND INFORMATIONAL PUBLICATIONS
IN KHARKIV REGION**

Based on documents preserved in the State Archive of Kharkiv Region, this article reconstructs a part of the life and creative path of Yakiv Holyakhovskiy (1829–?), the first compiler of statistical-information publications in the Kharkiv region, covering the period from 1829 to 1871.

Keywords: Yakiv Holyakhovskiy, Kharkiv Provincial Statistical Committee, "Memorable Book of the Kharkiv province", Kharkiv, periodicals.

УДК 929(477)Стороженко

Александрова Галина Андріївна,

<https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>,

доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,

провідна наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

galekss@ukr.net

**МИКОЛА ІЛЛІЧ СТОРОЖЕНКО: СЛУЖІННЯ КУЛЬТУРИ,
НАУЦІ, БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ**

Аналізуються спогади про бібліотечну діяльність Миколи Ілліча Стороженка (1836–1906) — відомого літературознавця, завідувача кафедри всесвітньої літератури Московського університету, родом із Полтавщини.

Ключові слова: Микола Ілліч Стороженко, історія бібліотечної справи, бібліотека, біографія, спогади, культурно-освітні діячі українці кінця XIX — початку XX ст.

Микола Ілліч Стороженко (1836, село Іржавець Прилуцького повіту Чернігівської губернії — 1906, Москва), представник відомого з початку XVII ст. роду, що в другій половині XIX ст. належав до української інтелектуальної еліти і залишив непроминальний слід в національній історії.

Закінчивши Московський університет, М. І. Стороженко захопився творчістю Шекспіра, 300-річний ювілей якого 1864 р. широко відзначався у світі. Він тривалий час писав свої дисертації, як згадує М. М. Ковалевський, «здійснюючи наукові розвідки по закордонних бібліотеках» [1, с. 88]. Важливою сторінкою в його біографії була робота в унікальній книгозбірні в Лондоні — бібліотеці Британського музею. Тут М. І. Стороженко 1865 р. пропрацював три місяці, збираючи матеріали з історії англійської драми. У ті часи доступ у читальний зал Британської бібліотеки був обмежений лише для зареєстрованих дослідників, однак читацькі посвідчення, як правило, були доступні кожному серйозному науковцеві [5, р. 19].

Літературознавець Олексій Веселовський згадував про невтомну працюючість М. І. Стороженка: «Величне книгосховище Британського музею <...> вводило його в неосяжний науковий простір, про який і подумати було не можна в убогих московських умовах. Із раннього ранку він уже був у музеї, цьому колосі із трьох мільйонів книжок, читав, виписував...» [1, с. 59]. Заняття в закордонних бібліотеках і архівах були пов'язані з темою дисертації, хоча наукові інтереси М. І. Стороженка були набагато ширші. Зокрема, працюючи в Бодліанській бібліотеці в Оксфорді, він виявив щоденник Ричарда Джемса (1592–1638) — англійського мандрівника, пастора, ученого й поета; знайшов автобіографію знаменитого німецького гуманіста В. Піркгеймера (1470–1530), яка вважалася втраченою [1, с. 74].

М. М. Ковалевський зазначав: на прохання Миколи Ілліча він розшукав копію з невиданих рукописів англійського драматурга Роберта Гріна (1558–1592), одного з попередників Шекспіра, які зберігалися в бібліотеці Оксфордського коледжу [1, с. 87], на основі аналізу яких М. І. Стороженко захистив докторську дисертацію та видав монографію. Її переклали англійською мовою, і вона слугувала вступним томом до багатотомника Роберта Гріна, виданого в Англії —

це був унікальний випадок в історії літератури, коли працю іноземця використали як коментар до творчості національного класика.

І. І. Янжул згадував, що познайомився з М. І. Стороженком у 1873 р. під час роботи в Британському музеї. Видатний науковець-економіст характеризував цю книгозбірню як велику скарбницю людського знання, що «гостинно приймає у свої стіни всіх, хто прагне його» [4, вып. I, с. 132], «дає так багато сприятливих умов для занять, як жодна бібліотека у світі» [4, вып. I, с. 101]. Читача, що вперше потрапив до Британського музею, вражала надзвичайна кількоповерхова будівля, «наповнена зверху донизу книгами, із великою кількістю столів, що йдуть від каталогів, розставлених концентричними кругами від середини зали, численних відкритих шаф <...> для вільного, без будь-якого дозволу, користування різними довідковими книгами» [4, вып. I, с. 101]. Коли І. І. Янжул звернувся по допомогу до суперінтенданта, тобто старшого бібліотекаря, і той порадив його співвітчизника, Миколу Стороженка, який постійно працював у читальному залі і знав усі порядки бібліотеки. «Ми швидко з ним подружились і буквально проводили цілі дні разом, ознайомлюючись і з Британським музеєм, і взагалі з скарбницями науки і мистецтва в Лондоні» [4, с. 134], — згадував І. І. Янжул. Отримуючи доступ до унікальних старовинних книгосховищ, М. І. Стороженко активно починав працювати й намагався не відволікатися від роботи через дрібниці. Дружина І. І. Янжула писала в листі до батьків, що вони разом із М. І. Стороженком працюють у бібліотеці Британського музею з 9 ранку до 6 вечора, і пропустили лише один день, відвідавши інший музей Лондона — Кришталевий Палац [4, вып. I, с. 110].

М. І. Стороженко стає засновником наукового шекспірознавства, його обирають віце-президентом Лондонського шекспірівського товариства. Робота в Британському музеї дала змогу йому зібрати матеріали для магістерської дисертації та означити коло проблем для докторської; він намагався придбати за кордоном якнайбільше потрібних йому книг, яких не можна було відшукати в Росії. Працюючи в кращих бібліотеках Європи та спілкуючись з іноземними вченими, він здобував неоціненний досвід. Опублікував унікальні першоджерела, що стосувалися історії України (Материалы для истории России, извлеченные из рукописей Британского музея в Лондоне Николаем Стороженком / [Предисл.: О. Бодянский]. М. : Унив. тип., 1870. 48 с.).

М. І. Стороженко ще під час лондонських студій перебував під наглядом поліції, тому не міг розраховувати на викладацьку роботу в Україні. Ця обставина ще раз засвідчує складні умови перебування української науки в полі імперської політики та здатність окремих особистостей рухатися вперед попри обставини.

Після закордонних відряджень М. І. Стороженко повернувся до *alma mater*, став доцентом, згодом — професором Московського університету, у 1872–1893 рр. очолював у ньому кафедру всезагальної літератури. У 1880–1890-х рр. науковець розпочав нову сторінку своєї інтелектуальної біографії — долучився до вивчення життєпису й творчості Т. Г. Шевченка.

Ім'я М. І. Стороженка було надзвичайно популярне в 1870–1880-х рр. поряд з іменами таких московських професорів, вихідців з України, як М. М. Ковалевський, І. А. Линниченко, І. І. Янжул та ін. В. В. Розанов, колишній студент М. І. Стороженка, яскраво описував університетські лекції, на яких професор прищепляв любов до книги: «Ніби він вводив в старовинне книгосховище, із тисячами золотавих корінців палітурок, з інкунабулами в одній залі, з енциклопедистами в іншій, із театром у третій: і всі ці книги зашелестіли, розгорнулися, зашепотіли натовпу неофітів-студентів XIX століття» [3, с. 18]. Окрім того, характерною рисою вченого була його публічність — він був один із найпопулярніших людей у Москві, був «своїм» у мистецьких — письменницьких, театральних — колах. За спогадами І. А. Линниченка, дім професора був літературним центром Москви.

Щороку від травня до вересня М. І. Стороженко перебував у своєму родовому маєтку в Мармизівці на Полтавщині. Культивував національні цінності, зокрема, читав лекції про Шевченка в Народному домі в Лохвиці. Тут завдяки М. І. Стороженкові було засновано громадську бібліотеку; він повсякчас поповнював її новими книгами й журналами, просив своїх друзів надсилати різні видання. Завдяки цьому Лохвицька громадська бібліотека на той час була кращою в Полтавській губернії. Він вів активне громадське життя як земський діяч, гласний, мировий суддя, почесний член лохвицького товариства сільськогосподарників, і, за спогадами Олени Пчілки, говорив «суто полтавською м'якою говіркою, очевидно, такою органічно властивою Миколі Іллічу, полтавцю “з діда-прадіда”, що й довгі роки, проведені в Москві, не могли зіпсувати цієї вимови» [2, с. 171–172].

Від 1 січня 1893 р. до 5 жовтня 1902 р. М. І. Стороженко працював головним бібліотекарем Московського публічного й

Рум'янцевського музею (далі — МПРМ), продовжуючи викладати в університеті. Для посади бібліотекаря Микола Ілліч мав багато позитивних характеристик: величезну ерудицію, начитаність і вражаючу пам'ять, розумів історичне значення культурної духовної спадщини, що зберігалася в книгозбірні. Його бібліотечна діяльність перебувала в нерозривному зв'язку з науковою і викладацькою. Професор університету з понад 20-річним стажем, із досвідом роботи в кращих бібліотеках Європи досконало знав уподобання тогочасних читачів, напрями в тогочасній науці. За час роботи М. І. Стороженка в МПРМ значно зріс унікальний фонд бібліотеки, було сформовано сучасний на тоді довідково-пошуковий апарат, розширено сферу й перелік послуг, що надавалися читачам. Незважаючи на тривале перебування за межами батьківщини, М. І. Стороженко зберіг світоглядні цінності й гуманістичний духовний потенціал, закладені в Україні, тому на батьківщині він не має бути «втраченою силою». Діяльність Миколи Ілліча як науковця, викладача, бібліотекаря, аналіз його здобутків і досягнень потребують подальшого активного й всебічного дослідження.

1. Памяти Николая Ильича Стороженко. Москва, 1909. 187 с.
2. Пчилка О. Николай Ильич Стороженко – на родине. *Киевская старина*. 1902. Т. 76. Январь. С. 168–179.
3. Розанов В. В. Памяти Ник. Ил. Стороженко. *Новое время*. 1906. 18 янв. №1072.
4. Янжул И. И. Воспоминания И. И. Янжула о пережитом виденном 1864–1909 гг. В 2-х вып. СПб.:1910–1911. Вып. 1. 191 с. Вып. 2. 189 с.
5. Wilson, David M. (2002). *The British Museum; A History*. London: The British Museum Press.

UDC 929(477) Storozhenko

Halyna Aleksandrova,

<https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>,

Doctor of Philological Sciences,

Senior Research Associate, Leading Research Fellow,

Department of Theory and Methodology of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

galekss@ukr.net

MYKOLA ILICH STOROZHENKO: SERVICE TO CULTURE, SCIENCE, LIBRARY

The memoirs of Mykola Ilch Storozhenko (1836–1906), a famous literary critic, head of the Department of World Literature at Moscow University, and a native of Poltava Oblast, are analyzed.

Keywords: Mykola Ilch Storozhenko, history of librarianship, library, biography, memories, Ukrainian cultural and educational figures of the late 19th and early 20th centuries.

УДК 94 (477.8)

Федуншин Любомира Любомирівна,

<https://orcid.org/0000-0001-8629-5476>,

кандидат історичних наук,

викладачка суспільних дисциплін,

ВСП «Бурштинський енергетичний фаховий коледж

Івано-Франківського національного технічного

університету нафти і газу»

Бурштин, Україна

fedunyshyn3@gmail.com

ІВАН КРЕВЕЦЬКИЙ У ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ

Проаналізовано українські наукові дослідження про галицького історика І. Кревецького (1883–1940), члена Наукового товариства імені Шевченка, представника львівської історичної школи М. Грушевського.

Ключові слова: Іван Кревецький, історик, краєзнавець, Наукове товариство імені Шевченка, редактор, наукові дослідження, історіографія.

Сьогодні аналіз дослідницьких дискурсів про постать І. Кревецького (1883–1940 рр.) є актуальним у сучасній українській біографістиці, оскільки в центрі наукових досліджень галицького історика поставали проблеми розвитку української історії, національної культури та державотворення.

Першим кроком до вивчення постаті І. Кривецького можна вважати публікацію І. Кіхтан «Іван-Мар'ян Кривецький — гордість Роздільської землі» [3], де наведено біографічні дані й короткі відомості про науково-просвітницьку діяльність ученого.

У контексті вивчення історії НТШ про роботу І. Кривецького як дійсного члена історично-філософської секції та директора бібліотеки писав Р. Кучер у праці «Наукове Товариство імені Т. Шевченка: Два Ювілеї». О. Миколаєвич у статті «Іван Кривецький — визначний репрезентант Наукового товариства ім. Шевченка» відзначив особистий внесок ученого в діяльність НТШ як історика, бібліографа й редактора.

Дослідниця З. Зайцева у своїй монографії зауважила, що І. Кривецький до Першої світової війни був членом трьох комісій: археографічної і мовної (1906–1914 рр.) та бібліографічної (1909–1914 рр.) [2, с. 106]. О. Найда в розвідці «Окремі аспекти діяльності історично-філософської секції Наукового Товариства ім. Шевченка» вказала, що в 1925 р. вчений став заступником секретаря історичної секції; зібрав багато матеріалу з мемуаристики. Дослідник І. Гирич окреслив роботу історика в археографічній комісії НТШ, звернув увагу на участь І. Кривецького в підготовці ювілейного збірника (1904 р.) для вшанування 10-ї річниці приїзду М. Грушевського до Львова.

Історик І. Ткаченко досліджував редакційно-видавничу діяльність науковця. Автор зауважив, що І. Кривецький допомагав М. Грушевському перенести видання «Літературно-наукового вістника» до Києва та організувати вихід журналу в нових умовах протягом першої половини 1907 р. В. Габор, Л. Головата, А. Животко відзначили редакторську роботу І. Кривецького в часописі культурологічного спрямування «Стара Україна». Дослідники І. Матяш, Т. Соломонова, В. Прокопчук висвітлювали організаційну роботу І. Кривецького щодо виходу журналу «Українська старовина» в м. Кам'янці-Подільському. І. Крупський аналізував доробок дослідника з історії періодики й внесок у розвиток журналістики.

Про І. Кривецького як головного редактора пресового органу ЗУНР «Републіка», що виходив з лютого до травня 1919 р. у Станіславові, писала Л. Кобута в статті «Пресові видання ЗУНР: специфіка функціонування та ідеологія змістовного наповнення». Цінною є стаття О. Романіва «До 85 роковин Листопадового Чину», у якій автор вказав, що І. Кривецький очолював Історично-архівний відділ УГА.

У сучасній українській історіографії Ф. Стеблій один із перших високо оцінив творчу спадщину І. Кривецького, вивчав його праці з історії Галичини, досліджував наукову діяльність вченого [5]. Також про І. Кривецького, як одного із засновників державницького напрямку української історіографії, згадував Я. Калакура й зазначав, що І. Кривецький читав лекції в 1921–1925 рр. в Українському таємному університеті у Львові.

Івано-франківський історик В. Педич аналізував доробок вченого з актуальних питань історії Галичини середини ХІХ ст. й відзначив професійне використання істориком принципів глибокої наукової аргументації, що дало можливість заповнити певні прогалини історіографії новітньої історії [4].

У монографії В. Тельвака знаходимо аналіз рецензійної за формою статті І. Кривецького «Українська історіографія на переломі», проте в дослідженні автора не згадано про інші наукові праці галицького історика. В. Тельвак характеризував І. Кривецького як одного з представників консервативного табору, які фокусували увагу на вивченні елітарно-державницьких сторінок української минувшини. Дослідник доводив, що саме в дискусії галицьких істориків з М. Грушевським формувалися теоретико-методологічні засади державницького напрямку [6, с. 270–271].

О. Рубльов писав про І. Кривецького та інших представників «фронди львівських вчених», діяльність яких була спрямована проти М. Грушевського, у результаті чого останньому довелося 1 квітня 1914 р. остаточно відмовитися від головування в НТШ. Автор зауважив, що І. Кривецький та С. Томашівський передали редагування відновленого у Львові 1922 р. «Літературно-наукового вістника» Д. Донцову без згоди на це М. Грушевського.

Відомий український історик Я. Дашкевич у праці з історичної біографістики, аналізуючи історико-світоглядні ідеї М. Грушевського, І. Крип'якевича та співставляючи народницьку й державницьку концепції, покликався на праці з історії української державності І. Кривецького [1, с. 398, 493]. Дослідники І. Патер і Н. Халак, пишучи про істориків-державників, звернули увагу на взаємовідносини досліджуваної нами особи з В. Липинським і С. Томашівським. Історико-державницькі погляди І. Кривецького, його громадсько-політичну діяльність інтерпретувала Н. Гірна.

Бібліотечно-бібліографічну роботу І. Кривецького досліджувала У. Яворська, зокрема, вона проаналізувала його бібліографічні

розвідки, опубліковані в «Літературно-науковому вістнику» (1904–1907, 1909–1912) [8], дослідила роботу щодо підготовки й виходу науково-педагогічного журналу «Наша школа» (1909–1912 рр.) та підготувала бібліографічний покажчик праць ученого.

Цікавим є дослідження Л. Дубровіної і О. Онищенка про Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського, де автори характеризували діяльність І. Кревецького у Всенародній бібліотеці України в 1920–1921 рр., оскільки він дотичний до накопичення науково-теоретичного й організаційного потенціалу установи.

Я. Ісаєвич зауважив, що І. Кревецький уперше здійснив докладний опис першого друкованого видання українського автора Юрія Дрогобича. Відомий українознавець В. Качкан розглядав видавничу й редакторську діяльність галицького історика, М. Федунь вивчала його внесок у розвиток мемуаристики. Н. Любовець зауважила, що І. Кревецький написав першу окрему книгу з історії української мемуаристики; аналізувала його праці із загальнотеоретичних і практичних проблем вивчення спогадів.

Відомі сучасні дослідники в галузі історичної регіоналістики Я. Верменич та І. Колесник у своїх статтях відзначили наукові студії львівського історика І. Кревецького з вивчення питань регіональної історії. Л. Федунішин на основі аналізу архівних документів та праць історика висвітлювала культурно-просвітницьку діяльність І. Кревецького, його участь в українських визвольних змаганнях 1918–1923 рр. [7].

Незважаючи на наявні друковані праці, у сучасній українській історіографії відсутнє комплексне дослідження аналізу життя, діяльності, ролі визначної постаті І. Кревецького в українській науці.

1. Дашкевич Я. Р. Постаті : Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів, 2007. 808
2. Зайцева З. І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX — початок XX ст.) : Монографія. Київ : КНЕУ, 2006. 368 с.
3. Кіхтан І. Іван-Мар'ян Кревецький — гордість Роздільської землі (до 120-річчя з дня народження). Розділ, 2003. 16 с.
4. Педич В. Іван Кревецький — дослідник історії Галичини. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2004. № 3. С. 38–39.
5. Стеблій Ф. Іван Кревецький — історик-державник. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2003. 40 с.

6. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кін. ХХ — 30-ті роки ХХ століття). Київ ; Дрогобич : Вимір, 2008. 494 с.

7. Федунішин Л. Іван Кривецький в українських визвольних змаганнях 1918–1923 рр. *W obliczu nowej rzeczywistości. Stanisławów i Ziemia Stanisławowska w latach 1918–1923* / Redakcja naukowa M. Kardas, A.A. Ostanek, P. Semków. Tom I: Polityka — Wojskowość. Warszawa — Iwano-Frankiwnsk, 2018. С. 77–89.

8. Яворська У. Бібліографічний доробок Івана Кривецького в «Літературно-науковому вістнику». *Вісник Книжкової палати*. 2006. № 2. С. 35–39.

UDC 94 (477.8)

Liubomyra Fedunyshyn,

<https://orcid.org/0000-0001-8629-5476>,

Candidate of Historical Sciences,

Language Teacher of Social Disciplines,

Burshtyn College of Power Engineering of Ivano-Frankivsk National

Technical University of Oil and Gas,

Burshtyn, Ukraine

fedunyshyn3@gmail.com

IVAN KREVETSKYI IN THE UKRAINIAN SCIENCE

The author analyzed the Ukrainian scientific researches about the Galician historian I. Krevetskyi, the member of the Scientific Society named after Taras Shevchenko, the representative of the M. Hrushevskyi's Lviv historical school.

Keywords: Ivan Krevetskyi, historian, local historian, Shevchenko Scientific Society, editor, scientific researches, historiography.

УДК 631.5/.9:631.4:551.5:929 Сокальський

Демуз Інна Олександрівна,

<https://orcid.org/0000-0002-5936-2386>,

доктор історичних наук, професор,

головна наукова співробітниця,

сектор наукової бібліографії та біографістики,

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН,

ЛЕОНІД ПЕТРОВИЧ СОКАЛЬСЬКИЙ — УКРАЇНСЬКИЙ АГРОНОМ, ҐРУНТОЗНАВЕЦЬ, МЕТЕОРОЛОГ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Викладено біографічні відомості про українського агронома, ґрунтознавця, метеоролога Л. П. Сокальського. Встановлено його причетність до організації Катеринославської обласної сільськогосподарської дослідної станції, зокрема, розроблення ним проекту діяльності відділу сільськогосподарської метеорології.

Ключові слова: Леонід Петрович Сокальський, сільськогосподарська метеорологія, Катеринославська обласна сільськогосподарська дослідна станція, степове господарство, метеорологічна станція.

Родина Сокальських дала не лише Україні (а й іншим країнам світу) талановитих митців, публіцистів, учених і громадських діячів у галузях економіки, статистики й сільського господарства. Сокальські — інтелектуали, які формували культурне, освітнє й наукове життя міст Одеси, Харкова, Катеринослава (нині — Дніпро) ХVІІІ–ХХ ст.

У цілому, мистецька й громадська діяльність Сокальських частково досліджена істориками (О. Бугаєва, А. Гуріна, О. Ізваріна, Т. Казначеева, Т. Каришева, С. Мірошниченко, К. Сорокіна), а от їхній внесок у розвиток науки, у тому числі сільськогосподарської, — обійдений увагою. Більше того, біографії окремих представників родини до цього часу залишаються не реконструйовані. До таких постатей належить і Леонід Петрович Сокальський, як вдалося встановити, — наймолодший з дітей українського композитора, громадського діяча, журналіста Петра Петровича Сокальського (1832–1887 рр.).

Л. П. Сокальський (роки життя наразі не відомі; припускаємо, що він народився між 1875–1880 рр.) — агроном, ґрунтознавець, метеоролог, автор праць із суспільної агрономії. У 1898 р. закінчив Ново-Олександрійський інститут сільського господарства і лісівництва (Люблінська губернія, Королівство Польське), у 1905 р. йому присвоєно звання вченого агронома II розряду. Працював викладачем природознавства в середніх навчальних закладах Одеси й Харкова, був

секретарем Імператорського товариства сільського господарства Півдня Росії, Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, членом Одеського відділу Імператорського Російського товариства садівництва, Товариства взаємодопомоги російських агрономів.

З'ясовано, що Л. П. Сокальський був причетний до організації під егідою Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості на чолі з головою С. М. Кузнецовим Із'їзду діячів зі селекції сільськогосподарських культур, насінневодства й поширення насінневого матеріалу, який відбувся в 1911 р. Він увійшов, поряд із проф. В. П. Будріним, пр.-доц. А. О. Потебнею, Б. М. Рожественським до складу організаційного комітету, який опікувався підготовкою й виданням Праць з'їзду (у 3-х книгах).

Як вдалося встановити, Л. П. Сокальський стояв біля витоків організації Катеринославської обласної сільськогосподарської дослідної станції в Синельниково, заснованій у 1913 р. (нині — це Інститут зернових культур НААН України, м. Дніпро). Так, Л. П. Сокальського в 1915 р. було запрошено очолити новостворений відділ сільськогосподарської метеорології. Ученим розроблено проєкт відділу, у якому викладено не лише організаційні питання щодо його облаштування, а й концептуальні положення самої сільськогосподарської метеорології. Аналіз цього проєкту дає можливість стверджувати, що концепція Л. П. Сокальського передбачала набагато ширші завдання в галузі сільськогосподарської метеорології порівняно з тогочасними підходами. Так, в організацію новоствореного відділу він запропонував закласти 12 напрямів: 1) кліматологічні спостереження; 2) вивчення метеорологічних феноменів, що мали відношення до сільського господарства; 3) вивчення гідрологічного режиму регіону; 4) вивчення впливу господарської діяльності людей на зміни фізико-географічних особливостей місцевої природи; 5) випробування метеорологічних приладів, необхідних для сільськогосподарської метеорології; 6) складання синоптичних прогнозів; 7) систематичні спостереження над впливом клімату й метеорологічних явищ регіону на ріст рослин; 8) вивчення методики метеорологічних і фенологічних спостережень за впливом метеорологічних явищ на ріст рослин; 9) досліді (лабораторні й польові) з вивчення впливу метеорологічних і фізичних явищ на ріст рослин; 10) спостереження за впливом метеорологічних

елементів на захворювання рослин; 11) обслуговування метеорологічних потреб дослідних установ і мережі в регіоні; 12) широка популяризація знань з кліматології й сільськогосподарської метеорології [2, с. 105–112, 114–116, 119, 176, 181, 184–186]. Ці напрями були затверджені як основні вектори діяльності відділу на найближчі роки, що свідчить про фаховість і професійність ученого. Крім того, Л. П. Сокальський запропонував закласти на території станції фенологічні ділянки посівних рослин. Відомо також, що згодом при Катеринославській станції була заснована й окрема метеорологічна станція, якою, скоріше за все, й опікувався Л. П. Сокальський.

В Інституті рукопису НБУВ (фонди 1, 192) зберігаються чернетки записів Л. П. Сокальського, присвячені питанням суспільної агрономії, землеволодіння, діяльності агрономічних навчальних закладів тощо, проте це тільки короткі помітки олівцем на половину або одну сторінку. Наразі нам вдалося віднайти лише 4 опубліковані праці вченого: 1) згаданий проєкт організації відділу сільськогосподарської метеорології Катеринославської станції [2]; 2) стаття з метеорологічними спостереженнями, опублікована в 1 випуску (1915 р.) праць відділу — «Метеорологічні спостереження» [6]; 3) аналітична записка «Про заснування російської сільськогосподарської агентури в Об'єднаних Штатах Північної Америки» (1905 р.) [4]; 4) брошура «У подножья агрономического перевала: разгром южно-русского скотоводства зерновым экспортом и значение его в агрономическом переломе наших хозяйств» [5] (більш детальний аналіз цих праць див.: [1]). Зокрема Л. П. Сокальський досліджував степове господарство, становище галузей сільськогосподарського машинобудування, організацію дослідної справи півдня Російської імперії та країн Північної Америки. Пропагував інтенсивний метод ведення сільського господарства, перехід до покращеної техніки рільництва, пов'язаної з уведенням парів, удосконалення обробки ґрунтів, збільшення урожайності посівних угідь і нагальне вирішення аграрного питання.

Відомо, що Л. П. Сокальський працював на Катеринославській обласній сільськогосподарській дослідній станції і в 1918 р. (є лист Департаменту земельних справ до вченого); його останні архівні записи датуються початком 1920-х рр. Подальша доля Л. П. Сокальського наразі поки що не відома.

Отже, подальшого відтворення й аналізу потребують як біографія, так і наукова спадщина Л. П. Сокальського — вченого-грунтознавця, агронома, метеоролога.

1. Демуз І. О. Аграрне питання у публіцистиці Л. П. Сокальського. «Науково-інноваційний розвиток агровиробництва як запорука продовольчої безпеки України: вчора, сьогодні, завтра»: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, Київ, 20–21 жовтня 2022 р. ; НААН, ННСГБ. Вінниця : ФОП Просяннікова О. М., 2022. С. 158–161.

2. Доклады и журналы совещания по организационным вопросам Екатеринославской областной сельскохозяйственной опытной станции. 18–20 декабря 1915 г. Екатеринослав, 1916. 254 с.

3. Екатеринославскому губернскому земскому собранию 48 очередной 1913 года сессии. Губернской земской управы. Отчет-доклад по организации Екатеринославской областной сельскохозяйственной опытной станции. 1913. С. 1–24.

4. Камша А. Г., Сокальський Л. П. Об учреждении русской сельскохозяйственной агентуры в Соединенных Штатах Северной Америки: Доклад; Императорское общество сельского хозяйства Южной России. Одесса : Славянская тип. Н. Хрисогелоса, 1906. 41 с.

5. Сокальський Л. П. У подножжя агрономического перевала: разгром южно-русского скотоводства зерновым экспортом и значение его в агрономическом переломе наших хозяйств. Одесса : Тип. Е. Хрисогелоса, 1905. 47 с. Из «Записок» Императорского общества сельского хозяйства Южной России за 1905 г.

6. Труды отдела сельскохозяйственной метеорологии [Екатеринославская областная сельскохозяйственная опытная станция]. *Метеорологические наблюдения*. Вып. 1. 1915 г. Екатеринослав, 1916. 116 с.

UDC 631.5/.9:631.4:551.5:929 Sokalskyi

Inna Demuz,

<https://orcid.org/0000-0002-5936-2386>,

Doctor of History, Professor, Chief Researcher,
Sector of Scientific Bibliography and Biography,
National Scientific Agricultural Library
of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

demuz_inna@ukr.net

**SOKALSKYI LEONID PETROVYCH — UKRAINIAN
AGRONOMIST, SOIL SCIENTIST, METEOROLOGIST OF THE
END OF THE 19th — BEGINNING OF THE 20th CENTURY**

Biographical information about the Ukrainian agronomist, soil scientist, meteorologist L. P. Sokalskyi has presented. His involvement in the organization of the Katerynoslav Regional Agricultural Research Station, in particular, his development of the project of the Department of Agricultural Meteorology activities is established.

Keywords: Leonid Petrovych Sokalskyi, agricultural meteorology, Katerynoslav Regional Agricultural Research Station, steppe economy, meteorological station.

УДК 929/930 Гнилосиров

Патик Вікторія Василівна,

<https://orcid.org/0000-0003-2423-8745>,

кандидат історичних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ теорії і методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

victoriia@ukr.net

**«ЩОДЕННИК» В. С. ГНИЛОСИРОВА ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ
ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО І КУЛЬТУРНОГО
ЖИТТЯ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.**

Розглянуто постать В. С. Гнилосирова (1836–1900) у його просвітницькій діяльності, участі в Харківській громаді. Охарактеризовано «Щоденник», який зберігається у фондах Інституту рукопису НБУВ, як важливе джерело для дослідження громадських і культурних подій в Україні в другій половині ХІХ ст.

Ключові слова: В. С. Гнилосиров, «Щоденник», Інститут рукопису НБУВ, просвітницький рух, недільні школи, Т. Г. Шевченко.

Дослідження та висвітлення громадського й культурного життя в Україні другої половини XIX ст., а також розгляд діяльності представників української інтелігенції даного періоду допомагає глибше зануритися в ретроспективний аналіз історичних явищ, що, у свою чергу, сприяє їх всебічному вивченню.

Суспільно-політичний і національно-визвольний рух другої половини XIX ст. характеризується появою й діяльністю перших громад, що зумовлено прагненням українського народу до свободи думки, популяризації власної, української, культури, підвищення рівня освіченості серед населення. Найактивніші діячі громадського руху розгорнули просвітницьку діяльність серед населення з метою пробудження національної самосвідомості, поширення освіти й культури поміж українського народу.

Василь Степанович Гнилосиров (1836–1900) — активний діяч просвітницького руху, публіцист, педагог. І хоча мав не закінчену вищу освіту (у 1857 р. — студент медичного факультету Харківського університету, згодом, у 1861 р., перевівся на історико-філологічний, але за відсутністю коштів того ж року залишив навчання), він був інтелектуалом, мав широкі зв'язки з багатьма суспільно-громадськими діячами, освітянами, ученими. У цей період був учнем відомого вченого-філолога О. О. Потебні, з яким довгий час підтримував дружні стосунки. Також брав участь у роботі Харківської громади, за ініціативи якої започатковано діяльність недільних шкіл в Україні.

У 1860–1861 рр. В. С. Гнилосиров — член педагогічної ради з координації роботи всіх недільних шкіл, у одній з котрих на громадських засадах і працював учителем.

Найбільшою проблемою недільних шкіл того часу було нестача книг і підручників українською мовою. І саме на В. С. Гнилосирова було покладено місію попросити примірники «Кобзаря» у Т. Г. Шевченка, який одразу відгукнувся й надіслав 3000 екземплярів для харківських недільних шкіл. Зокрема в «Щоденнику» є відповідний запис від 30 березня 1861 р. про отримання 300 примірників «Кобзаря» Полтавськими недільними школами, а в планах — ще 6000 замовити.

В. С. Гнилосиров детально описував у «Щоденнику» власне життя. Так згадуються спільні з іншими громадівцями етнографічні експедиції, участь у ярмарках у Богодухівському, Охтирському, Лебединському та ін. повітах. Зокрема він згадує про Охтирський ярмарок (запис від 7–9 липня 1861 р.), на якому продавав книги

Т. Г. Шевченка: описує власні спостереження щодо молоді, яка цікавиться книжками, і старших чоловіків, які дуже рідко звертали увагу на таку пропозицію.

Попри невелику літературну спадщину, цінним і важливим є його «Щоденник» з детальним описом життя, думками, ідеями й спостереженнями. Він містить записи В. С. Гнилосирова як про події з особистого життя, так і про громадські й культурні, які відбувалися в Україні в другій половині XIX ст. (1856–1880 рр.). Зокрема містить інформацію про поховання Т. Г. Шевченка й про розповсюдження студентами-просвітниками його творів в 1860-х рр. серед населення, про збори членів Харківської громади та ін.

Отже, «Щоденник» В. С. Гнилосирова є вагомим джерелом з вивчення історії національного руху в Україні. Він зберігається в Інституті рукопису НБУВ (ф. І) і потребує детальнішого вивчення.

UDC 929/930 Hnylosyrov

Viktoriia Patyk,

<https://orcid.org/0000-0003-2423-8745>,

Candidate of Historical Sciences,

Senior Research Associate,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

victoriia@ukr.net

**"DIARY" OF V. S. HNYLOSYROV AS A SOURCE FOR
RESEARCHING PUBLIC AND CULTURAL LIFE OF UKRAINE
(SECOND HALF OF THE 19th CENTURY)**

The figure of V. S. Hnylosyrov is considered. Attention was drawn to his educational activities and participation in the Kharkiv community. The "Diary" has been characterized as an important source for researching events in Ukraine in the second half of the XIX century.

Keywords: V. S. Hnylosyrov, "Diary", Institute of Manuscripts of National Library of Ukraine, educational movement, T. H. Shevchenko.

УДК 821.161.1.09

Вечерок Ольга Миколаївна,

<https://orcid.org/0000-0003-0438-5537>,

кандидат філологічних наук,

наукова співробітниця,

Полтавський літературно-меморіальний музей В.Г. Короленка,

Полтава, Україна

vecherok29@ukr.net

НЕОРОМАНТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ В. Г. КОРОЛЕНКА

Розглядаються окремі аспекти художніх творів В.Г. Короленка (теми, сюжети, персонажі) крізь призму естетики неоромантизму та з урахуванням біографічного дискурсу.

Ключові слова: неоромантизм, художня проза, В.Г. Короленко, сюжет, конфлікт, герой.

Неоромантизм як явище виник на межі XIX–XX століть. Серед науковців і досі немає єдиної думки щодо його визначення. В одних джерелах його характеризують як стильову течію модернізму чи навіть напрям у мистецтві кінця XIX — початку XX століття, в інших — як стильову тенденцію чи ряд естетичних тенденцій модернізму, що не склалися в самостійну течію. Це явище було стилістично неоднорідним, беззаперечним однак визнається його генетичний зв'язок із класичним романтизмом, а також притаманні йому типові риси, як-то: гострота конфлікту, напруженість сюжету, боротьба, ризик, небезпечні пригоди тощо, і насамперед — образ головного героя — непересічної сильної особистості (нерідко наділеної рисами «надлюдини», представлені в концепціях Фрідріха Ніцше), шукача романтики й пригод, що протистоїть середовищу, стихії, долі. На відміну від романтиків початку XIX століття, неоромантики дотримувалися принципу достовірності як у зображенні героїв, так і в описі різних регіонів та історичних епох. Оптимізм, віра в людину, у можливість подолання розриву між ідеалом та дійсністю були найважливішими складовими неоромантичного пафосу й тим самим відрізняли його від класичного романтизму.

Зазвичай творчість Володимира Галактіоновича Короленка, яка припадає на межу століть, не розглядається в парадигмі неоромантизму; відзначається лише, проголошений самим

письменником, синтез романтизму й реалізму, зумовлений, на його думку, необхідністю оновлення класичного реалізму й протистояння натуралізму. Цей принцип він активно застосовував у власних творах. Однак з погляду сучасного літературознавства у творах В. Г. Короленка чітко простежуються характерні прикмети поезики неоромантизму. Це, перш за все, образи головних героїв. Письменник створює особистості яскраві, по-своєму романтичні, але, на відміну від традиційних героїв романтичної літератури, він змальовує їх у реалістичній манері. А також екзотичні пейзажі, історичний контекст, символіка (образи-символи: мороз, вітер, море тощо), використання «масок» та вибір жанрів (казки, легенди, казки), популярних серед письменників-неоромантиків, — усе це дає підставу говорити про наявність неоромантичних тенденцій у його творчості.

Переважну більшість тем і сюжетів для своїх творів Короленко черпав із власного життєвого досвіду. Так, зокрема, прообразом містечка під вигаданою назвою Княже-Вено, що фігурує в одному з найбільш відомих його творів «Діти підземелля», послугувало Рівне, де пройшли дитячі роки письменника. А в образі батька головного героя повісті письменник втілює власні спогади про свого рано померлого батька — пана суддю Галактіона Опанасовича Короленка, відомого всьому містечку своєю непідкупністю.

Близько шести років Короленко провів у пересильних в'язницях і на засланні, три з яких — у Сибіру, Якутії. У листі до М.К. Михайловського Короленко згадує критика Оболенського, котрий дорікає йому за вибір екстремальних подій і обставин: «Розбираючи Чехова і мене, він знайшов у першого суттєву перевагу в тому, що він вміє показати нам візника, вулицю, дачу. А мій істотний недолік, за який мені дуже дістається, він бачить у тому, що мені необхідно для створення враження вести за собою читача у в'язницю, заслання, сибірські ліси, якутську юрту. <...> за думками й почуттям цей критик являє собою абсолютно маринованого редакційно-петербурзького гомункула. Так вірш Фофанова «На дачі», що закінчується словами:

Ждет нас чай ароматный со свежою булкой, —

Глупое счастье, но всем ли знакомо

привів його в шалений захват. Дачний вечір, дачний місяць, склянка чаю та свіжа булка. Як це близько, як це зрозуміло петербурзькому гомункулу. І він хотів би, щоб письменники обмежили всі свої фантазії вулицею, візником, дачею, а як ідилія — ароматний

чай і свіжа булка. <...> П. Оболенський не подумав, що для мене, наприклад, в'язниця, заслання, якутська юрта так само реальні, як для п. Оболенського переїзд на дачу на візнику» [1, с. 28]. Тому тема Сибіру займає значне місце в його творчості. Серед так званих «сибірських оповідань» письменника виокремлюється цикл, який ним самим зазначений підзаголовком «оповідання про бродяг». Саме героїв «оповідань про бродяг» змальовано в неоромантичному ключі. Короленко не прагне створити певний соціальний тип «протестуючого приниженого», навпаки, його герої нетипові навіть для свого середовища: злочинців, волоцюг, грабіжників і вбивць. Інколи це авантюристи й шукачі пригод, як герой оповідання «Соколинець», або шукачі правди й справедливості, як «убивець» Федір Силін. Суворі сибірська природа й стихія, на тлі якої відбуваються події, часто виступає не лише фоном, а й дійовою особою, як, наприклад, в оповіданнях «Соколинець», «Мороз».

Неоромантичний пафос властивий і іншим персонажам короленківських творів: молодим героям повісті «Брати Мендель», які вважають себе «зародками» нової національності й вірять, що вони можуть зруйнувати «світ хедерів та ешиботів»; простому селянину Матвію Лозинському («Без язика»), що вирушає за океан у пошуках кращого життя. Ідея цього твору також нав'язана особистими враженнями від поїздки до Америки в 1893 році. В образах Менахема — ватажка повстання юдеїв («Сказання про Флора...») і Мігуеля Діаца («Мить»), інсургента й флібустьєра, письменник зображує революціонерів-романтиків — своїх сучасників. У студентські роки і сам Короленко поділяв погляди «народників», відвідував студентські гуртки. Навіть оволодів професією чоботаря, щоб іти «в народ» з метою просвітництва. Романтиками є і короленківський Сократ («Тіні») з його невтомною вірою в торжество істини, що йде на смерть в ім'я цієї віри; і безрукий каліка Ян Залуський («Парадокс»), який стверджує, попри власну долю, що людина створена для щастя.

Романтизм короленківських героїв полягає в їхньому «вистражданому оптимізмі», співзвучному світогляду самого письменника. Найвлучнішу, на наш погляд, характеристику тим новим тенденціям, які Короленко започаткував у російській літературі, і які згодом отримали назву неоромантизму, дав його сучасник Д.С. Мережковський: «На похмурому тлі російської літератури яскраво і різко виділяється одна світла постать, у траурній сучасній

белетристиці, цій “юдолі плачу і скорботи”, лунає один свіжий, молодий голос, сповнений бадьорості і сили здоров’я... Голос цей належить п. Короленку. <...> ширий, не самовдоволений, не обмежений, а цілком вистражданий оптимізм творів п. Короленка анітрохи не менш правдивий і життєвий. <...> Де корені цього оптимізму, що дало молодому письменнику якщо не вірити, то принаймні сподіватися, що наше покоління ще не остаточно втратило здатність вірити, в якому джерелі він почерпнув живої води, яка дозволила йому зберегти в цей вік песимістичної зарази бадьорість духу, ясний, здоровий світогляд? Де, нарешті, взяв він цю свіжість, молодість настрою, завдяки якій найкращі його твори увірвалися в сучасну російську белетристику так само втішно та несподівано, як свіже повітря з відчиненого вікна у важку атмосферу лазарету?» (*переклад мій*) [2, с. 58–59].

1. Короленко В.Г. Избранные письма. В 3-х т. Т. 3. М., 1936. 287 с.

2. Мережковский Д. С. Рассказы Вл. Короленко. *Акрополь*: Избр. лит.-критич. статьи. М. : Кн. палата, 1991. С. 58–85.

3. Неоромантизм. Літературна енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ, 2007. Т. 2. С. 118–119.

4. Неоромантизм. Українська література Електронна бібліотека. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/teoriya-literaturi/2815-neoromantizm>.

5. Ференц Н.С. Основи літературознавства : підручник. Київ : Знання, 2011. 432 с.

URL: <https://pidru4niki.com/15890315/literatura/neoromantizm>.

UDC 821.161.1.09

Olha Vecherok,

<https://orcid.org/0000-0003-0438-5537>,

Candidate of Philological Sciences,

Scientific Employee,

Poltava Literary and Memorial Museum of V.H. Korolenko,

Poltava, Ukraine

vecherok29@ukr.net

NEO-ROMANTIC TENDENCIES IN PROSE FICTION V.H. KOROLENKO

The article examines certain aspects of the artistic works of V. H. Korolenko (themes, plots, characters) through the prism of the aesthetics of neo-romanticism and taking into account the biographical discourse.

Keywords: neo-romanticism, artistic prose, V.H. Korolenko, plot, conflict, hero.

УДК 929Забіла:821.161.2.09:087.5]-055.2"1903/1985"

Марченко Наталія Петрівна,

<https://orcid.org/0000-0001-9814-0826>,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

старша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

np_marchenko@ukr.net

НАТАЛЯ ЗАБІЛА — ФУНДАТОРКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА SELF-MADE WOMAN ЧЕРВОНОГО РЕНЕСАНСУ (ДО 120-ЛІТТЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПИСЬМЕННИЦІ)

На основі особового фонду ЦДАМЛМ України, що містить понад 7 тис. документів, проаналізовано життєвий і творчий шлях видатної української дитячої письменниці Наталі Львівни Забіли (Забелло) (05.03.1903, С.-Петербург — 06.02.1985, Київ) як модель входження в «радянське» середовище шляхетної жінки та його опанування задля самозбереження.

Ключові слова: Наталя Забіла, біографія, література для дітей, жіночий досвід, українська література ХХ століття.

В основі нашого дослідження, поряд із іншими джерелами, — матеріали фонду № 702 «Забіла Наталія Львівна, українська радянська письменниця (1903–1985 рр.)», що зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України) та містить 7 066 документів (на 17 051 аркушах), значна

частина яких ніколи раніше не вводилися до наукового обігу. Наявна джерельна база дає змогу створити докладну біографічну реконструкцію життєпису непересічної творчої особистості, жінки-українки шляхетного походження, чия доля увібрала в себе фактично все буремне ХХ століття, зокрема трагічний трансформаційний досвід підрадянської України.

Перетворення російськомовної, вихованої в імперській столиці в умовах люблячої української родини Тасі Забелло на впливову українську радянську функціонерку й літераторку Наталю Забілу було дуже болучим і неочікуваним для оточення. Як писав згодом Гр. Костюк, «...ніхто з нас навіть не уявляв собі, що в грудях цієї культурної, звабливої російськомовної юної дами б'ється серце справді талановитої української поетеси. Ніхто не думав, що <...> вона проживе довгий творчий вік у пошані й славі та навіть прийде час, що їй, генеральській дочці, дадуть партійний квиток, і вона, мабуть, хизуватиметься ним, як свідоцтвом таки свого вибраного і вищого призначення».

Літературну діяльність Н. Забіла розпочала як «плужанка» (з 1924 р.), була в Спілці пролетарських письменників «ВУСПП», з 1934 р. — членкиня СПУ. Більшу частину життя Н. Л. Забіла присвятила творчості (офіційно на «творчій роботі» з 1930 р. й до смерті) для дітей (за життя вийшло близько 200 творів накладом понад 5 млн. примірників; перекладала з французької, польської та російської, створила класичні літературні варіанти українських народних казок, творів для дітей інших жанрів), хоча розпочинала та впродовж життя писала також поезію для дорослих, пробувала себе в «загальній» прозі. Маючи «значиміші» державні відзнаки (ордени «Знак Пошани», Трудового Червоного Прапора, Жовтневої революції, медалі), найбільше пишалася, що стала першою лауреаткою на той час республіканської премії імені Лесі Українки (1972 р.), першої та довгий час єдиної в Україні відзнаки для дитячих письменників. Усе життя й досі залишається однією з найбільше читаних, улюблених авторок української малечі й незмінною «програмовою» письменницею шкільництва.

Важко переоцінити внесок Н. Л. Забіли в становлення критеріїв оцінки, жанрово-стилістичну, тематичну структуру, саме розуміння й позиціонування літератури для дітей в Україні. Збереглися близько 150 сторінок машинопису її ґрунтовних виступів на нарадах із питань розвитку літератури для дітей, на «тематичних» партійних зборах

СПУ, на радіо тощо, а також численні публікації на теми виховання й становища дітей у країні, про розвиток дитячої літератури («Дітям — особливу увагу», «Нотатки про дитячу літературу», «Про казку», «Про поезію для наймолодших» та ін.), роздуми про перекладацьку діяльність («З досвіду перекладача», «Моя перекладацька робота», «Розмова про поезію», «Про переклад і переказ» та ін.).

Водночас із утвердженням на літературному «олімпі» Наталя Забіла поступово перетворювалася із настрашеної походженням «генеральської дочки» на впливову радянську функціонерку. Була делегатом і виступала «від України» на I-му З'їзді письменників СРСР та усіх подальших з'їздах СПУ та СП СРСР (зокрема збереглися та становлять значний інтерес її ґрунтовні (від 50 й більше сторінок машинопису!) співдоповіді з питань дитячої літератури). Із 1934 р. була членом Президії Харківської обласної Ради народних депутатів, Головою постійно діючої Комісії соціальної культури, з 1940 р. — член КПРС. Переїхавши в 1949 р. до Києва, стала незмінною членкинею Правління Президії СПУ, головою Комісії по дитячій літературі при СПУ, Ради по дитячій та юнацькій літературі при СП СРСР, а також Редакційної ради видавництва «Веселка», редколегії журналу «Барвінок» (поновила під цією назвою журнал «Жовтень», що припинив діяльність під час війни, очолювала видання у 1945–1947 рр.), дитячої секції Українського товариства дружби й культурних зв'язків із зарубіжними країнами, Ради по естетичному вихованню при Міністерстві освіти УРСР, журі літературної премії імені Лесі Українки (1971–1981 рр.). Матеріали архіву (понад 160 арк. про роботу в Комісії по дитячій літературі при СПУ, близько 100 арк. про роботу Президії СПУ за 1957–1984 рр., близько 200 арк. — щодо редколегії «Веселки» та ін.) засвідчують величезну плідну роботу, яку провадила Забіла в царині літератури для дітей, і дають безцінний матеріал до історії дитячої літератури України (збереглися витяги з протоколів, списки «членів» і «підписантів», загалом українських письменників, які пишуть для дітей, довідки про стан дитячої літератури тощо). На жодній посаді впродовж життя Наталія Львівна не була «весільним генералом», вперто й свідомо змінюючи загальну картину розвитку дитячої літератури та навіть долі її окремих творців. Допомогала порадами, рецензіями, матеріальною та офіційною підтримкою колегам, зокрема рекомендувала до СПУ та уважно стежила за творчим становленням В. Нестайка, А. Качана, О. Іваненко та ін. Часто, уважно й широко відгукувалася на твори колег (збереглися

141 арк. її рецензій на твори для дітей Ю. Ярмиша, Б. Чалого, П. Утевської, М. Пригари, М. Стельмаха, О. Іваненко, А. Малишка, М. Познанської, Г. Почепцова, П. Сингаївського, І. Січовика, В. Бережного, В. Бичка та ін.), писала передмови до їхніх книжок (І. Кульської, В. Сухомлинського, Б. Чалого та ін.) тощо.

Про величезну громадську активність і постійну задіяність у житті спільноти Забіли свідчить також кількість офіційних запрошень і мандатів учасника різноманітних з'їздів, засідань, святкувань і офіційних урочистостей (із 1954 по 1981 рр. їх близько 300, не беручи до уваги ще більшу кількість запрошень на творчі та ювілейні вечори письменників, артистів і художників) та неймовірна кількість вітань, які отримувала письменниця, починаючи з 50-літнього ювілею. Також вражає обсяг (йдеться про сотні листів) і уважність, із якою спілкувалася Н. Забіла з дітьми, які пробували себе в літературі, та початкуючими дитячими письменниками, кількість і ґрунтовність її рецензій на сотні творів, які надходили на різні творчі конкурси.

В умовах повномасштабної війни Росії в Україні особливий інтерес становлять документи (записники 1929–1946 рр., листування), що розкривають життя й діяльність Забіли напередодні й під час Другої світової війни, коли (до 1948 р.) вона керувала Харківською обласною організацією СПУ, також до евакуації редагувала Агітвікна й «Літературну газету», упорядкувала збірку «Грізний сміх» (1941), в Алма-Аті була членом редколегії Агітвікон, літературним консультантом по поезії в редакції «Казахстанской правды». Особливу цінність становить епістолярій, що зберіг деталі тогочасного побутового й «офіційного» життя українських письменників.

Особливу цінність для біографа становить також зібраний письменницею наприкінці життя в збірку «Спогади й роздуми» мемуарій, що містить як раніше публіковані її розповіді про І з'їзд письменників, так і проникливі докладні оповіді про колег і літературне буття, а також понад 300 сторінок спогадів Б. Чалого, які збереглися в архіві Н. Забіли в машинописі.

Як засвідчують листування письменниці з рідними в зрілому віці, її понад півстолітня активна творча й громадська діяльність, Н. Л. Забіла впродовж життя зберегла власну шляхетність та суто жіночу «материнську» силу, поступово опанувавши «важелі» людиноненависницької радянської системи, у якій випало жити. Творчість Наталі Забіли започаткувала в літературі для дітей України низку жанрів і раніше «заборонених» тем; переклади дали змогу

українським дітям, попри русифікацію, читати «загально визнані» тексти рідною мовою, а літературні перекази народних казок досі залишаються найбільш знаними. Значний внесок письменниці також у формування літературознавчого й критичного осмислення літератури для дітей, вплив (зокрема в якості «вагомої» радянської функціонерки) на загальний розвиток подій і долі митців у цій царині.

1. Зустрічі й прощання. Едмонтон: Канадський інститут українських студій. Кн.1 [Архівовано 17 жовтня 2014 у Wayback Machine.], 1987. 743 с. <https://diasporiana.org.ua/memuari/7975-kostyuk-g-zustrichi-i-proshhannya-spogadi-kn-1/>

UDC 929Забіла:821.161.2.09:087.5]-055.2"1903/1985"

Nataliia Marchenko,

<https://orcid.org/0000-0001-9814-0826>,

Candidate of Historical Sciences,

Senior Research Associate,

Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

np_marchenko@ukr.net

**NATALIIA ZABILA IS THE FOUNDER OF UKRAINIAN
LITERATURE FOR CHILDREN AND A SELF-MADE WOMAN OF
THE RED RENAISSANCE (UNTIL THE 120TH ANNIVERSARY
OF THE WRITER'S BIRTHDAY)**

Based on the personal fund containing more than 7 thousand documents, the life and creative path of the outstanding Ukrainian children's writer Nataliia Lvivna Zabila (Zabello) (March 5, 1903, St. Petersburg — February 6, 1985, Kyiv) is analyzed as a model of the entry of representatives of the nobility into the "Soviet" environment and its mastery for self-preservation. *Keywords:* Nataliia Zabila, biography, literature for children, women's experience, Ukrainian literature of the 20th century.

УДК 902:069.8(477.43/.44):929Ягодзінський

Погорілець Олег Григорович,

<https://orcid.org/0000-0001-9341-4760>,

директор Державного історико-культурного заповідника «Межибіж»,
Меджибіж, Україна,
mezhybizh@ukr.net

АРХЕОЛОГІЧНА, ПАМ'ЯТКООХОРОННА І МУЗЕЙНА ПРАЦЯ МИХАЙЛА ЯГОДЗІНСЬКОГО (ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Подано основні факти життєвого шляху педагога, історика, археолога і організатора музейної справи Михайла Йосиповича Ягодзінського (1923–2008). Презентується його науковий внесок у відкриття археологічних пам'яток басейну Південного Буга та у збереження пам'ятки архітектури національного значення — Меджибізької фортеці.

Ключові слова: історія, археологія, Меджибіж (Межибоже), Меджибізька фортеця, наукова діяльність музеїв.

Діяльність дослідника історії і археології Подільського регіону Михайла Ягодзінського (14.06.1923–26.07.2008) фактично не висвітлена у довідкових виданнях. Лише в Енциклопедії сучасної України його прізвище зазначено [5, с. 38–39] у зв'язку зі здійсненими ним археологічними дослідженнями на території Меджибізької фортеці, а також згадано, що Михайло Ягодзінський був першим завідувачем музею, який створено в ній у 1971 р. Однак діяльність Ягодзінського на ниві музейної і пам'ятоохоронної справи, а особливо його археологічний доробок, заслуговують на конкретизацію й поширення.

Михайло Йосипович Ягодзінський народився в с. Грушів Ржищівського (нині Миронівського) району Київської області в багатодітній родині. Рано залишився без матері, дивом вижив під час голодомору 1932–1933 рр. Навчався в місцевій школі. У вересні 1938 р. вступив на шкільне відділення Ржищівського педагогічного училища, яке закінчив перед Другою світовою війною. У травні 1941 р. потрапив на скорочений курс Київського танкового технічного училища. За участь у боях 1942–1945 рр. та отримане поранення нагороджений медаллю «За перемогу над Німеччиною». Після війни працював учителем. Вищу освіту здобув в Ужгородському державному університеті. Викладав історію в школах Хмельницької (до 1954 р. Кам'янець-Подільської) області, працював директором Галузинської

восьмирічної школи Деражнянського району. Весь вільний час проводив разом з учнями в історико-краєзнавчих та етнографічних експедиціях, вивчаючи пам'ятки історії та культури Подільського краю [7, с. 6].

Коли в повоєнний період ХХ ст. фортеця переживала найбільше руйнування й занепад, з'явився інтерес до унікальної пам'ятки, що поєднала риси оборонної архітектури з палацовою. У 1965 р., після відвідин заступником Голови Ради Міністрів УРСР академіком НАН України Петром Троньком, фортифікаційний комплекс XII–XIX століть у містечку Меджибожі був нарешті занесений до переліку пам'яток архітектури національного значення [6]. Розпочалися науково-дослідні та ремонтно-реставраційні роботи, з'явилася перспектива створення тут музейного закладу. 14 квітня 1969 р. Михайла Ягодзінського призначили науковим співробітником Хмельницького обласного краєзнавчого музею й доручили практично з нуля організувати початкові реставраційні заходи, науково-фондову роботу й експозиції в Меджибзькій фортеці. Ягодзінський особисто спілкувався та вів переписку з Петром Троньком, співпрацював з головним архітектором проекту реставрації Меджибзької фортеці Євгенією Лопушинською [2, с. 43–45], археологом Олександром Авагяном [1, с. 45], який у подальшому здійснював стаціонарні дослідження подвір'я Меджибзької фортеці.

30 березня 1971 р. музей у фортеці відкрили як відділ історії Хмельницького обласного краєзнавчого музею. В експозиціях були представлені артефакти та матеріали про історію краю від найдавніших часів до Жовтневого перевороту. За вимогами того часу ідейний наголос експозиція робила на подіях радянського періоду, однак створений Ягодзінським музеєм в провінційному містечку Меджибожі приваблював шанувальників історичної спадщини не цим. У 1974 р. фонди музею поповнилися роботами українських художників, у наступному році в двох залах північно-східного фортечного корпусу відкрився художній відділ. Тут, крім живопису на тему історії СРСР та Другої світової війни, для відвідувачів експонувалися твори професійного й народного іконопису. Незважаючи на тодішнє ставлення держави до релігії та сакральних речей, музейні працівники взяли на себе сміливість експонувати колекцію ікон кінця XVIII — поч. ХХ ст. окремою виставкою. Матеріал подавали відвідувачам через призму фольклору та усної народної творчості [3]. До літа 1977 р. в Меджибзькому відділі-музеї

під керівництвом Михайла Ягодзінського вже було вісім працівників, а кількість відвідувачів досягала 25–30 тисяч щорічно. Восени 1982 р. в чотирьох залах північно-західного корпусу відкрито нові експозиції: кераміка, художнє скло, одяг, вишивка й ткацтво, іконопис. Значну частину поповнення музейних фондів та експозиційного матеріалу з історії та етнографії Меджибізького історико-культурного мікрорегіону давали локальні експедиції Михайла Ягодзінського разом зі співробітниками музею Галиною Медведчук та Мирославом Пінчаком. На заслужений відпочинок Михайло Йосипович пішов у 1983 р., але залишився мешкати в Меджибожі, з яким його пов'язали і праця, і сім'я, і Меджибізька фортеця. Не стало його 26 липня 2008 р., але до останніх днів Михайло Ягодзінський залишався діяльним та шанованим консультантом і для колективу музею, який на той час був уже реорганізований у Державний історико-культурний заповідник «Межибіж», і для всіх наступних археологічних експедицій до Меджибізького регіону.

На окреме місце заслуговує науковий доробок Ягодзінського в галузі археології. Археологічні розвідки він почав проводити з 1958 р., тобто, задовго до створення музею, який йому випало очолити. Повні звіти про польові дослідження Ягодзінського є у фондах наукового архіву Інституту археології НАН України [8, 9, 10]. Він відкрив кілька раніше невідомих поселень трипільської та черняхівської культур, скіфської доби, окремих курганів і курганних груп у басейнах річок Південний Буг і Бужок. Низку знахідок Ягодзінський здійснив спільно з волинським геологом і археологом Валерієм Пясецьким. Провів археологічні обстеження локацій, які Пясецький відкрив перед тим, і ввів досліджені пам'ятки до наукового обігу. Важливим внеском Ягодзінського до вітчизняної історії є віднайдення ним первісного ядра «града Межибожа», який вперше згадано в «Літописі руському» під 1146 р. [4, с. 203, 210, 213]. Започатковані Ягодзінським археологічні дослідження подвір'я та фундаментів Меджибізької фортеці в 1980-х рр. продовжив Олександр Авагян.

1. Бобровський Т., Жолдак Б. Авагян Олександр Беніамінович. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2001. Т. 1 : «А». С. 45. URL: <https://esu.com.ua/article-42253>.

2. Гончарова К., Тимкович В. Реанімація ідентичності: реставраційна спадщина Євгенії Лопушинської. *Сугдейський збірник*. № VIII. С. 35–49.

3. Леськів І. 50 років музею у фортеці поміж Бугом і Бужком. *Меджибізький замок. Часопис ДІКЗ «Межибіж»*. 2021. 30 берез. С. 1–3.
4. Літопис руський за Іпатським списком. Київ : Дніпро, 1989. 592 с.
5. Межибіж (заповідник). *Енциклопедія Сучасної України*. Київ, 2018. Т. 20 : Медична–Мікоян. С. 38–39. URL: <https://esu.com.ua/article-65488>.
6. Про впорядкування справи обліку та охорони пам'ятників архітектури на території Української РСР : Постанова Ради Міністрів Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 24.08.1963 р. № 970.
7. Ягодзінський Михайло Йосипович (1923–2008): історик, археолог, музейник / уклад. А. М. Трембіцький. Хмельницький : Мельник А. А., 2011. 127 с.
8. Ягодзінський М. Звіт про археологічні розвідки в межах Хмельницької області, проведені протягом 1958–1971 рр. *Наук. архів Ін-ту археології НАН України*. 1971/52. Машинопис.
9. Ягодзінський М. Звіт про археологічні розвідки по берегах верхів'я Південного Бугу в 1972 р. *Наук. архів Ін-ту археології НАН України*. 1972/60. Машинопис.
10. Ягодзінський М. Звіт про археологічні дослідження в зоні верхів'їв басейну рік Південний Буг та Бужок (околиці Меджибожа Хмельницької області) в 1973 р. *Наук. архів Ін-ту археології НАН України*. 1973/67. Машинопис.

UDC 902:069.8(477.43/.44):929Yahodzinskyi

Oleh Pohorilets,

<https://orcid.org/0000-0002-5796-2660>,

Director of the State Historical and Cultural Reserve "Mezhybizh",

Medzhybizh, Ukraine

mezhybizh@gmail.com

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH, HISTORIC PRESERVATIONS AND MUSEUM WORKS OF MYKHAILO YAHODZINSKYI (TO THE 100TH ANNIVERSARY OF HIS BIRTHDAY)

The main facts of the life journey of educator, historian, archaeologist, and museum organizer Mykhailo Yosypovych Yahodzinskyi (1923–2008) are presented, whose 100th birthday will be celebrated in 2023. His scientific contribution to the discovery of archaeological monuments of the Southern

Bug basin and to the preservation of the architectural monument of national importance — the Medzhybizh Fortress is presented.

Keywords: history, archeology, Medzhybizh, Medzhybizh fortress, scientific activities of museums.

УДК 929(477) Дзира

Лощинська Наталія Василівна,

<https://orcid.org/0000-0001-65355863>,

кандидат філологічних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ інформаційно-комунікаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

loschynska@gmail.com

УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛОЛОГ ЯРОСЛАВ ДЗИРА: ДОЛЯ ВЧЕНОГО В ТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Досліджено внесок українського історика, літературознавця, мовознавця, перекладача Ярослава Івановича Дзири (1931–2009) в розвій вітчизняної науки, культури, громадського національно-патріотичного руху.

Ключові слова: Ярослав Дзира, історик, шістдесятник, тоталітарна влада, шевченкознавство.

2 травня 2023 року виповнюється 92 роки з дня народження відомого українського історика, літературознавця, мовознавця, перекладача Ярослава Івановича Дзири. Його життєпис — доля свідомого громадянина, патріота Батьківщини, талановитого вченого, українського інтелігента-шістдесятника в умовах радянської дійсності. Ерудиція цієї неординарної особистості проявилася в літературознавстві, мовознавстві, історії, культурології. Завдяки уважному опрацюванню першоджерел Ярослав Іванович несподівано виявив зв'язок між літописом Величка й певними творами Тараса Шевченка, що привело до вибору дисертаційної теми — «Літопис Величка і творчість Тараса Шевченка». Це був несподіваний поворот від основної ідеї, свіжий погляд на твори Кобзаря. Він не лишився непоміченим і здобув схвальну оцінку авторитетних учених, у першу

чергу, академіка О. Білецького: «Як не дивно, до Дзири ніхто з дослідників не помітив, як уважно читав Шевченко цей літопис, що так вплинув на уявлення поета про минуле України» [1, с. 2]. Сам Я. Дзира згадував: «За дисертаційну тему мене тяжко покарали. Десять місяців після закінчення аспірантури у 1961–1962 роках я був безробітний. Мене виганяли з Києва, забороняли друкуватись» [2, с. 38].

У роки горбачовської перебудови тиск на історика було послаблено. Крига тоталітаризму скресла. Повернення Я. Дзири в науку радо вітала наукова спільнота. За спогадами В. Шевчука, на одному з пленумів Спілки письменників України було відверто сказано, що Я. Дзира не тільки може, а й повинен повернутися в науку. «Пам'ятаю, зала на цю пропозицію відповіла бурхливими оплесками, адже йшлося про вченого, якого високо оцінили О. Білецький, М. Гудзій, Є. Шабліовський, Д. Павличко, С. Козак (Польща), М. Роман (Чехословаччина), а його видання літопису Самовидця і досі вважається зразковим» [3, с. 3].

Ярослав Дзира повертається в наше культурне сьогодення, він написав ґрунтовну шевченкознавчу розвідку «Реве та стогне Дніпр широкий», готує до друку в «Києві» та «Радянському письменнику» «Реєстр козацького війська», пише коментар і вступну статтю до знаменитої «Історії Русів». Учений зберіг творчу наснагу й має ряд прекрасних ідей, які готується здійснити. Творча енергія справді збереглась і незабаром вибухнула сенсаційною розвідкою «Геній і платні коментарі його творчості». Дослідження було абсолютно новим словом у шевченкознавстві. Автор торкається багатьох аспектів творчості Шевченка, дає відповіді на питання про зв'язки поета з російськими революціонерами-демократами, його історичні, політичні, релігійні переконання, ставлення до тогочасних суспільних реалій. Хоча на перший погляд його твори виглядають відвертими, простими, зрозумілими кожному, у їх змісті зашифровано масу недоступних поверховому погляду думок. Стаття відкрила нового Шевченка, допомогла проникнути в суть деяких творів. Варшавський професор С. Козак передав виступ Я. Дзири на радіо «Свобода». Потім його опублікували в мюнхенському журналі «Сучасність». У 1990 р. текст статті опубліковано в газеті «Літературна Україна». Наслідком стало справжнє збурення серед фахівців і шанувальників Кобзарєвого слова. До редакції почали надходити десятки відгуків. Михайлина Коцюбинська назвала свій «Обнадійливий симптом одужання»: «Тут, — наголошує відома літературознавиця в публікації, —

порушено проблеми, життєво важливі для розвитку нашої культури і науки. Розвиток цей — на сучасному науковому рівні, на рівні правди і об'єктивності, вільний від шор і табу — неможливий без руйнування тенденційних міфів і фальсифікацій, без чесного усвідомлення помилок і відмови від штампів, без повернення у повноцінний науковий обіг ошельмованих імен людей, які стільки доброго зробили на ниві нашої національної культури» [4, с. 3].

Після проголошення незалежності України дослідження вченого набувають розголосу в різних країнах. У 1990–1991 рр. Я. Дзира перебуває в Канаді та США, де виступає з лекціями й бере участь у наукових конференціях. Тут він познайомився з визнаними західними світилами в царині україністики: Я. Рудницьким, М. Антоновичем, Л. Винаром та ін. Він щиро тішиться спілкуванням із заокеанськими колегами, черпає від них нове для себе й не соромиться вступати в дебати. Зокрема рішуче розкритикував книгу Г. Грабовича «Шевченко як міфотворець», появу якої гаряче підтримали М. Наєнко, Г. Сивокінь, С. Павличко, О. Забужко. Я. Дзира переконливо доводить її антиукраїнський і науково хибний характер.

У 1997 р. з'явилася збірка статей «Автопортрет нації», у якій основну увагу приділено походженню українських прізвищ за матеріалами козацьких реєстрів. Саме за допомогою антропонімів учений доводить автохтонність української нації на споконвічно українських територіях, робить висновки про особливості національного побуту й менталітету. «У роки незалежності шістдесятники спромоглися на інтелектуальне відлуння своїх молодечих звершень, за які давали строки чи звільнення з роботи. Тепер Леоніда Світлична, Михайлина Коцюбинська, Валентина Чорновіл, Василь Овсієнко та інші приступили до видання старих текстів, передусім епістолярію. Як і вони, Дзира знайшов час, щоб записати спогади про лідера шістдесятників Івана Світличного, про колежанку з інституту й Клубу творчої молоді Олену Компан, про істориків, з якими разом працював і яким особисто симпатизував — Федора Шевченка і Івана Гуржія» [5, с. 826]. Найбільш прикро, що неопублікованими лишилися дві найважливіші праці всього життя: «Біля джерел Кобзарєвого слова» і «Реєстр війська запорізького 1649 року». Гідно пошанували вченого в рік 70-х уродин. Відділ спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України видав, присвячений йому, збірник наукових праць у двох частинах. До збірника подали наукові статті п'ятеро лауреатів Шевченківської

премії України, 19 докторів і професорів, 24 кандидати наук, декілька початківців-дослідників. Тут вміщено бібліографію праць Дзири (300 позицій) і публікацій про нього (162 позиції), відгуки на дослідження різних років, документи з особистого архіву, спогади, листи. Біографічну інформацію розкриває ґрунтовна, вдумлива стаття М. Дмитрієнко «Портрет історика очима його колег». Цитатою з неї ми закінчуємо й текст тез: «Ім'я Ярослава Дзири з повним правом належить до славної науково-культурної еліти шістдесятників, які довели світу невмирущість прагнення кращих представників народу України здобути достойне життя у власній вільній державі і порядність тих, хто йшов першим у борні за свободу українського люду» [6, с. 8].

1. Білецький О. Цікаві спостереження. *Літературна Україна*. 1962. 10 серп. С. 2.
2. Дзира Я. Доля рукопису дослідження «Біля джерел Кобзарєвого слова». *Розбудова держави*. 1995. № 3. С. 37–41.
3. Шевчук В. Один з шістдесятників. *Молодь України*. 1989. 8 січ. № 6. С. 3.
4. Коцюбинська М. Обнадійливий симптом одужання. *Літературна Україна*. 1990. 26 берез. С. 12.
5. Білокінь С., М. Дмитрієнко. Ярослав Іванович Дзира. *Український археографічний щорічник*. Київ: Український письменник, 2009. Вип. 13–14. С. 824–833.
6. Дмитрієнко М. Портрет історика очима його колег. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ, 2002. № 8–9. Ч. 1. С. 7–36.

UDC 929(477)Dzyra

Nataliia Loshchynska,

<https://orcid.org/0000-0001-65355863>,

Candidate of Philology,

Senior Researcher,

Department of Information and Communication Technologies

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

loschynska@gmail.com

UKRAINIAN PHILOLOGIST YAROSLAV DZYRA: THE FATE OF A SCIENTIST IN A TOTALITARIAN SOCIETY

The article deals with the contribution of the Ukrainian historian, literary critic, linguist, translator Yaroslav Dzyra to the development of national science, culture, public national-patriotic movement.

Keywords: Yaroslav Dzyra, historian, sixties, totalitarian power, Shevchenko studies.

УДК 929(477):023

Дзира Олеся Іванівна,

<https://orcid.org/0000-0002-3928-3824>,

кандидат історичних наук,

завідувачка відділу зарубіжної україніки,

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Київ, Україна,

dzyraolesya@gmail.com

ЛАРИСА ОЛЕКСАНДРІВНА ДЕГТЯРЕНКО: ПІВСТОЛІТТЯ РОБОТИ НА БІБЛІОТЕЧНІЙ НИВІ

Висвітлено бібліотечно-інформаційну, організаторську та дослідницьку діяльність багатолітнього завідувача відділу зарубіжної україніки НБУВ Лариси Олександрівни Дегтяренко (1946–2022), спрямовану на розкриття книжкових фондів, утаємничених за часів радянського тоталітарного режиму від громадськості.

Ключові слова: Л. О. Дегтяренко, книгознавчі дослідження, фонд спеціального зберігання, відділ зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Відділ зарубіжної україніки (далі — ВЗУ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського є нині найбільшим у нашій державі зібранням друків українських наукових і культурологічних центрів, розбудованих упродовж ХХ століття за межами Батьківщини. Його формування й діяльність стали можливими завдяки здобуттю Україною незалежності, відкриттю для широкого суспільного загалу усіх тих інтелектуальних скарбів, створених зарубіжним українством,

які були в СРСР затавровані як «антирадянські», «буржуазно-націоналістичні» й утаємничені від народу.

Проте нині не можна відкидати те, що розбудова книжкових і журнальних колекцій зарубіжної україніки розпочиналася в НБУВ ще за радянських часів. Діючи в умовах жорстко регламентованих ідеологічними, каральними й цензурними інстанціями заборон та ідеологічних приписів, колектив працівників колишнього «відділу спеціального зберігання» збирав і упорядковував колекції забороненої літератури, а також надавав, хоча й у дуже обмеженому обсязі, доступ до них науковцям. По суті, це була праця для майбутнього. Адже саме завдяки кропіткій роботі бібліотекарів стало можливим збереження цінного фонду, його наукова систематизація, що, зрештою й було передумовою широкого розгортання фондів зарубіжної україніки в роки незалежності.

Зазначене обумовлює необхідність звернення уваги на історію становлення й розвитку відділу зарубіжної україніки НБУВ, вивчення професійної діяльності його співробітників.

Особливе місце серед них належить Ларисі Олександрівні Дегтяренко, яка віддала роботі на бібліотечній ниві півстоліття свого життя — з 1965 по 2015 рр. — і є ключовою постаттю в справі збереження й популяризації фондів, розбудові бібліотечно-інформаційної, методичної й наукової діяльності сучасного відділу зарубіжної україніки.

У відділі спеціального зберігання Л. О. Дегтяренко пройшла всі щаблі професійного зростання. Працювала на посадах молодшого бібліотекаря, бібліотекаря, старшого бібліотекаря й редактора, головного бібліотекаря. Нею опрацьовувалася зарубіжна україніка, що було на той час окремим напрямом робіт; вона здійснювала організацію каталогів і картотек на нові зарубіжні періодичні видання, які надходили до відділу, редагування каталогів вітчизняних видань. Проводила роботу зі створення довідкового апарату на вітчизняні видання.

У 1987 р., коли на хвилі демократизації суспільного життя постало питання про відкриття широкого доступу до раніше заборонених книжок і журналів, Л. О. Дегтяренко увійшла до складу міжвідомчої комісії з перегляду літератури «спецхрану» з метою її повернення до загальних бібліотечних фондів. З вересня 1989 р. під її безпосереднім керівництвом розгорнувся процес розсекречування забороненої радянською цензурою літератури в бібліотеці. Ішлося про

кардинальну реорганізацію колишнього «спецхрану» й створення на його базі відділу, який би надавав доступ до всієї, раніше репресованої, літератури для всіх читачів. Суспільні процеси, що відбувалися, нові можливості й завдання, висунуті на порядок денний утвердженням незалежності України, докорінно змінили спрямування професійної діяльності Л. О. Дегтяренко та її колег.

З реорганізацією спецфонду в 1991 р. в сектор зарубіжної україніки відділу обслуговування літературою гуманітарного профілю Л. О. Дегтяренко очолила його, а з перетворенням у червні 1992 р. сектору на окремий відділ — стала завідувачем. У ці роки вона доклала значних зусиль до організації підрозділу в повноцінний науковий відділ. Так, уперше за багато років, під її керівництвом у відділі розпочалася дослідницька діяльність, спрямована на розкриття вмісту його фондів.

З відновленням незалежності України й переформатуванням «спецхрану» перед Л. О. Дегтяренко постав великий обсяг роботи. Книжкові й журнальні фонди відділу почали дуже швидко зростати за рахунок усунення будь-яких обмежень на передачу друків із зарубіжних українознавчих осередків. Л. О. Дегтяренко активно зайнялася питаннями формування фонду та комплектування його в нових умовах, удосконалення методики організаційно-управлінської роботи. Частину фонду, забороненої раніше літератури, було передано до основних фондів. З перших років незалежності відділ зарубіжної україніки відвідувала рекордна кількість читачів і організація їхнього обслуговування та довідкової, консультативної допомоги дослідникам вимагала значних науково-інформаційних зусиль.

Під керівництвом Л. О. Дегтяренко було створено «Колекцію реабілітованої літератури», розгорнуто роботу зі створення електронних каталогів книжкових і анотованих україномовних періодичних видань зарубіжної україніки. Наприкінці 1990-х рр. Л. О. Дегтяренко виокремила кілька особливо значимих для читачів тематичних рубрик: «Голодомор 1932–1933 рр.», «Українці у вільному світі», «Діяльність ОУН, УПА», «Чорнобильська трагедія». Відділ долучився до процесу автоматизації бібліотеки. Саме за її завідування співробітники почали вести електронні каталоги: з 2002 р. — книжкові, а з 2008 р. — періодичних видань. Разом з іншими співробітниками Л. О. Дегтяренко провадила роботу з наповнення картотеки персоналій видатних учених, письменників, громадських і політичних діячів українського зарубіжжя.

Паралельно з організаційною й методичною роботою Л. О. Дегтяренко здійснювала вивчення досвіду установ і організацій, які зберігали друки зарубіжної україніки, видавничої діяльності українознавчих центрів, видавництв поза межами України.

Перу Л. О. Дегтяренко належать перші дослідження з історії фонду спеціального зберігання НБУВ. Також вона присвятила кілька статей видатному мовознавцю, громадському діячеві Я. Б. Рудницькому, колекцію книг якого було подаровано відділу. Проаналізувала книгознавчу, бібліотекознавчу й бібліографічну діяльність В. В. Дорошенка, особливу увагу приділивши його бібліографічній шевченкіані й франкіані.

Продовжуючи наукову роботу, Л. О. Дегтяренко енергійно займалася культурно-просвітницькими справами, налагоджувала міжнародне співробітництво бібліотеки. Лариса Олександрівна встановила контакти з представниками діаспор різних країн (Т. Носко-Оборонів, З. Марцюком, Я. Славутичем, І. Коляскою, Д. Гузарем-Струком, І. Чабан, Г. Черінь, М. Кейван, С. Мудриком, Б. Околот-Скобовичем та ін.) задля поповнення фонду зарубіжної україніки.

Півстоліття праці Л. О. Дегтяренко в стінах бібліотеки не пройшли непоміченими ні її колегами, ні дослідниками зарубіжної україніки. Завдяки її старанням було розбудовано відділ зарубіжної україніки, сформовано його колектив, відданий бібліотечній справі та українознавчим дослідженням. Завдяки налагодженню зв'язків із закордонними українознавчими центрами, зріс у кілька разів, порівняно з колишнім «спецфондом», книжковий і журнальний фонд відділу. Високий професійний рівень Л. О. Дегтяренко як бібліотекаря позначився на його комплектуванні організації довідкового апарату, створенні карткових, а згодом і електронних каталогів, що було дуже важливим для розкриття його багатств широкому колу читачів. Саме Л. О. Дегтяренко здійснила перші спроби дослідити фонд зарубіжної україніки НБУВ, оцінити його наповненість, виділити найцінніші видання, визначити пріоритетні завдання подальшого комплектування.

UDC 929(477):023

Olesia Dzyra,

<https://orcid.org/0000-0002-3928-3824>,

Candidate of Historical Sciences,

Head of the Department of Foreign Ukrainian Studies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine
dzyraolesya@gmail.com

**LARYSA OLEKSANDRIVNA DEHTYARENKO:
HALF A CENTURY OF WORK IN THE LIBRARY FIELD**

The library-information, organizational and research activities of the long-term head of the department of foreign Ukrainian of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. Larisa Dehtyarenko (1946–2022), aimed at opening book funds, intended during the Soviet totalitarian regime from the public, was analyzed.

Keywords: L. O. Dehtyarenko, book studies, special storage fonds, department of foreign Ucrainica of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

УДК 792.09(092)

Рой Світлана Вікторівна,

<https://orcid.org/0009-0006-1678-3873>,

кандидат історичних наук,

наукова співробітниця відділу фондів,

Ніжинський краєзнавчий музей імені І.Г. Спаського,

Ніжин, Україна

roy.lana2004@gmail.com

**ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ЗАСЛУЖЕНОГО
АРТИСТА УРСР, ТЕАТРАЛЬНОГО РЕЖИСЕРА ТА ПЕДАГОГА
ОЛЕКСАНДРА ПЕТРОВИЧА ГОРБЕНКА (85 РОКІВ 3 ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ МИТЦЯ)**

Здійснено спробу висвітлення біографії українського театрального режисера О.П. Горбенка, який працював у багатьох театрах України. Встановлено найважливіші етапи творчого життя режисера; зосереджено увагу на найбільш яскравих театральних постановках, ним створених.

Ключові слова: режисер, музично-драматичний театр, спектакль, п'єса, рецензія.

Проблема дослідження творчої спадщини видатних діячів української культури не є дуже актуальною на сьогодні. Вона бере свій

початок з отриманням Україною незалежності й має важливе значення для збереження культурної спадщини українського народу. Одним з представників української театральної спільноти був режисер і педагог Олександр Петрович Горбенко. У цьому році виповнюється 85 років від його дня народження. В історичній літературі творчість О. Горбенка почала досліджуватися ще з початку 1970-х рр. у працях О. Нос «Дума про любов» [10] та Ю. Бобошко «Пісня в келиху» [8]. У цих публікаціях висвітлені найбільш яскраві театральні спектаклі, поставлені О. Горбенком на сцені Херсонського музично-драматичного театру. Найбільш активно діяльність Олександра Горбенка в полі зору науковців опинилася на поч. 90-х рр. ХХ ст. в працях Г. В. Самойленка [11; 12], Т. А. Шпаковської [6], О. Н. Назарової [9].

Театральний режисер, педагог, заслужений артист УРСР Олександр Петрович Горбенко народився 23 травня 1938 р. в м. Київ. Вищу освіту здобув у Київському інституті театрального мистецтва, який закінчив у 1960 р. Відтоді працював режисером-постановником у театрах Дніпра, Одеси, Києва та інших міст України. У період з 1964 по 1966 р. був головним режисером Житомирського українського музично-драматичного театру ім. І. Н. Кочерги [6, с. 217].

Починаючи з 1970 р., працював головним режисером Херсонського музично-драматичного театру. 1972 р. відзначився в житті цього театру постановкою О. Горбенком вистави «Дума про любов» за п'єсою М. Стельмаха, схвальну рецензію на яку в журналі «Український театр» написала мистецтвознавиця О. Нос [10, с. 24]. Авторка рецензії акцентує увагу на трагічній історії кохання Соломії й Максима, роль яких грали актори Н. Литвиненко і Л. Литвиненко, не зміщуючи при цьому акцент на соціальних протиріччях в українському суспільстві в часи Другої Світової війни.

У журналі «Український театр» (1976 р.) вийшла стаття О. Горбенка «У будівників БАМу» щодо гастролей Херсонського театру на Далекому Сході, про спектакль за п'єсою М. Зарудного «Дороги, які ми не вибираємо» [7, с. 27].

У 1977 р. вийшла рецензія Ю. Бобошка на спектакль романтичної драми-казки «Пісня в келиху» на однойменну п'єсу І. Кочерги в постановці головного режисера театру О. Горбенка [8, с. 21]. Мистецтвознавець високо оцінив роботу як постановника, так і акторів, зауваживши, що в спектаклі прослідковуються нотки утвердження поетичного, духовного начала в житті, невгамовної сили

мрії, прагнення до прекрасного, звеличується волелюбний дух рідного народу, контрасти в людських душах і вчинках.

З 1978 р. по 1980 р. О. Горбенко обіймав посаду головного режисера в різних закладах: 1978–1979 рр. — у Дніпропетровському українському музично-драматичному театрі ім. Т.Г. Шевченка; 1979–1980 рр. — у Львівському академічному театрі дітей та юнацтва; 1980 р. — у Київському театрі кіноактора [4, с. 94].

Одним з найбільш плідних періодів у творчості Олександра Петровича була робота у Ніжинському українському драматичному театрі ім. М.М. Коцюбинського, який тривав з 1986 р по 1991 р. [11, с. 100]. Він увів у репертуар театру чимало цікавих п'єс, серед яких: «Криваве весілля» Ф. Лорки (1987 р.), «Марія» А. Кудрявцева (1987 р.), «Душоуби» І. Тогобочного (1987 р.), «Сонячний дім» А. Крима (1988 р.), «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького (1988 р.), «Мина Мазайло» М. Куліша (1990 р.) та інші [12, с. 70]. У 1986 р. трупа драматичного театру під його керівництвом презентувала глядачам такі п'єси: «Королева Тюльпанів» Ю. Мокрієва, «Гріх та покарання» І. Тобілевича, «Сільські дівчата» Л. Никоненка [2, арк. 3, 4, 5]. Через рік наказом директора Ніжинського драматичного театру ім. М. Коцюбинського головного режисеру театру О.П. Горбенка було призначено заступником голови художньої ради театру [3, арк. 57]. У 1991 р. в журналі «Український театр» вийшла рецензія на спектакль за п'єсою М. Куліша «Мина Мазайло», поставлений на сцені Ніжинського українського драматичного театру ім. М. Коцюбинського. У рецензійній публікації під назвою «Це ви серйозно чи по українському?» О. Назарова схвально відгукнулася про постановку, крім того, авторка наводить правдиві й пророчі слова М. Куліша: «Їхня українізація це спосіб виявити всіх нас, а тоді знищити, щоб і духу не було» [9, с. 19]. На жаль, ці слова актуальні й сьогодні.

Крім режисерської, Олександр Петрович займався ще й викладацькою діяльністю – працював у Київському інституті культури в період з 1981 р. по 1984 р., а з 1989 р. по 1996 р. — у Київському педагогічному інституті. У кінці 1990-х рр., виїхав до Канади, де жив до смерті. Помер у 2012 р. [5].

Режисерську зацікавленість найбільше збуджували твори української класичної літератури, зокрема, І. Нечуя-Левицького, М. Стельмаха, М. Старицького та ін. драматургів і письменників, постановки яких завжди викликали захоплення в глядачів і критиків. Комедійні, ліричні й драматичні персонажі заворожували глядача,

залишаючи власний погляд режисера на кожен із образів на сцені. У журналі «Український театр» міститься низка позитивних рецензій на театральні спектаклі, створені О.П. Горбенком, на сценах багатьох міст України, а також розміщено його світлини. У відділі Чернігівського державного архіву в м. Ніжин зберігаються афіші спектаклів Ніжинського українського драматичного театру ім. М.М. Коцюбинського [1, арк. 1, 2,3], режисером яких був Олександр Петрович Горбенко. Дослідження його біографії потребує додаткових джерел пошуку з метою повноти представлення картини життєвого й творчого шляху режисера.

1. Державний архів Чернігівської області в м. Ніжин (далі ВДАЧОАН), ВДАЧОАН, ф. Р-7308, оп. 1, спр. 290. Афіші спектаклів 1987 р. 3 арк.

2. ВДАЧОАН, ф. Р-7308, оп. 1, спр. 286. Афіші і програми спектаклів за 1986 р. 8 арк.

3. ВДАЧОАН, ф. Р-7308, оп. 1, спр. 288. Книга наказів по загальній діяльності театру за 1987-1988 р. 92 арк.

4. Горбенко Олександр Петрович. *Кияни: біографічний словник*. Київ : Фенікс, 2004. с. 94.

5. Горбенко Олександр Петрович. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/>.

6. Горбенко Олександр Петрович. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article-31077>.

7. Горбенко О. У будівників БАМу. *Український театр*. 1976. № 1. С. 27–28.

8. Бобошко Ю. Пісня в келиху. *Український театр*. 1977. № 2. С. 21.

9. Назарова О. Це ви серйозно чи по-українськи. *Український театр*. 1991. № 2. С. 19–20.

10. Нос О. Дума про любов. *Український театр*. 1972. № 3. С. 24.

11. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина. Ніжин, 1995. Ч. 2 : Театральне та музичне життя XVII-XX ст. [Б. м.] : [б.в.], 1995. 166 с.

12. Самойленко Г.В. Ніжинський драматичний театр ім. М. Коцюбинського. Ніжин. 1996. 107 с.

UDC 792.09(092)

Svitlana Roy,

<https://orcid.org/0009-0006-1678-3873>,

Candidate of Historical Sciences,

Researcher of the Funds Department,

Ivan H. Spas'kyi Nizhyn Local History Museum,

Nizhyn, Ukraine,

roy.lana2004@gmail.com

**LIFE AND CREATIVE PATH OF THE HONORED ARTIST OF THE
USSR, THEATER DIRECTOR AND TEACHER OLEKSANDR
PETROVYCH HORBENK. (85 YEARS FROM THE
ARTIST'S BIRTHDAY)**

Attempts to highlight the biography of the prominent Ukrainian theater director O.P. Horbenko, who worked in many theaters of Ukraine. The most important stages in the director's creative life have been established, and the investigation focuses on the most striking theatrical productions created by Oleksandr Horbenko.

Keywords: director, musical and dramatic theater, performance, play, review.

Постаті вчених у контексті європейської та світової науки

УДК 929Каразін:930.2(100)

Вовк Ольга Ігорівна,

<https://orcid.org/0000-0002-1991-4385>,

кандидат історичних наук,

заступниця директора,

Центр українських студій

та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

Харків, Україна,

o.i.vovk@karazin.ua

НАУКОВИЙ ДОРОБОК ВАСИЛЯ КАРАЗІНА (1773–1842) В ОЦІНКАХ ІНОЗЕМНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Показано, що науковий доробок видатного українського вченого-природодослідника В. Н. Каразіна був гідно оцінений міжнародним науковим співтовариством, за низкою його ідей і винаходів у галузі метеорології та хімії закріплено світовий пріоритет.

Ключові слова: Василь Каразін, історія України, історія науки й техніки, біографістика, Харківський університет.

10 лютого 2023 року був відзначений 250-річний ювілей від дня народження видатного просвітителя, науковця й громадського діяча, головного ініціатора створення Харківського університету, одного з перших українських учених-природодослідників — Василя Назаровича Каразіна. Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 2021 року «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках» ця подія була внесена до переліку пам'ятних дат, що мають бути відзначені на загальнодержавному рівні з метою консолідації та формування історичної свідомості українського народу й збереження національної пам'яті [4].

В. Н. Каразін зробив великий внесок у розвиток науки й техніки. Будучи вченим-енциклопедистом, він приділяв увагу широкому спектру природничих, технічних і соціально-гуманітарних

наук. Так, В. Н. Каразіну належить обґрунтування необхідності створення широкої мережі метеорологічних станцій для систематичних спостережень за погодою, що, на думку вченого, мало б велику користь для розвитку сільського господарства, військової справи, мореплавства тощо. У 1810 році у своєму маєтку в селі Кручик на Харківщині він облаштував першу в Україні таку станцію й систематично вів спостереження впродовж кількох десятків років [1, с. 124].

В. Н. Каразін одним з перших наголошував на необхідності раціонального природокористування. Зокрема акцентував на збереженні лісових масивів (вказував на їхню роль у збереженні клімату й водного балансу територій); обґрунтовував створення лісопосадок та обсадження деревами ярів і балок як інструментів боротьби з вітровою й водною ерозією ґрунтів; доводив необхідність заліснення непридатних для сільськогосподарської діяльності ділянок землі. Також здійснював спроби штучного лісорозведення в степових районах Слобідської України та зробив низку цінних спостережень щодо оптимального підбору посадкових деревних культур залежно від властивостей ґрунту [2, с. 76].

Дослідник одним з перших запропонував принципову схему установки для акумуляції електричної енергії з атмосферного повітря. Значна кількість електроенергії, за його задумом, була необхідна для масштабного впровадження хімічного виробництва, у першу чергу, — для синтезу азотної кислоти й азотовмісних добрив (селітри) [3, с. 119–128]. Крім того, В. Н. Каразін запропонував більш раціональні, порівняно з раніше відомими, способи отримання етилового спирту й інших хімічних сполук, а також першим у світі здійснив спробу синтезувати штучний алмаз [3, с. 222–223].

Учений винайшов нові способи виготовлення консервів і харчових концентратів з м'яса, овочів і фруктів, удосконалював знаряддя сільськогосподарського виробництва, відстоював важливість створення переробної (зокрема, цукрової) промисловості на українських теренах [1, с. 125–126].

Цікавлячись закономірностями розвитку сучасного йому суспільства, В. Н. Каразін зробив неординарні спостереження й умовиводи, що стосувалися економіки, демографії, держави й права та інших соціально-гуманітарних наук. Він виявляв інтерес і до історичної минувшини рідного краю, зокрема, зібрав у своєму маєтку цінну колекцію рукописів. Розуміючи важливість збереження таких

історичних джерел і введення їх до наукового обігу, у 1828 році запропонував започаткувати спеціалізоване археографічне видання. За його задумом, у ньому публікувалися б історичні документи зі збереженням дипломатичної точності, джерелознавчою перевіркою й спостереженнями систематичного порядку. Також науковець привертав увагу до проблем збереження й вивчення пам'яток археології — курганів і городищ [2, с. 89].

В. Н. Каразину присвячено більше ніж тисячу публікацій, які вийшли друком із середини XIX ст. і до першої чверті XXI ст. у 18 країнах світу. Закономірно, що їх переважна більшість — в Україні, на його батьківщині. Варто зазначити, що питома вага розвідок учених з країн Центральної, Західної й Південної Європи, а також Північної Америки складає трохи більше 5 % від загального масиву публікацій. Водночас сам факт наявності таких статей і монографій, які виходили друком у Болгарії, Канаді, Німеччині, США, Швеції й інших країнах світу, свідчить про помітність постаті В. Н. Каразіна в міжнародному масштабі.

До останнього часу вважалося, що в закордонних публікаціях (без урахування діаспорних) В. Н. Каразін у першу чергу був представлений як громадський діяч, який здійснив стрімкий кар'єрний злет у перші роки правління імператора Олександра I й уславився насамперед як засновник Харківського університету, а інші напрямки його багатоаспектної діяльності (в тому числі й наукова творчість) переважно були обійдені увагою [2, с. 245–246]. Однак нещодавні бібліографічні знахідки в Австрійській національній бібліотеці (м. Відень), Національній бібліотеці Чеської Республіки (м. Прага), електронній бібліотеці Internet Archive (США) дали змогу переглянути уявлення про історіографічні образи В. Н. Каразіна в закордонній літературі.

Так стало очевидним, що ще в 1866 році відомий чеський статистик Й. Ербен вказав на пріоритет В. Н. Каразіна в справі запровадження мережі метеостанцій і розробці принципової схеми таких спостережень [6, с. 241]. Важливість цієї публікації обумовлена тим, що вона, по-перше, є найстарішою з-поміж усіх відомих нам закордонних розвідок, де згадувалося б ім'я В. Н. Каразіна [2, с. 216], а, по-друге, у ній на чверть століття раніше, ніж на батьківщині самого В. Н. Каразіна, показано глобальну значущість його ідеї [2, с. 104–107].

Уже в 1991 році видатний канадський метеоролог і історик науки, генеральний директор Канадського кліматичного центру, голова

Комісії з кліматології Світової метеорологічної організації М. К. Томас згадав В. Н. Каразіна в монографії «The Beginning of Canadian Meteorology» («Початок канадської метеорології»). В одному з розділів автор описав світовий процес розвитку служби погоди, торкнувшись, зокрема, таких країн, як Австро-Угорська імперія, Велика Британія, Канада, Нідерланди, Норвегія, Російська імперія, США й Франція. Зазначена М. К. Томасом дата — 1810 рік, коли В. Н. Каразін пропонував запровадити мережі метеорологічних станцій [7, с. 111], і яка є найстарішою у вказаному розділі книги [7, с. 101–116]. Інакше кажучи, автор побіжно визнав світову першість цієї ідеї засновника Харківського університету.

Привертали увагу закордонних фахівців і хімічні дослідження В. Н. Каразіна. Зокрема в 1979 році науковий співробітник Центру матеріалознавства Стенфордського університету (США) Д. Елвелл опублікував монографію «Man-Made Gemstones» («Штучне дорогоцінне каміння»). Автор цієї книги прямо вказує на те, що перший у світі серйозний експеримент із синтезу штучних алмазів був здійснений у 1823 році й належить В. Н. Каразину [5, с. 73].

Отже, як бачимо, обсяг загальних і спеціальних закордонних публікацій, де б згадувалося ім'я В. Н. Каразіна, кількісно є невеликим, проте їхня змістовна наповненість свідчить про світове визнання наукових досягнень видатного українського вченого-природодослідника, зокрема, у сфері метеорології й хімії. На нашу думку, подальша популяризація здобутків В. Н. Каразіна та інших видатних українських діячів науки, освіти й культури серед масової аудиторії не лише в Україні, а й за кордоном сприятимуть зміцненню позитивного міжнародного іміджу нашої держави у світовому співтоваристві.

1. Болебрух А. Г., Куделко С. М., Хрідочкін А. В. Василь Назарович Каразін (1773–1842). Харків : Авто-Енергія, 2005. 348 с.

2. Вовк О. І. Постать Василя Каразіна в історіографії ; наук. ред. С. М. Куделко ; вступ. сл. В. С. Бакірова. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 328 с.

3. В. Н. Каразін. Діалоги у часі й просторі : дослідження і матеріали / уклад. О. І. Вовк, С. М. Куделко ; наук. ред. проф. С. І. Посохов. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 271 с.

4. Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022–2023 роках : Постанова Верховної Ради України від 17 груд. 2021 р., № 1982-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 4. С. 27.

5. Elwell D. Man-made gemstones. Chichester [England] : E. Horwood ; New York : Halsted Press, 1979. 191 p.

6. Erben J. O podnebi ruske říše vůbec a evropske Rusi zvaště. *Živa : Časopis prirodnický*. 1866. Sv. 4. S. 241–290.

7. Thomas M. K. The beginning of Canadian meteorology. Toronto : ECW Press, 1991. 308 p.

UDC 929Karazin:930.2(100)

Olha Vovk,

<https://orcid.org/0000-0002-1991-4385>,

Candidate of Historical Sciences,

Deputy Director,

Academician P. T. Tronko Centre of Ukrainian Studies and local History,

V. N. Karazin Kharkiv National University,

Kharkiv, Ukraine,

o.i.vovk@karazin.ua

SCIENTIFIC HERITAGE OF VASYL KARAZIN (1773–1842) IN THE ASSESSMENT OF FOREIGN RESEARCHERS

It has been demonstrated that scientific heritage of the prominent Ukrainian natural scientist Vasyl Karazin was appreciated by the international scientific community. World priority was fixed on a number of his ideas and inventions in the field of meteorology and chemistry.

Keywords: Vasyl Karazin, history of Ukraine, history of science and technology, biography studies, Kharkiv University.

УДК 070(477)"19"(092)

Дроздовська Олеся Романівна,

<https://orcid.org/0000-0001-6687-4518>,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,

старша наукова співробітниця,

Науково-дослідний інститут пресознавства,

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника,

Львів, Україна

olesyadroz@gmail.com

ЖУРНАЛІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯРОСЛАВА ПАДОХА

Акцентовано увагу на журналістській і публіцистичній діяльності Ярослава Падоху (1908–1998) — науковця, правника, дійсного члена і голови Наукового товариства імені Шевченка в Америці. Подано перелік часописів, з якими він співпрацював, окреслено проблемно-тематичне спрямування публікацій, розкрито псевдоніми й криптоніми.

Ключові слова: Ярослав Падох, українська преса, журналістська та редакторська діяльність, публіцистична творчість, псевдоніми.

Одним зі складних етапів вивчення історії української преси XIX ст. — першої половини XX ст. є встановлення кола її активних діячів. У той період у процесах створення й функціонування газет і журналів провідну роль часто відігравали представники різних сфер соціокультурної, громадсько-політичної діяльності. До таких осіб належить й історик права, адвокат, культурний і громадський діяч Ярослав Падох, одним із напрямів соціокомунікативної діяльності якого була співучасть у функціонуванні українських друкованих засобів масової інформації як автора журналістських, публіцистичних, науково-публіцистичних текстів та редактора. Саме на цьому найменше дослідженому фрагменті його діяльності зосередимо увагу в пропонованій розвідці.

Народився Я. Падох 14 грудня 1908 р. в м. Бучач (тепер — Чортківського р-ну Тернопільської обл.) в багатодітній родині Миколи й Павлини (з дому Павляк) Падохів. Помер 28 серпня 1998 р. в Нью-Йорку [1, с. 226]. Середню освіту здобув у стрийській гімназії. Студював право в Університеті Яна Казимира (Львів) та Ягеллонському університеті (Краків). В Українському вільному університеті здобув докторат права. Вивчав економіку й підтвердив диплом правника у навчальних закладах у США, зокрема — в Університеті штату Нью-Джерсі та Університеті Сент-Джонс [1, с. 225].

Фахову діяльність розпочав 1937 р., відкривши в Стрию адвокатську контору, яку на початку 1938 р. переніс до Львова, а під час радянської окупації міста — до Кракова. У Львові відновив адвокатську практику в роки Другої світової війни, а після кількарічної перерви продовжив уже на еміграції в США.

Упродовж життя діяльність правника поєднував з викладацькою (був приват-доцентом, пізніше — професором Українського вільного університету) та науковою (автор наукових розвідок з історії українського права, Наукового товариства імені Шевченка) роботою.

Незважаючи на зайнятість, знаходив час для надзвичайно активної громадської й культурної праці. Як зазначав О. Купчинський у передмові до видання «Рукописна спадщина Ярослава Падеха»: «Його культурно-громадська та наукова діяльність розпочалася у 30-х роках, плідно розвивалася у 40–50-х, дала змогу ввійти у коло заслужених перед українською культурою і наукою людей у 60–90-х» [2, с. 5]. Понад 55 років свого життя він присвятив Пласту, до якого вступив 1921 р. [2, с. 6]. Брав участь у діяльності Студентської громади в Стрию, повітових філій товариств «Сокіл» й «Міщанська Бесіда». У періоди європейської та заокеанської еміграції співпрацював з UNRRA (ЮНРРА) — міжнародною організацією для допомоги країнам, що постраждали в роки Другої світової війни, з Українським технічним інститутом, Українським народним союзом, Українським конгресовим комітетом Америки, Українською правничою асоціацією. Був членом Наукового товариства імені Шевченка (від 1947 р.; головою НТШ від 1977 р.; президентом Головної ради НТШ упродовж 1977–1992 рр.), Злученого українсько-американського допомогового комітету, управи Товариства українських правників у США, дирекції Українського інституту Америки в Нью-Йорку, Української вільної академії наук, а також засновником низки громадських комітетів і фондаций [1, с. 226; 2, с. 9–10]. Наукові розвідки Я. Падеха з історії українського права, журналістики, біографічні та краєзнавчі матеріали, енциклопедичні статті відклалися на сторінках «Записок Наукового товариства імені Шевченка», історично-мемуарних збірників, Енциклопедії Українознавства та ін.

Співробітництво з українською пресою Я. Падех розпочав ще в час університетських студій. У розвідці, присвяченій стрийським журналістам, він писав про себе: «З ранніх літ вів живу журналістичну й публіцистичну діяльність» [4, с. 145]. Від того часу й до еміграції в США Я. Падех друкувався на шпальтах багатьох українських часописів, які виходили в Галичині. Серед них: журнали «Життя і Право» (Львів), «Молоде Життя» (Львів), «Студентський Шлях» (Львів); газети «Голос» (Львів), «Діло» (Львів), «Неділя» (Львів), «Новий Час» (Львів), «Стрийська Думка»/«Думка» (обидві — Стрий). У двотижневику «Стрийська Думка» та його продовженні «Думка»

(газета виходила в 1933–1939 рр.) нам вдалося зафіксувати понад тридцять публікацій Я. Падоха (біографічні нариси про знаних українських громадсько-політичних діячів; відгуки на театральні вистави, інші події культурного життя Стрия та околиць; репортажі з футбольних матчів та інших спортивних змагань, які відбувалися в місті й повіті; статті з різних проблем суспільного життя, присвячені питанням етичної поведінки як уболівальників, так і спортсменів під час змагань, значення спорту для фізичного здоров'я та гартування духу, ін.). Саме на них акцентуємо увагу, тому що стрийська газета є чи не єдиним виданням, у якому Я. Падох публікувався не лише під повним іменем, а й під криптонімами П., Я. П., Яр., (Яр.), псевдонімами Яро-Пад, Яропад та варіативним написанням імені й прізвища — Яро-Падох. Також під криптонімом Яр. надруковано його кореспонденцію «З життя “Українського Студ. Т-ва” у Стрії» та замітку «Лещатарські змагання за мистецтво укр. студента» в журналі «Студентський Шлях» (у ч. 5/6 за 1931 р. та ч. 2/3 за 1932 р. відповідно). У цьому ж виданні (у ч. 5/6 за 1934 р.) під псевдонімом Яропад майбутній правник і науковець опублікував замітку «На дорогій могилі», якою вшановував пам'ять Степана Охримовича з приводу третіх роковин його смерті. На сторінках інших галицьких часописів були надруковані його перші наукові розвідки (зокрема «Ґрунтовий процес Гетьманщини XVIII в.» у ч. 1 і 2 за 1936 р. фахового журналу «Життя і Право»), статті правничої тематики й присвячені питанням пластового виховання, повідомлення, замітки, кореспонденції, у яких він висвітлював життя українського студентства, відгуки на театральні вистави на сценах Стрия й Львова.

У роки Другої світової війни співробітництво Я. Падоха з українською пресою було не таким активним як у міжвоєнне двадцятиліття. У розвідці про діяльність стрийських журналістів він зазначає, що в цей період як автор співпрацював із щоденником «Краківські Вісті» (низку опублікованих матеріалів присвячено циклу лекцій п. н. «За нову Європу», організованих у Берліні [3, т. 1, с. 456, 460]) і як редактор тематичної сторінки «Життя і Право» [4, с. 145]. Матеріали за його підписом вдалося зафіксувати й на сторінках інших українських видань того часу, зокрема, у «Львівський Вістях» і чортківському «Гризубі» [3, т. 2, с. 327].

У період еміграції Я. Падох також не полишав співпраці з українськими друкованими засобами масової інформації. У США був засновником, редактором і автором пресового органу пластунського

загону «Червона Калина», який п. н. «Дружнє Послання» виходив упродовж 1948–1962 рр. [2, с. 6–7; 4, с. 145]. Був довголітнім активним автором української щоденної газети «Свобода» (функціонує в США від 1893 р.), редагував тематичну сторінку на її шпальтах п. н. «Трибуна УНС» [4, с. 145]. Уперше ім'я Я. Падоха (як автора) у «Свободі» з'явилося в 1955 р. За роки творчої співпраці з часописом на його сторінках було опубліковано кілька сотень матеріалів за підписом науковця: статті історичного й краєзнавчого спрямування, правничої проблематики, про життя українських емігрантів у США, діяльність українських інституцій, товариств і організацій у цій країні, біографічні нариси про знаних і невідомих діячів українського громадсько-політичного, наукового й культурного життя, некрологи, спогади та ін. Окрім того, Я. Падох співпрацював (і, як зазначає О. Купчинський, частково субсидував) із журналом Американської асоціації сприяння слов'янським дослідженням п. н. «Slavic Review» [2, с. 6–7], публікувався на шпальтах низки інших українських газет в США (на момент підготовки доповіді не вдалося встановити, яких саме), друкувався в журналах «Квітучі Береги», «Пластовий Шлях», «Правничий Вісник» (входив до складу редакційної колегії) [4, с. 145], лондонському науковому кварталнику «The Ukrainian Review».

Повернення загублених у часі й просторі імен співробітників українських часописів XIX–XX ст., встановлення всіх форм їхньої співпраці з виданнями, бібліографування творчих набутоків є копіткою, але необхідною справою. Така робота сприяє творенню живої, поданої крізь призму персональних життєвих перипетій і творчих біографій, історії української друкованої журналістики.

1. Енциклопедія української діаспори. Нью-Йорк; Чикаго, 2012. Т. 1: Сполучені Штати Америки. Кн. 2: Л–Р. С. 225–226.

2. Купчинський О. Слово про Ярослава Падоха та його архів. *Рукописна спадщина Ярослава Падоха*: Перелік справ особового архіву / упорядник і автор вступного слова О. Купчинський. Львів; Нью-Йорк, 2000. 42 с.

3. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): іст.-бібліогр. дослідж. у 2 т. Львів, 2007. Т. 1: А–М. 640 с.; Т. 2: Н–Я. 592 с.

4. Падох Я. Стрийські журналісти. *Стрийщина*: Історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болахівщини, Долинщини, Рожнітівщини, Журавенщини, Жидачівщини і

Миколаївщини. Нью-Йорк; Торонто; Париж; Сидней, 1990. Т. II. С. 132–149.

5. Помер д-р Ярослав Падох. *Свобода*. Парсиппані, Н. Дж., 1998. Ч. 10. 4 верес. С. 1, 13.

UDC 070(477)"19"(092)

Olesia Drozdovska,

<https://orcid.org/0000-0001-6687-4518>,

Candidate of Philological Sciences, Senior Research Fellow,

Senior Research Fellow,

Research Institute for Press Studies,

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv,

Lviv, Ukraine

olesyadroz@gmail.com

JOURNALISTIC ACTIVITIES OF YAROSLAV PADOKH

The article focuses on the journalistic activities of Yaroslav Padokh, a scientist, lawyer, and chairman of the Shevchenko Scientific Society (USA). The newspapers and magazines he worked for are registered. Problems and subjects of publications are outlined, pseudonyms are revealed.

Keywords: Yaroslav Padoh, Ukrainian press, journalistic creativity, editorial activity, pseudonyms.

УДК 93/94;81;929 Ярослав Рудницький

Деркач Лариса Миколаївна,

<https://orcid.org/0000-0002-3607-3119>,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцентка кафедри української мови,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

Луцьк, Україна,

derkach.larysa@vnu.edu.ua

РОЛЬ ЯРОСЛАВА РУДНИЦЬКОГО В ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ІНСТИТУЦІЙ У ДІАСПОРІ

У тезах ідеться про роль Ярослава Рудницького в організації та функціонуванні українських наукових інституцій у діаспорі. Схарактеризовані напрями наукової, видавничої та редакторської

діяльності професора, а також основні праці в галузі мовознавства (з ономастики, діалектології, лексикографії, соціолінгвістики, методики викладання української мови).

Ключові слова: наукові інтереси, лексикологія, діалектологія, соціолінгвістика, методика викладання української мови, перекладознавство.

Ярослав-Богдан Рудницький (1910–1995 рр.), представник української науки в діаспорі, доктор філософії з 1937 р., відомий як людина досить широких наукових зацікавлень: мовознавство, літературознавство, фольклористика, соціолінгвістика, методика викладання української мови, перекладознавство та ін. У цьому дослідженні маємо на меті зосередити увагу на такому аспекті його діяльності як організація наукових інституцій у діаспорі, з'ясуванні їх значення для поширення української мови й культури, представлення України на світовій арені.

Народився Ярослав Рудницький у місті Перемишль. Закінчив гімназію в Стрию. Протягом 1929–1937 рр. навчався на факультеті гуманітарних дисциплін Університету Яна Казимира у Львові, де отримав диплом магістра (1934 р.) та доктора філософії (1937 р.). Працював в Українському науковому інституті в Берліні (1938–1940 рр.), Українському вільному університеті в Мюнхені, де 1940 року здобув ступінь *Doctor habilitatus* з української філології за дослідження «Український наголос як функційна проблема». 1943 року в Карловому університеті (Прага) здобув ступінь *Doctor habilitatus* зі слов'янської філології за дослідження «*Lemberger ukrainische Stadtmundart (Znesinnja)*» («Львівський український міський говір (Знесіння)»). Протягом 1945–1948 рр. працював у Гейдельберзькому університеті (Мюнхен). 1949 р. разом із сім'єю переїхав до Канади.

Саме в Канаді Я. Рудницький поєднав академічні дослідження з активною організаторською науковою й громадською роботою, давши поштовх для розвитку україніки в діаспорі та формуванню генерації українських учених.

Важливим напрямом діяльності Я. Рудницького було створення низки наукових інституцій. Наприклад, 1949 року ініціював створення Департаменту славістики та україністики Манітобського університету (очолюваний ним у 1949–1977 рр.); також разом із Д. Дорошенком та І. Білецьким створив осередок Української вільної академії наук у Канаді, президентом якої був упродовж 1955–1970 рр.

Заслугують на увагу ініціативи Я. Рудницького щодо розвитку української ономастики, зокрема організація Ономастичної комісії Української вільної академії наук 1951 року. 1954 року професор став співзасновником Канадської асоціації славістів і Канадського лінгвістичного товариства, а 1959 року очолив Українську наукову раду й Канадське назвознавче товариство. Згодом він став першим президентом Канадського інституту назвознавства (1968–1971 pp.), виконував почесні обов'язки члена Федеральної королівської комісії у справах двомовності й двокультурності Канади (1963–1971 pp.), а також обов'язки заступника голови Міжнародного комітету спеціальної ономастики при ООН (1972 р.). Я. Рудницький очолював Товариство плекання української мови (1971–1979 pp., 1982–1988 pp.) та ін. [5, с. 524].

Не менш важливою є редакторська й видавнича діяльність науковця, адже саме завдяки його активній участі було реалізовано чимало важливих проєктів поза межами України. Я. Рудницький працював редактором видання низки серійних мовознавчих наукових збірників: «Славістика» («Slavistica», 1948–1973 pp.), «Ономастика» («Onomastica», 1950–1975 pp.), «Журнал Канадської асоціації лінгвістів» («The Journal of the Canadian Linguistic Association», 1954–1956 pp.), «Бюлетень УВАН» (1949–1970 pp.), «Збірник заходознавства» («Ukrainica Occidentalia», 1956–1966 pp.), «Записки УММАН» (1978–1992 pp.) та ін. Також він редагував річник Товариства плекання української мови «Слово на сторожі» (1964–1988 pp.), відповідав за видання серій «Читання зі слов'янського фольклору» (1951–1957 pp.), «Читання зі слов'янської літератури» (1959–1965 pp.). Працював співредактором журналів «Etudes slaves et esteuropéennes — Slavic and East European Studies» («Слов'янські та східноєвропейські дослідження») і «The Slavic and East European Journal» («Слов'янський і східноєвропейський журнал») та ін. [2, с. 525].

Ярослава Рудницького без перебільшення можна назвати одним із найбільш плідних українських науковців та водночас активним громадським діячем. Саме він виконував обов'язки голови уряду (1980–1989 pp.) та віце-президента (1988–1989 pp.) Української Народної Республіки в екзилі.

Я. Рудницький здійснив низку поїздок у різні країни з метою відвідати осередки українського науково-культурного життя.

Професор читав лекції в багатьох університетах світу, оскільки вільно спілкувався десятима іноземними мовами [4, с. 157].

1992 року Я. Рудницький відвідав Україну та передав Національному університету «Києво-Могилянська академія» все майно, архівні документи й наукові видання; подарував українським бібліотекам публікації науковців діаспори, узяв участь у роботі круглого столу «Український правопис: за і проти» (23 липня 1992 року, м. Київ) [4, с. 156].

Першим мовознавчим дослідженням Я. Рудницького є його магістерська робота зі словотвору «Наростки *-ище, -исько, -сько*» (1934 р.). Пізніше, 1959 року, вийде ще одна праця зі словотвору «Суфікс *-ера*».

Варто зауважити, що словотвір був не єдиним об'єктом його наукових інтересів. Ще одним аспектом діяльності Я. Рудницького стала підготовка важливої лексикографічної праці — першого в історії сучасного українського мовознавства «Етимологічного словника української мови» (1962–1982 рр.), основою якого стали історичний, літературний і діалектний шари української лексики. Словникові статті в цій праці структуровані однаково: спочатку подане слово кирилицею, далі — його літературні й діалектні різновиди, семантика, синоніми, переклад англійською мовою, порівняння з відповідниками в інших мовах, вичерпна історія слова. Це перший з-поміж слов'янських мов друкований українсько-англійський етимологічний словник. Я. Рудницький переклав тексти словникових статей англійською мовою, щоб уможливити його використання тими українцями, які проживали в англійських країнах. Потрібно віддати належне авторові, адже укладав він словник самотужки, без фінансової підтримки, в еміграції. З огляду на це працю можна вважати науковим подвигом.

Я. Рудницький досконало володів багатьма іноземними мовами, тож брав участь і в укладанні перекладних словників. Відомим є його «Українсько-німецький кишеньковий словник» («*Kleines Ukrainisch-deutsches Taschenwörterbuch*»), виданий чотири рази поспіль: 1940 р., 1941 р., 1942 р. та 1943 р. [6, с. 11].

Визначною працею в галузі лексикографії вважають «Українсько-німецький словник», укладений Я. Рудницьким у співавторстві із З. Кузелею. Це двомовний перекладний словник обсягом 1 494 друкованих сторінки, що містить 100 000 слів. Великий український словник академічного типу з німецькими еквівалентами ілюстрований прикладами й цитатами з фольклору і творів тогочасних

українських письменників [8, с. 4]. Структуруючи словникові статті, автори намагалися адаптувати його до потреб українськомовних та німецькомовних користувачів. Крім того, подали інформацію про граматичні, семантичні, орфоепічні, правописні, стилістичні та словотвірні особливості лексичних одиниць, позначили наголос лексем. Цей словник містить багатий лексичний матеріал, до 90 % якого складає загальноновживана літературна лексика. Є також незначна кількість застарілих і діалектних слів. У словнику є окремі позначки для лексики, поширеної в Західній Україні (позначка *westukr.*), найменувань радянських реалій (позначка *ostukr.*) та лексики, пов'язаної з народними звичаями й обрядами (позначка *volkst.*) [1, с. 50–52].

За редакцією Я. Рудницького спільно з К. Царкевичем 1979 року в Монреалі вийшов «Правописний словник української мови», який ґрунтувався на правилах так званого «харківського» правопису 1929 р., а відтак був важливим кроком до становлення єдиних українських правописних норм. У передмові до видання зазначено: «Впорядники цього “Правописного словника української мови” вважають, що вони виповнили прогалину в українській мовознавчій практиці, даючи українській громаді новий, поширений і достосований до сучасних обставин словник» [7, с. 2].

Крім того, науковець був також укладачем «Українського правопису» (Прага, 1942 рік) і (спільно із Д. Сокульським) українознавчого бібліографічного видання «Канадська україніка» («Ukrainica Canadiana», 1954 р.).

Вагомий внесок зробив Я. Рудницький у становлення й розвиток української ономастики. Чимало його праць присвячено дослідженню взаємозв'язку власних і загальних назв, проблемі походження онімів, зокрема топонімній омонімії. Науковець започаткував вивчення топонімії України — досліджував географічні назви Бойківщини як історико-етнографічного регіону. У праці «Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny» (1939 р.) на основі опрацювання значного обсягу фактичного матеріалу автор уперше у вітчизняній ономастиці описав гідроніми, омоніми та ойконіми одного з найдавніших регіонів України.

Є в Я. Рудницького й дослідження, присвячені поясненню топонімів *Волинь*, *Дрогобич*, *Самбір* на основі етимології зазначених назв.

До кола наукових зацікавлень Я. Рудницького належить і діалектологія. Відомі такі його праці з діалектології як «До бойківсько-наддністрянської мовної межі» (1935 р.), «Львівський говір» (1937 р.), «Найважливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини» (1938 р.), «Українські говори Південних Карпат (лемківський, бойківський, гуцульський)» («Ukrainische Mundarten Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Wojkisch und Huzulisch)») у співавторстві з Г. Наконечною, 1940 р.), «Говір Ільниці на Закарпатті» («Südkarpatoukrainisch aus Inyca (Wojkenland)», 1944 р.), «Нарис української діалектології» (1946 р.), «Гадяцький говір» (1949 р.) та ін. [9].

Важливим аспектом діяльності науковця є створення посібників із методики викладання української мови, зокрема як іноземної. Двічі було видано «Грамматичні таблиці з української мови для шкіл і самонавчання» (в Авсбурзі 1946 р. та у Вінніпезі 1961 р.). Посібник містить таблиці з класифікацією звуків української мови, а також інформацію про відмінювання іменників, прикметників, займенників, числівників і дієслів у вигляді чітко структурованого за певними критеріями ілюстративного матеріалу (іменники — за родами, числівники — за розрядами). Парадигми відмінювання різних частин мови увідповіднені з правилами «Українського правопису» 1929 р. Наприклад, подані форми кличного відмінка іменників різних родів і груп. За тогочасною традицією у відмінковій парадигмі кличний відмінок передує орудному. Деякі іменники жіночого роду в родовому відмінку однини мають закінчення *-и*: *соли, осени, Руси*, а також із кінцевим *-сть* (*злости, користи, повісти, смерти*) та ін.

Варто зауважити, що Я. Рудницький у своїх працях уживає тогочасні українські терміни на позначення певних мовознавчих понять. Уже в першому науковому дослідженні «Наростки *-ище, -исько, -сько*» суфікси названо *наростками*. У «Грамматичних таблицях з української мови для шкіл і самонавчання» маємо терміни *посередні звуки*, або *півголосівки* (для позначення *й, й*); *приголосівки* (приголосні звуки), *приросток* (префікс), *відміна* (відмінювання), *діяльний стан* (активний стан) та ін.

Кількаразово були видані підручники української мови для німців (1940 р., 1964 р., 1982 р.) та англomовного населення (1949 р., 1968 р.), укладені Я. Рудницьким у співавторстві з Ю. Луцьким. Також автор створив англійською мовою посібник з граматики української мови, що вийшов друком 1951 р., 1954 р., 1958 р., 1978 р.

Не оминув Я. Рудницький і питання культури української мови, особливостей канадського діалекту української мови. 1946 року вийшли його праці «Як говорити по-літературному», «Український наголос як функційна проблема», а 1961 року — «Фонологічні нововведення в канадському діалекті української мови». У галузі соціолінгвістики Я. Рудницький досліджував історію української мови в аспекті лінгвоциду, про що свідчать книги «Лінгвоцид» і «Емський указ 1876 року і проблема лінгвоциду», видані 1976 року англійською мовою.

З огляду на таку різноаспектну, подвижницьку працю в різних галузях української гуманітаристики минулого століття, плідну громадську активність і діяльність із розвитку українських наукових інституцій, без перебільшення, Я. Рудницького можна вважати однією зі знакових постатей серед науковців української діаспори. Незважаючи на поодинокі розвідки (наприклад, Л. Гапон, Л. Дегтяренко, Я. Пришляк), присвячені вивченню наукової спадщини професора, актуальним залишається дослідження його наукових праць, вивчення методики наукових досліджень у галузі лінгвістики, врахування в сучасному мовознавстві досвіду науковця.

1. Гапон Л. Лексикографічні характеристики «Українсько-німецького словника» Зенона Кузелі і Ярослава Рудницького (на прикладі матеріалів на літери А–О). *Filologia, socjologia i kulturoznawstwo : teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki*. Варшава, 2015. С. 49–55. С. 50, 52.

2. Гапон Л. Філологічні аспекти досліджень Ярослава-Богдана Рудницького. *Studia Methodologica. Тернопіль, 2012. Вип. 34 : Теорія літератури і гуманітарні студії*. С. 294–298.

3. Дегтяренко Л. Книгознавець Ярослав-Богдан Рудницький. *Вісник Книжкової палати*. 2011. № 6. С. 32–35.

4. Дзира Я. Пошануймо свою славу. Ярослав-Богдан Рудницький — учений, патріот. *Пам'ятки України*. 1999. № 1. С. 145–159.

5. Зорівчак Р. Рудницький Ярослав-Богдан. *Українська мова : енциклопедія / ред. кол. : В. М. Русанівський та ін. 2-ге вид., випр. і доп.* Київ, 2000. С. 525.

6. Носко-Оборонів Т. Д-р Яр.-Б. Рудницький : біографічний нарис. *Rudnyskiana*. 1993. № 9. С. 3–49.

7. Правописний словник української мови / Укр. могилян.-мазеп. акад. наук, Н.-д. т-во укр. термінології; за ред. Яр. Рудницького і К. Церкевича. Нью-Йорк; Монреаль: Н.-д. т-во укр. термінології, 1979. 795 с.

8. Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф. *Записки НТШ. Праці філолог. та іст.-філолог. Секції: Збірник на пошану Зенона Кузеля*. Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней, 1962. Т. 169. С. 135–139.

9. Holutiak-Hallik S. J. B. Rudnytskyj and the Growth of Ukrainian Onomastics : onomastic biography : 1935–1995. Ottawa, 1995. 32 p.

UDC 93/94;81;929 Yaroslav Rudnytskyi

Larysa Derkach,

<https://orcid.org/0000-0002-3607-3119>,

PhD in Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Ukrainian Language,

Lesya Ukrainka Volyn National University,

Lutsk, Ukraine

derkach.larysa@vnu.edu.ua

THE ROLE OF YAROSLAV RUDNYTSKY IN THE ORGANIZATION OF UKRAINIAN SCIENTIFIC INSTITUTIONS IN THE DIASPORA

The publication deals with the role of Yaroslav Rudnytskyi in the organization and functioning of Ukrainian scientific institutions in the diaspora. The directions of the professor's scientific, publishing and editorial activities are characterized, as well as the main works in the field of linguistics (onomastics, dialectology, lexicography, sociolinguistics, methods of teaching the Ukrainian language).

Keywords: scientific interests, lexicology, dialectology, sociolinguistics, methods of teaching the Ukrainian language, translation studies

УДК 929.73

Семешкін Віталій Андрійович,

<https://orcid.org/0000-0001-7291-036X>,

аспірант кафедри термoeлектрики та медичної фізики,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

Чернівці, Україна,

semeshkin.vitalii@chnu.edu.ua

НЕВІДОМІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ ТОМАСА ЙОГАННА ЗЕЄБЕКА

Досліджено мало відомі факти з життя вченого-фізика Томаса Йоганна Зеєбека (1770 –1831). Чому раптово перервалася давня дружба між Зеєбеком і Гегелем? Як пов'язаний із цією сваркою Гете? Яким чином цей конфлікт вплинув на подальшу кар'єру Зеєбека? Відповіді на ці питання знайдено в листуванні Гегеля, Зеєбека, Гете та їх сучасників.
Ключові слова: Зеєбек, Гегель, Гете, біографія.

Томас Йоганн Зеєбек [7, 8], німецько-естонський фізик, хімік і лікар, народився 9 квітня 1770 р. в Ганзейському місті Ревелі (нині Таллін). Його батько, Йоганн Кристоф Зеєбек, заможний торговець, походив зі старої лівонської родини зі скандинавським корінням. Він став громадянином Талліна, коли в січні 1769 р. одружився з дочкою купця Гертруді Ламаній і придбав нерухомість на Великому Ринку (нині Ратушна площа, 4/Дункрі 2). У цьому будинку й народився майбутній учений. Незабаром після закінчення міської імперської середньої школи (сьогодні таллінська гімназія Густава Адольфа) у віці 17 років Томас Йоганн переїхав до Німеччини вивчати медицину. 1792 р. Зеєбек склав у Геттінгені випускні екзамени з медицини й практичної хірургії з відмінними оцінками. Однак під глибоким впливом харизматичного професора фізики Георга Крістофа Ліхтенберга Зеєбек вирішив присвятити себе фізиці.

1795 р. Зеєбек одружився з Юліаною Бойє, і вони оселилися в Байройті. Завдяки спадщині батька Зеєбек зміг жити як незалежний приватний вчений і не потребував медичної практики.

Проте в березні 1802 р. Зеєбек одержав ступінь доктора медицини в університеті Геттінгена, і влітку Томас Йоганн із дружиною й шістьма дочками переїхав до Єни. Згодом Зеєбек жив і працював у Байройті, Нюрнберзі та Берліні. Томас Йоганн Зеєбек помер у Берліні 10 грудня 1831 р. Усього місяцем раніше, 14 листопада 1831 р., його друг Георг Вільгельм Фрідріх Гегель помер у Берліні, ставши жертвою епідемії холери. Незабаром Йоганн Вольфганг Гете, який був їх спільним другом, помер 22 березня 1832 р. у Веймарі.

Зеєбек у Єні 1802–1810 рр. 1802 року Зеєбек приїхав до Єни. Ним керувало бажання познайомитися із Шеллінгом і послухати його лекції з натурфілософії. У Єні Зеєбек опинився в дуже жвавому інтелектуальному середовищі. Це був період переходу від

веймарського класицизму до єнського преромантизму. Звичайно, центральною фігурою культурного й суспільного життя був Йоганн Вольфганг Ґете, великий поет та жагучий натураліст і дослідник. Як впливовий адміністратор при веймарському дворі й особистий друг герцога Саксен-Веймар-Ейзенахського він люб'язно допомагав молодим талантам почати свою наукову кар'єру.

На рубежі VIII–XIX ст. найбільш відомими протеже Ґете в Єні були: 1789 — Ф. Шіллер (30 років), призначений професор історії й філософії; 1798 — Ф.В.І. Шеллінг (23 роки), екстраординарний професор натурфілософії; 1801 — Г.В.Ф. Гегель (31 рік), приват-доцент німецької філософії. Його дисертація називалася «Про орбіти планет» (Єна, 1801); у 1805–1806 рр. екстраординарний професор філософії без винагороди; 1803 — І.В. Ріттер (25 років), практично вчений-самоучка, який 1796 р. приїхав до Єни для вивчення фізики. Якийсь час він співпрацював з Ґете й Олександром фон Гумбольдтом, а в 1803–1804 рр. читав лекції в Єнському університеті. 1801 р. Ріттер відкрив «хімічне світло», тобто ультрафіолетове випромінювання. Це відкриття було зроблено відповідно до принципу полярності, однієї з основних ідей натурфілософії. Ріттер знав, що Гершель недавно відкрив так зване «теплове світло» за межами червоного кінця спектра призми, тому Ріттер розраховував знайти щось цікаве й за межами фіолетового кінця сонячного спектра.

Уперше Зеєбек зустрівся з Ґете за обідом 3 грудня 1803 р. Гегель, у той час дуже товариський парубок, що полюбляв карти й дорогі вина, був запрошений також. Незабаром у Зеєбека народилася сьома дитина, Гегель і Ріттер були запрошені як хресні батьки. На жаль, маленький син Зеєбека рано помер.

Шеллінг, втягнутий у любовний роман, був змушений 1803 р. залишити Єну. Наступного року Ріттера було обрано в Баварську академію наук і він виїхав у Мюнхен. Ґете шукав нового помічника для своїх оптичних досліджень. Зеєбек, як добре освідчений і досвідчений учений, був, безсумнівно, кращим варіантом для Ґете. У результаті їх частого й тривалого співробітництва чимало статей Зеєбека було опубліковано в найбільш важливій науковій праці Ґете «Zur Farbenlehre» (Теорія квітів).

Битва під Єною та Ауерштедте 14 жовтня 1806 р. між армією Наполеона й прусською армією поклала кінець ідилічного життя в невеликому університетському містечку. Вогонь французьких гармат зруйнував будинки Гегеля й Зеєбека, яким надав дах їх загальний друг

книготорговець Фромманн. В умовах французької окупації університет у Єні був тимчасово закритий, а багато професорів звільнено. Гегель також втратив роботу. Спадщина його батька була витрачена, і, що не менш важливо, у лютому народився його позашлюбний син. Гегель поспішно виїхав у Бамберг. Його друг Іммануель Нітхаммер допоміг Гегелю влаштуватися редактором місцевої католицької газети. Однак Зеєбек залишився в Єні, щоб допомогти видати книгу Гете «Zur Farbenlehre».

1809 р. Гете й Гегель переконували Зеєбека подати заяву на посаду професора хімії й технології в університеті Єні. Однак Зеєбек не погодився і його друзі були досить розчаровані. Виявилося, що Зеєбек зовсім не прагнув серйозно займатися викладацькою діяльністю, але мріяв бути обраним в Академію. У травні 1810 р. публікація 2-томної праці Гете «Zur Farbenlehre» [3] була завершена, і Зеєбек став готуватися до від'їзду. У листі до Кнебеля Зеєбек пише, що вартість життя в Єні зростає настільки, що абсолютно необхідно знайти більш дешеве житло. Він повинен був забезпечувати вже скоро вісьмох дітей — шість дочок і двох синів. Надалі його сини Август і Моріц відіграли помітну роль у німецькій науці й освіті.

Зеєбек у Байройті 1810–1812 рр. Звичайно, рішення Зеєбека покинути Єну було продиктовано практичними міркуваннями. Насамперед Зеєбек зіштовхнувся зі зростаючими фінансовими труднощами. Живучи в Німеччині, Зеєбек продовжував бізнес батька через орендарів в Естонії та Швейцарії. Однак наполеонівські війни й континентальна блокада заважали транзитній торгівлі з Росією. У травні 1811 р. його орендар у Ревелі вмер, і Зеєбеку довелося переїхати в Естонію. Він провів усе літо в Ревелі й Берліні і повернувся в Байройт у листопаді. Незабаром він повинен був виїхати в Санкт-Галлен, де його орендар текстильної фабрики боровся з великими фінансовими труднощами. По-друге, Зеєбеку просто потрібно було відпочити від домінуючого впливу Гете, щоб одержати більше свободи й простору для своїх інтересів та ідей.

Публікація Гете «Zur Farbenlehre» була завершена. Зеєбек знав, що його науковий внесок і практична допомога дуже допомогли Гете. Але він відчував, що іноді Гете надмірно домінує й нав'язує свої умоглядні теорії, які суперечать загальноприйнятій фізиці, тобто, оптиці Ньютона. Зеєбек як відмінний фізик-експериментатор був добре інформований про останні досягнення загальноприйнятої фізики й намагався позбутися «природної» науки Гете.

Зеєбек у Нюрнбергу 1812–1819 рр. У липні 1812 р. Зеєбек поселився в Нюрнбергу, знову виходячи з важливих практичних міркувань. По-перше, сини Зеєбека Моріц і Август, обоє семи років від народження, були готові вступити в Нюрнберзьку гімназію, де Гегель був ректором і професором філософії з 1808 р. По-друге, Нюрнберг порівняно з Байройтом був більшим і безпечнішим містом, розташованим ближче до Мюнхена й Санкт-Галлену. Слід зазначити, що Зеєбек, як і раніше, чекав запрошення в Баварську академію в Мюнхені. На жаль, його мрії не судилося здійснитися. По-третє, у Нюрнбергу Зеєбек одержав новий шанс створити лабораторію. У середині серпня 1812 р. він приступив до дослідів, які привели до відкриття двопроменевого заломлення у відпаленому та загартованому склі [1].

У листі до Зеєбека від 15 січня 1813 р. Гете запропонував повторити досліди Моріціні з метою перевірки висновку автора про те, що фіолетове світло може намагнічувати сталеву голку. Зеєбек чемно відхилив пропозицію Гете. Він написав, що дуже зайнятий вивченням поляризації світла шляхом відбиття від скляної пластини, ефектом, відкритим на кілька років раніше французьким фізиком Малю. 21 лютого 1813 р., використовуючи полярископ оригінальної конструкції, Зеєбек одержав «повні ентоптичні фігури», тобто інференційні смуги в зразках відпаленого й загартованого скла. Термін «ентоптичний» був запропонований Гегелем відповідно до теорії квітів Гете, яка визначає ді-, еп- і пароптичні кольори залежно від умов їх появи.

Через рік Девід Брюстер незалежно заново відкрив фотоеластичність скла. 26 грудня 1815 р. Зеєбек і Брюстер одержали приз Французької академії (6000 франків) за кращу експериментальну роботу, опубліковану в період між 1 жовтня 1813 р. і 1 жовтня 1815 р. Дві статті Зеєбека, опубліковані в *Schweigger's Journal für Chemie, Physik und Mineralogie*, були представлені в Академію Франсуа Араго.

У листі до Гете від 30 грудня 1815 р. Зеєбек пише, що Василь Володимирович Петров обраний у Санкт-Петербурзьку Академію. Втрачена ще одна надія...

30 липня 1816 р. Гегель одержав призначення на кафедру філософії в Гейдельберзі, знову за допомогою Іммануеля Нітхаммера, який у той час був центральним комісаром в Баварії. Гегель і Нітхаммер — давні друзі. Уперше вони зустрілися в 1784 р. як учні

Тюбінгенської богословської семінарії. Пізніше Нітхаммер вивчав і викладав філософію в Єні до 1804 р.

У листі до Гете від 9 вересня 1816 р. Зеебек пише, що подав заявку в Гейдельберзький університет на посаду професора фізики. Його друг фізик Швайггер звернувся із заявою про прийом до членів Баварської академії наук у Мюнхені. Швайггера вибрали, а Зеебека — ні!

Професор Паулюс у Гейдельберзі попросив Гегеля висловити думку про доктора Зеебека у зв'язку з майбутніми виборами в університеті. Паулюса цікавило, що думає Гегель про характер і інтелектуальні здатності Зеебека через його можливе призначення на посаду професора фізики. У той час Гегель усе ще жив у Нюрнберзі. Паулюс знав, що Гегель і Зеебек упродовж багатьох років підтримували тісні дружні відносини. Так, наприклад, Зеебек був одним із хресних батьків новонародженої дитини Гегеля, якій при хрещенні було дане ім'я Томас Іммануель Крістіан, що об'єднало в собі імена Зеебека, Нітхаммера й сестри Гегеля Крістіани [5].

У листі від 13 вересня 1816 р. Гегель написав Паулюсу, що Зеебек «безумовно славний хлопець, але не першокласний мислитель» [2]. Зеебека не було обрано. Замість Зеебека був вибраний маловідомий фізик Г.В. Мунке. Пізніше Паулюс ненавмисно видав конфіденційну оцінку Гегелем інтелектуальних здібностей Зеебека (Гегель ужив слово *die Genialität* — геніальність), і цей неприємний інцидент назавжди розірвав усі зв'язки між двома друзями. Гете спробував примирити сторони. 8 липня 1817 р. Гете написав Зеебеку й повторив свою пропозицію почати нове дослідження теорії кольору. Але ненароком додав, що «розумний і здатний» Гегель також візьме участь. Для Зеебека це було вже занадто! Він образився й у листі від 29 липня 1817 р. чемно відхилив пропозицію Гете. Зеебек порадив Гете проводити свої власні експерименти й публікувати результати незалежно.

Зеебек у Берліні 1819–1831 рр. Нарешті 25 червня 1818 р. Зеебека було обрано членом-кореспондентом Берлінської Академії за праці з оптики. 1 січня 1819 р. Зеебек став дійсним членом Академії і 13 березня 1819 р. виступив з першою доповіддю на засіданні Берлінської Академії. Його промова «Про нерівномірне порушення тепла в призматичному спектрі Сонця», охоплювала неопубліковані дотепер експериментальні результати за 1806, 1807 і 1809 рр. Ставши спадкоємцем І.Г. Фіхте як професор філософії, Гегель переїхав у

Берлін. 22 жовтня 1818 р. він прочитав свою вступну лекцію в Берлінському університеті. У липні 1819 р. дружина й діти Зеєбека також переїхали в Берлін. Проїжджаючи через Єну, вони зустрілися з Гете. 11 грудня 1819 р. Зеєбек написав Гете останній лист. Тепер, нарешті, він був вільний і відкритий для нових справ. 21 липня 1820 р. Ерстед опублікував свій знаменитий нарис «Досліди щодо впливу електричного струму на магнітну голку» [4]. Він відіслав свій буклет багатьом провідним ученим і товариствам у Європі й Америці. Відкриття Ерстеда відкрило шлях нової галузі науки — електромагнетизму.

Зеєбек негайно відклав убік свої експерименти з оптики й зайнявся вивченням дослідів Ерстеда. І незабаром, через кілька місяців, Зеєбек одержав свій найважливіший результат — він відкрив «термомагнетизм». 14 грудня 1820 р. Зеєбек уперше доповів про свої результати Берлінській Академії. Однак перша повна публікація, присвячена цьому відкриттю, з'явилася тільки 1822 р. [8]. У листопаді 1822 р. Ерстед приїхав у Берлін і у своєму листі до дружини від 2 грудня 1822 р. пише, що відвідав лабораторію Зеєбека з метою побачити його нові досліди. У січні Ерстед був уже в Парижі й 23 березня 1823 р. інформував Французьку Академію про досліди Зеєбека, давши фізично правильне пояснення нового явища й створивши нове слово «термоелектрика». У своєму листі від 4 квітня 1823 р. Ерстед пише з Парижа дружині в Копенгаген, що відкриття Зеєбека є «найпрекраснішим» із усіх відкриттів, які виникли з його дослідів з електромагнетизму» [6].

1. Aben H. On the Role of T. J. Seebeck in the Discovery of the Photoelastic Effect in Glass, Proc. of the Estonian Academy of Sciences. 2007. № 13(4). P. 283-294.

2. Briefe von und an Hegel: 1813 bis 1822, Eds. J. Hoffmeister and F. Nicolin (Meiner Verlag). 1969. P. 132.

3. Goethe J.W. Zur Farbenlehre (Cotta, Tübingen, 1810).

4. Oersted H.C. Experimenta Circa Effectum Conflictus Electrici in Acum Magneticam (Hafniae) 1820. 4 p.

5. Pinkard T. Hegel: A Biography (Cambridge University Press). 2001. P. 314.

6. Seebeck T.J. Magnetische Polarisation der Metalle und Erze durch Temperatur-Differenz, Abhandlungen der Königlich Akademie der Wissenschaften in Berlin, Abhandlungen von 1820-21, 1822, p. 289-346.

7. Velmre E. Thomas Johann Seebeck and His Contribution to the Modern Science and Technology, Proc. of the 12th Biennial Baltic Electronics Conference (Tallinn, University of Technology). 2010. P. 17-24.

8. Velmre E. Thomas Johann Seebeck (1770–1831), Proc. of the Estonian Academy of Sciences. 2007. № 13(4). C. 276-282.

UDC 929.73

Vitalii Semeshkin,

<https://orcid.org/0000-0001-7291-036X>,

PhD student,

Department of Thermoelectrics and Medical Physics,

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,

Chernivtsi, Ukraine

semeshkin.vitalii@chnu.edu.ua

UNKNOWN PAGES OF THE LIFE OF THOMAS JOHANN SEEBECK

This study explores lesser-known facts about the life of the physicist Thomas Johann Seebeck (1770–1831). Why was the long-lasting friendship between Seebeck and Hegel interrupted? Why was Goethe involved in this quarrel? How did this conflict influence Seebeck's further career? Answers to these questions have been found mostly from correspondence of Hegel, Seebeck, Goethe, and their contemporaries.

Key words: Seebeck, Hegel, Goethe, biography.

Діячі української науки у вітчизняному і зарубіжному мемуарії та епістолярії

УДК 82-94:347.471.6 НТШ «1995–2001»

Любовець Надія Іванівна,

<https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
завідувачка відділу теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського,

Київ, Україна

lyubovets@gmail.com

МЕМУАРНА БІБЛІОТЕКА НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА (1995–2001 РР.)

Розглянуто місце мемуарів у видавничій діяльності НТШ на сучасному етапі (з 1989 р.). Проаналізовано видавничу серію «Мемуарна бібліотека НТШ», започатковану 1995 р., її авторський склад, тематику та інтенції мемуаристів.

Ключові слова: мемуари, Наукове товариство імені Шевченка, видавнича серія, серія «Мемуарна бібліотека НТШ».

Наукове товариство імені Шевченка (НТШ; початкова назва інституції — Товариство ім. Шевченка), створене 1873 р. у Львові, належить до найстаріших українських громадських наукових організацій. М. Грушевський не раз підкреслював важливість перетворення в майбутньому НТШ в Українсько-Руську Академію Наук [3, с. 7]. Однак через сильний польський вплив у австрійському уряді Наукове Товариство імені Шевченка не одержало офіційного статусу академії наук, хоча своєю працею повністю заслуговувало на це признание [3, с.8]. Протягом багатьох десятиліть НТШ була тим духовним центром, «...що в'яже в одно всі частини нашої розкавалкованої вітчизни, переділеної природними і політичними границями» [4, с. 5]. До найважливіших завдань НТШ М. Грушевський відносив також необхідність створення нових кадрів українських учених, зокрема, істориків [3, с. 10–11].

Наслідуючи традицію тогочасних західноєвропейських академій наук, НТШ було поділено на окремі наукові секції: Історично-філософську, Філологічну та Математично-природописно-лікарську, у яких для глибокої диференціації сформовано комісії. Для реалізації завдань було створено бібліотеку, книгарню, музей і друкарню, Українську Видавничу Спілку, започатковано видання ряду періодичних і неперіодичних видань.

Мемуари, як твори що відграють у суспільстві специфічні функції передачі й збереження національної / історичної пам'яті та налагодження суспільної комунікації, перебували в центрі уваги НТШ на всіх етапах його функціонування. Про це свідчить велика кількість мемуарних публікацій на сторінках видань товариства: «Літературно-наукового вістника», «Записок Наукового товариства імені Шевченка», «Збірника Історично-філософської секції Наукового товариства імені Шевченка», серії «Джерела до історії України-Руси».

Пройшовши довгий шлях, а в 2023 р. ми відзначаємо 150-річчя його діяльності, НТШ й сьогодні залишається важливим чинником консолідації української наукової спільноти й суспільства в цілому навколо ідеї відродження та модерного становлення української нації. У історіографії діяльність Товариства поділено на п'ять етапів: перший (1873–1892), другий (1892–1913), третій (кін. 1913–1945), четвертий (1947–1989), п'ятий (з 1989 і донині).

Кожен етап мав специфіку діяльності. Однак одним із пріоритетних напрямів роботи Товариства завжди була широкомасштабна видавнича справа, а саме — популяризація через друковане слово знань серед народу, публікація художніх, мемуарних і фольклорних творів, літературно-історичних критичних праць, досліджень із філології, історії, археології України, мистецтвознавства, етнографії, права, багатьох природничих наук, математики й медицини тощо.

На сучасному етапі діяльності Товариства, який розпочався в 1989 р. з його відродження в Україні й паралельного функціонування в еміграції (Австралії, Америці та Європі) продовжено традицію розвитку різноаспектних досліджень гуманітарних, суспільних і природничо-математичних наук для збагачення духовної культури українського народу. Серед пріоритетів: дослідження питань мови, літератури, історії, археології, економіки, філософії, права, етнографії, мистецтвознавства, архітектури, музикознавства, фундаментальних

проблем природознавства, математики, медицини та видавничу діяльність.

На сьогодні можемо говорити про видання НТШ 15 видавничих серій [1]. Серед них «Мемуарна бібліотека НТШ», яка нараховує сім чисел [5–12]. Зокрема вийшли спогади Осипа Назарука «Зі Львова до Варшави. Утеча перед совітами в пам'ятних днях 2–3 жовтня 1939 року» (1995), Лева Окіншевича «Моя академічна праця в Україні» (1995), Люби Комар «Процес 59-ти» (1997), Мирослава Семчишина «З книги Лева: Український Львів двадцятих — сорокових років» (1998), Мирослава Кальби «Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943» (1999), Олега Шаблія «Мандрівки Володимира Кубійовича» (2000), Михайла Соневицького «Спогади старого педагога» (2001).

У «Вступній статті» до першого числа серії Олег Купчинський говорить про деяку «занедбаність» мемуарної літератури в нашому джерелознавстві та відзначає незаперечний факт того, що це важливе джерело «...для пізнання світу, в якому вона складалася» [7, с. 5]. З огляду на те, що більшість мемуарів українських діячів була неопублікована або видавалися із купюрами невеликими тиражами, що були розпорочені в періодичних виданнях, Історично-філософська комісія НТШ у Львові поставила собі за мету «...підготувати і опублікувати низку спогадів та щоденників визначних українських діячів науки та культури» [7, с. 5].

Серед авторів «Мемуарної бібліотеки НТШ» — журналіст, публіцист, письменник, громадсько-політичний діяч, доктор права Осип Тадейович Назарук (1883–1940); історик, бібліограф, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, Української вільної академії наук, Українського історичного товариства Лев Олександрович Окіншевич (1898–1980); педагог, журналіст, громадський діяч Семчишина Мирослава (1910–1999); громадський діяч, член управи Товариства вояків УПА в США Кальба Мирослав Кіндратович; географ, картограф Шаблій Олег Іванович (1935); педагог, філолог, дійсний член НТШ, професор Українського католицького університету (Рим), доктор філософії Соневицький Михайло-Ярослав Климентійович (1892–1975); підпільниця, радистка УПА Любов Степанівна Комар (1910–2007).

Тематична спрямованість спогадів тісно пов'язана з професійною й громадською діяльністю мемуаристів на тлі важких випробувань, які випали на їх долю. Зокрема Лев Олександрович Окіншевич описує стан української науки в 20–30-х рр. ХХ ст., процес

цілковитого вихолощення національного змісту її академічних установ під тиском сталінської тоталітарної системи, знищення підготовлених академічних видань [9].

Спогади Осипа Назарука, Люби Комар, Мирослава Семчишина, Мирослав Кальби присвячені подіям напередодні та на початку Другої світової війни. Осип Назарук змальовує поневіряння західних українців, переважно інтелігентів, які змушені були рятуватися утечею на окуповані Німеччиною польські землі у період з 2–13 жовтня 1939 р. [8]. Першим місяцем окупації Львова радянськими військами присвячені спогади Семчишина Мирослава [10]. Люба Комар, яка була підсудною в цьому процесі, описує закритий політичний «Процес 59-ти», який відбувся 15–18 січня 1941 р. у Львові проти членів Організації українських націоналістів, жертвами якого стали студенти Львівського університету та відомі члени організації [6]. Мирослав Кальба свої мемуари присвятив діяльності УПА та її очільнику Роману Шухевичу, з яким він був особисто знайомий та співпрацював протягом двох років [5]. Михайло Соневицький залишив згадки про свою педагогічну діяльність [11], Олег Шаблій про Володимира Кубійовича [12].

Щодо інтенцій мемуаристів, то можемо говорити про свідоме бажання авторів спогадів оприлюднити свій індивідуальний досвід, який вони набули у важких умовах виборювання українцями права на незалежність, для сучасників і наступних поколінь задля формування національної свідомості й згуртування суспільства в боротьбі за українську державність.

1. Видання НТШ. Наукове Товариство ім. Шевченка. Онлайн-журнал Товариства. URL: <https://ntsh.org/>.
2. Винар Л. Михайло Грушевський в боротьбі за український університет. Мюнхен–Нью Йорк: Українське історичне товариство. 1968. 20 с.
3. Винар Л. Михайло Грушевський як голова НТШ. *Український історик*. 1969. №01–03 (21–23). С. 5–46.
4. Грушевський М. Наукове Товариство ім. Шевченка і його діяльність в 1898 р. *Записки НТШ*. 1899. Т. 27. Кн. 1. С. 1–9.
5. Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941–1943 / ред. О. Романів; Наукове товариство ім. Шевченка. Львів: [б.в.], 1999. 182 с. (Мемуарна бібліотека НТШ; число 5).

6. Комар Л. Процес 59-ти / Редактор видання Олег Романів. Львів, 1997. 106 с. (Мемуарна бібліотека НТШ ; число 3).

7. Купчинський О. Вступне слово // Назарук О. Зі Львова до Варшави. Утеча перед совітами в пам'ятних днях 2–3 жовтня 1939 року / упоряд. М. Швагуляк ; ред. О. Купчинський ; Наукове товариство імені Шевченка. Львів : [б.в.], 1995. С. 5–6.

8. Назарук О. Зі Львова до Варшави. Утеча перед совітами в пам'ятних днях 2–3 жовтня 1939 року / упоряд. М. Швагуляк ; ред. О. Купчинський ; Наукове товариство імені Шевченка. Львів : [б.в.], 1995. 94 с. (Мемуарна бібліотека НТШ ; число 1).

9. Окіншевич Л. Моя академічна праця в Україні / Редактор Олег Романів. Львів, 1995. 88 с. (Мемуарна бібліотека НТШ ; число 2).

10. Семчишин М. З книги Лева: Український Львів двадцятих — сорокових років: спомини / ред. О. Романів ; Наукове товариство імені Шевченка. Львів : [б.в.], 1998. 145 с. (Мемуарна бібліотека НТШ ; число 4).

11. Соневицький М. Спогади старого педагога / упоряд. та ред., післямова й комент. С. Ярема ; Львівське крайове товариство «Рідна школа», Наукове товариство ім. Шевченка. Львів, 2001. 116 с. (Мемуарна бібліотека НТШ ; число 7).

12. Шаблій О. Мандрівки Володимира Кубійовича. Львів, 2000. 132 с. (Мемуарна бібліотека НТШ ; число 6).

UDC 82-94 : 347.471.6 НТШ «1995–2001»

Nadiia Liubovets,

<https://orcid.org/0000-0002-8811-6627>,

Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate,

Head of the Department of Theory and Methods of Biobibliography,

Institute of Biographical Research,

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

lyubovets@gmail.com

MEMOIR LIBRARY OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY (1995–2001)

This paper explores the role of memoirs in the publishing activities of the Shevchenko Scientific Society in the contemporary period (since 1989). It analyzes the publishing series «Memoir Library of the Shevchenko

Scientific Society», established in 1995, along with its roster of authors, themes, and the intentions of the memoirists.

Keywords: memoirs, Shevchenko Scientific Society, publishing series, «Memoir Library of the Shevchenko Scientific Society».

УДК 82-6:304 "044.7"Сіцінський

Шалак Оксана Іванівна,

<https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>,

кандидат філологічних наук,

старша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

shalak@ukr.net

«НА ПОДІЛЛІ БУЛО БАГАТО МОНАСТИРІВ, ПРО ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ ТІЛЬКИ НАРОДНІ ПЕРЕКАЗИ». ЛИСТИ ЮХИМА (ЄВФИМІЯ) СІЦІНСЬКОГО ДО МИКОЛИ ПЕТРОВА

Листи Ю. Сіцінського до М. Петрова — свідчення 20-літнього періоду життя обох учених — дослідників історії монастирів, яка почасти увійшла у фольклор.

Ключові слова: подільські монастирі, історія церкви, фольклор.

Наукова та громадська діяльність Юхима (Євфимія) Сіцінського (1859–1937) — історика, археолога, краєзнавця, етнолога й фольклориста, православного священника, дійсного члена НТШ (із 1899 р.) та ін. наукових товариств — розкрита нині відносно повно завдяки працям українських науковців. Серед сучасних дослідників наукової спадщини Ю. Сіцінського: Л. Баженов [1], І. Батирева [2], І. Винокур і В. Корнілов [3], А. Паравійчук [5], В. Прокопчук [6], А. Трембіцький [8]. Доволі ґрунтовну інформацію про Ю. Сіцінського та хронологічний перелік його праць містять рукописні «Биографические сведения...» [7]. За цим документом Ю. Сіцінський народився 10 грудня (22 грудня — за новим стилем) 1859 р. у с. Мазниках Летичівського пов., де його батько був священником (за словами самого вченого, він народився на 2 місяці раніше, вірогідно,

27 жовтня за н. ст.). Упродовж 1870–1875 рр. навчався в Кам'янецькому духовному училищі, 1875–1881 рр. був учнем Подільської духовної семінарії, із 1881 до 1885 р. студіював богослів'я в Київській духовній академії. У 1886 рр. — «Православную Подолию» і «Подолию». П'ять томів наукових праць спочатку Подільського епархіального історико-статистичного комітету, а потім Подільського церковного історико-археологічного товариства (VI, VIII, IX, X, XI випуски) опубліковано за редакцією Є. Сіцінського. Особливе місце належить дев'ятому тому «Приходы и церкви Подольской епархии» (Кам'янець-Подільський, 1901), де зібрано основні дані про всі парафії і церкви, а також відомості про історію, етнографічні особливості подільських поселень. Ю. Сіцінський був дійсним членом Історичного товариства Нестора-літописця в Києві (із 1896 р.), членом-кореспондентом Київського товариства старожитностей і мистецтв (із 1902 р.) історико-археологічного товариства Київської духовної академії (з 1904 р.), почесним членом Кам'янець-Подільського наукового товариства при УАН (1925 р.) та ін. Учений створив і очолив Кам'янець-Подільський церковно-археологічний музей, або ж Давньосховище. Протягом 1931–1933 рр. працював як науковий співробітник музею Києво-Печерської лаври.

1929–1930 рр. Сіцінський був арештований за звинуваченням у причетності до «Спілки визволення України», кілька місяців перебував у в'язниці. І хоч за цією сфабрикованою справою його не притягували, але, позбавлений права публікувати свої праці, учений залишився без роботи. Підірвавши під час арешту здоров'я, помер 7 грудня 1937 р. в Кам'янці-Подільському.

Епістолярій Ю. Сіцінського — листи до В. Антоновича, П. Житецького, М. Петрова та ін. адресатів — засвідчує його високу ерудованість, обізнаність у різних царинах: історії, археології, музеєзнавства, етнографії та фольклористики. Листи до П. Житецького розкривають постать Сіцінського — редактора перекладів Біблії. Епістолярний наратив додає чимало біографічних подробиць, які створюють цілісний образ ученого, заглибленого у власні дослідження, священника, що знається на історії, звичаях і обрядах, архітектурі сакральних споруд.

Листи до Миколи Петрова (1840–1921) — літературознавця, історика української літератури, історика церкви, мистецтвознавця, етнографа, археолога, зберігача музею Київської духовної академії, члена НТШ — це передовсім его-документи, що фіксують єдність

зацікавленнь, прагнення обміну думками, враженнями про нові наукові видання, спонуку до праці: «Побуждаемый Вашим письмомъ, я займусь историей Подольскихъ монастырей и если не будетъ материала на статью, чтобы составилаь статья для Под[ольских] епарх[иальных] вѣдомостей, то во всякомъ случае я могу передать Вамъ мои заметки, если только онѣ сколько-нибудь интересны для Васъ» [4, од. зб. 13748. Арк. 2 зв.]. Ці листи написано, коли сам Сіцінський став редактором ПЕВ, а Петров — членом правління Київської духовної академії, її ординарним професором, який ретельно досліджував історію церкви, здійснював «Описание рукописныхъ собраний, находящихся в городе Киеве...» (Київ, 1892), упорядковував «Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии» (Київ, 1897).

Описуючи подільські храми, історія яких залишалася на той час поза увагою дослідників, Ю. Сіцінський із жалем констатував, що на Поділлі багато монастирів, легенди й перекази про які зберігає тільки фольклор [4, од. зб. 13748, арк. 1 зв.], а самих сакральних споруд уже немає. Варіанти цих фольклорних зразків він збирав і використовував у своїх працях. Із листів стає відомо, що М. Петров надсилав список подільських монастирів, який доповнював і уточнював його подільський адресат. Ю. Сіцінський наголошував на важливості опису монастирських архівів, зокрема Почаївського. Під час огляду церков він робив малюнки, а також фотографував їх — в одному з листів зазначив, що має невеликий фотоапарат.

Отже, листи Ю. Сіцінського до М. Петрова — цінні свідчення майже 20-річного періоду в житті обох учених, які в цей час працювали над історією Поділля та подільських церков і монастирів, частина яких залишилася тільки в народній пам'яті, ставши надбанням фольклору.

1. Баженов Л. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. С. 349–351.

2. Батирева І. М. Традиційна культура Поділля в працях дослідженнях другої половини XIX — початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05. Київ, 2006. С. 155–158.

3. Винокур І. С., Корнілов В. В. Визначний літописець Поділля. *Репресоване краєзнавство (20–30 роки)*. Київ : Рідний край, 1991. С. 93–101.

4. [Листи Євфимія Сіцинського до Миколи Петрова] // ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. III. Од. зб. 13747–13766.

5. Паравійчук А. Г. Видатний історик Поділля Ю. Й. Сіцинський. *Український історичний журнал*. 1968. № 9. С. 89–93.

6. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. Київ : Рідний край, 1995. С. 36–38.

7. Сецинский Євфимий Иосифович. Биографические сведения и список печатных трудов // ІР НБУВ. Ф. 175. Од. зб. 2048. 8 арк.

8. Трембіцький А. М. Євфимій Сіцинський (1859–1937): наукова та громадська діяльність. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2009. 300 с.

UDC 82-6:304 "044.7" Sicinsky

Oksana Shalak,

<https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>,

Candidate of Sc. (Philology),

Senior Researcher,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

shalak@ukr.net

"IN PODILLIA THERE WERE MANY MONASTERIES ABOUT WHICH ONLY FOLK TALES REMAINED". LETTERS OF EUPHIMY SITSINSKYI TO MYKOLA PETROV

The letters of Y. Sitsinskyi to M. Petrov are evidence of a 20-year period in the life of scientists who studied the history of monasteries, which partially became folklore.

Keywords: Podil monasteries, church history, folklore.

УДК 811.161'2'42'38:821.161.2-4.09 (092)

Школа Галина Миколаївна,

<https://orcid.org/0000-0001-7292-899X>,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцентка кафедри української філології,

Київський національний лінгвістичний університет,

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРИСУ ГАЛИНИ СТОЦЬКОЇ «СЛОВО ПРО БАТЬКА»

Проаналізовано нарис Галини Стоцької про батька — першовідкривача Східницьких мінеральних вод. Описано ті численні перешкоди, які зустрічав подвижник на своєму шляху. Зауважено, що в результаті визнання науковцями цілющих властивостей східницької мінеральної води селищу присвоєно статус курорту імені Омеляна Стоцького.

Ключові слова: Омелян Стоцький, мінеральні води, подвижник, першовідкривач, курорт.

Науково-популярне видання Г. Стоцької «Цілющі води Східниці» має присвяту: «Світлій пам'яті батька, першовідкривача Східницького родовища мінеральних вод, Омеляна Стоцького, присвячується». Книга складається з декількох публіцистичних текстів, центральним серед яких постає нарис «Слово про батька». На форзаці книги зауважено, що вона не лише про цілющі джерела, а й «про людину, яка проникла в таїну Природи і віддала боротьбі за встановлення істини майже 30 років» [3, с. 2].

Авторка нарису коротко окреслює діяльність Омеляна Стоцького (1894–1979) до його виходу на пенсію. Ця лапідарність пояснюється тим, що головне в житті цієї цілеспрямованої людини розпочалося після 60 років.

Донька пунктирно подає відомості про соціальне походження батька — із сім'ї священика. Освіту здобув у Львові (з інших джерел довідуємося, що він студіював німецьку філологію [2, с. 381]). Професійний шлях розпочав як викладач німецької мови в гімназії міста Ряшев (нині — польський Жешув), де його колегою по роботі був Тарас Франко.

У роки Другої світової війни прихистком для родини Стоцьких стала Східниця, що знаходиться в Карпатах, недалеко від Борислава. Лише кількома штрихами градаційно по низхідній донька окреслює професійний шлях безпартійного батька в цьому селищі: директор Східницького газолінового заводу, інженер, майстер, технік, лаборант.

Донька говорить про впертий, цілеспрямований, послідовний характер енергійного батька, відзначає його талант як музиканта,

композитора, його унікальну пам'ять. Вимовною деталлю — завжди носив краватку — вона підкреслює аристократизм і гідність свого героя. Зауважує, що він «стійко переносив трагедію і драму свого життя», і, попри всі труднощі і незгоди, був щасливою людиною.

Портрет його авторка передає такими лексемами й словосполученнями: наполеглива людина; вимогливий; переконання у правоті того, що ти робиш з ранку до ночі; невтомна людина; сильна віра у свою справу; настирливий шукач; довголітня послідовна праця; впертий, цілеспрямований і послідовний характер тощо [3].

Поворотним моментом у житті О. Стоцького стала його гіпотеза про наявність у нафтовому краї, зокрема в селищі Східниця — своєрідній столиці нафтового промислу кінця ХІХ ст., цілющих мінеральних вод типу трускавецьких. Отже, є перспектива розвитку Східниці як курорту.

Реалізацією цього дослідницького припущення мрійник зміг зайнятися від 1956 до 1979 року, вийшовши на пенсію. Саме в 1956 році у хвойному лісі він знайшов джерельце, вода якого мала запах сірководню — одна з характерних властивостей «Нафтусі». Подвижник розпочав наполегливу діяльність по знаходженню, вивченню хімічного складу, встановленню запасів і визнанню державними установами лікувальних властивостей східницьких мінеральних вод.

Обидва ці процеси (відкриття й визнання) вимагали фізичних, розумових, вольових зусиль О. Стоцького, який, як стверджує авторка, досить довго не знаходив розуміння, підтримки своїм починанням. Про це свідчить такий важливий у стилістиці твору елемент, як епіграф: «Він був не лише першим, але й довго єдиним, хто вірив в існування східницької “Нафтусі”» [3, с. 9].

Щоденні подорожі завзята були спрямовані на пошуки джерел, розкопування їх. Серед односельчан за свою незрозумілу для них зайнятість природолюб-шукач отримав прізвисько «дивак». Але химерний чоловік не зважав на скепсис оточення. Він, як зауважує один із його однодумців і помічників, не втрачав віру в правоту своєї справи, йшов вперед [4, с. 6].

До пошуків джерел мінеральної води дослідник залучав школярів. Із своєї досить скромної пенсії цей, як згадують східничани, «щедрий і чудернацький дідусь» [1, с. 3] карбованцем нагороджував дітей за працю. Мав він помічників і серед дорослих: з одними відкопував і впорядковував джерела, з іншими — проводив досліди,

встановлюючи мінеральний склад джерельної води. Діти, як згадує один із жителів Східниці, у місцевих ставках, які на сьогодні вже не збереглися, ловили жаб для дослідів, які проводив односельчанин. Піддослідними були й собаки, яких О. Стоцький розміщував у власному курятнику.

Щоб підвищити обізнаність у справі, якою займався, подвижник у свої шістдесят років і до кінця життя вивчав хімію, мінералогію, медицину, геологію. Знання п'яти іноземних мов дозволяло йому в оригіналі читати спеціальну літературу, листуватися із зарубіжними адресатами їхніми мовами [3, с. 15].

Дослідницька діяльність батька-аматора викликає повагу доньки: «один, хоча роки неблаганно перейшли і за сімдесятилітній, і за вісімдесятилітній рубіж, працював, як ціла потужна установа» [3, с. 12]. Ця наполеглива непересічна людина відкрила 38 джерел із цілющими властивостями води. Пізніше спеціалісти «провадили геолого-розвідувальні роботи за його картами-схемами та розрахунками» [3, с. 13]; «Тепер по його слідах ходять до мінеральної води тисячі людей, для котрих вона стала чи не єдиним джерелом одужання», — констатує донька [3, с. 11].

Знаковим елементом у змалюванні образу батька є портфель. Ця річ знаменує два періоди в житті відкривача східницьких мінеральних вод. Перший пов'язаний із дослідницьким інтересом до східницьких джерел, їх знаходженням, розкопками. Тому портфель повнився різноманітними пробірками з пробами води. Другий період полягав у доведенні цілющих властивостей місцевих джерел. Символом цього постає нове вмістилище портфеля О. Стоцького — задокументовані результати аналізів води, численні листи, телеграми до різних державних установ, осіб, причетних до надання лікувальних послуг.

Авторка нарису наголошує на тому, що домогтися офіційного визнання цілющих властивостей східницьких мінеральних вод, їх придатності для лікування було надзвичайно важким завданням, адже вольовому аматору довелося вступити в бій із налагодженою бюрократичною машиною чиновників-професіоналів, які слушно бачили в Східниці конкурента Трускавцю, тому всіляко гальмували зусилля О. Стоцького, спрямовані на становлення і розгортання курорту в селищі. Його амбітне прагнення «нарівні розмовляти з ученими» [3, с. 13] найпотужніше реалізувалося в півторагодинному виступі на засіданні колегії Міністерства охорони здоров'я України в 1966 році: після майже десятилітніх ходінь колами пекла, ентузіаст

домігся подальшого наукового експериментального дослідження східницьких джерел.

Феномен О. Стоцького осмислив односельчанин, зауваживши, що наполегливий аматор «подолав бар'єри рутини і переміг велику армію бюрократів» [1, с. 3].

У 1966–1968 роках проведене неупередженими науковцями повторне дослідження увінчалось офіційним визнанням придатності мінеральних вод Східниці для лікування. За одержаним східничанином закріпився статус «першовідкривача Східницького родовища мінеральних вод» [4, с. 6].

Отже, осмислюючи особистість батька-дослідника, донька-журналіст не подає в хронологічному викладі біографію, а зупиняється на ключових моментах його життя: висунення гіпотези про цілющі властивості джерел селища Східниця; віднаходження джерел; проведення аналізів води; написання листів, телеграм до установ, причетних до лікувальної галузі; науковий виступ на колегії Міністерства здоров'я; визнання державними органами цілющих властивостей місцевих вод; надання Східниці статусу курорту.

Авторка нарису не подає хронологію життя свого героя, а зупиняється на певному відрізку, коли невтомний пенсіонер Омелян Стоцький не лише відкрив, а й, чи не найголовніше, — відстояв для здоров'я людей східницькі мінеральні води. Тому бальнеологічний курорт Східниця по праву носить його ім'я.

1. Літописець В. Батько Східницької «Нафтусі» Галзоря. 2008. № 99. 29.08.2008. С. 3.

2. Літописець В. Східниця — бальнеологічна столиця Карпат. Дрогобич : Коло, 2009. 600 с.

3. Стоцька Г. Слово про батька. Стоцька Г. Цілющі води Східниці ; 5-е вид., доп. Львів : Ліга-Прес, 2010. С. 9–15.

4. Стоцька Г. Цілющі води Східниці ; 5-е вид., доп. Львів : Ліга-Прес, 2010. 48 с.

5. Східниця: фотоальбом. Дрогобич : Коло, 2020. 104 с.

UDC 811.161.2

Shkola Halyna,

<https://orcid.org/0000-0001-7292-899X>,

C.P.S., Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Ukrainian Philology,

Kyiv National Linguistic University,
Kyiv, Ukraine
e-mail: shkolagal8@gmail.com

STYLISTIC FEATURES OF THE ESSAY OF HALYNA STOTSKA "A WORD ABOUT THE FATHER"

The article analyzes Halyna Stotska's essay about her father, the discoverer of Skhidnytskyi mineral waters. The numerous obstacles encountered by the ascetic on his way are described. It is noted that as a result of recognition by scientists of the healing properties of Skhidnytsia mineral water, the village was granted the status of a resort named after Omelyan Stotskyi.

Keywords: Omelyan Stotskyi, mineral waters, ascetic, pioneer, resort.

УДК 929(82-9Рапай)Ткаченко, Йоффе

Томазов Валерій В'ячеславович,

<https://orcid.org/0000-0003-4052-9438>,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач сектору генеалогічних та геральдичних досліджень,

Інститут історії України НАН України,

Київ, Україна

tomazov.valery@gmail.com;

Томазова Наталія Миколаївна,

<https://orcid.org/0000-0001-8301-8238>,

молодша наукова співробітниця,

відділ екранно-сценічних мистецтв та культурології,

Інститут мистецтвознавства, фольклористики

та етнології імені М.Т. Рильського НАН України

Київ, Україна

natatom3105@gmail.com

МОВОЗНАВЦІ БОРИС ТКАЧЕНКО ТА ЗІНАЇДА ЙОФФЕ НА СТОРІНКАХ МЕМУАРІВ КАТЕРИНИ РАПАЙ

Аналізується потенціал мемуарної літератури як джерела для реконструкції біографії науковців, зокрема, роль творів Катерини Рапай для висвітлення трагічної долі талановитих мовознавців Бориса Ткаченка та Зінаїди Йоффе.

Ключові слова: Катерина Рапай, Борис Ткаченко, Зінаїда Йоффе, мовознавець, мемуари, біографія, науковець.

Мемуарна література є надзвичайно інформаційним і різноплановим історичним джерелом, але досить складним для аналізу й критики. Суб'єктивність мемуарних творів, як невід'ємна природна ознака цього літературного жанру, вимагає ретельного опрацювання наведених відомостей, їхньої верифікації, підтвердження іншими свідченнями й документами. При цьому завжди треба усвідомлювати, що певний обсяг мемуарної інформації важко, а інколи й неможливо перевірити, оскільки автор є єдиним її транслятором. Тому важливою є також загальна контекстуальна оцінка твору. Величезне значення для з'ясування рівня інформаційної достовірності конкретних мемуарів має особа автора: її соціальне становище, освіченість та інтелектуальний потенціал, фахова приналежність, дружнє й родинне оточення, політичні й суспільні погляди, світогляд, уподобання — визначають ступінь довіри до мемуариста, його суб'єктивної точки зору, а також можливість доступу до певних відомостей.

Особливе значення мають мемуари й як значний ресурс для реконструкції біографій як автора, так і його оточення. Інколи ці твори є унікальним джерелом про історію родини, сімейні традиції, побут, атмосферу формування особистості, внутрішні переживання, світосприйняття, міжособистісні стосунки — дружні, ділові, службові, любовні тощо. Такі відомості дозволяють біографу вийти за межі класичного життєпису, що містить лише набір основних дат і подій, та відтворити портрет живої людини з усіма притаманними їй особливостями. На жаль, на сьогодні лише невелике коло українських учених стало об'єктом таких біографічних досліджень. Переважна більшість наукових біографій досі визначається суто академічним, а інколи й відверто офіційним підходом.

Надзвичайно проникливо змальована трагічна доля видатного українського мовознавця Бориса Даниловича Ткаченка (25 січня / 6 лютого 1899, Харків — 23 грудня 1937, Київ) і його дружини Зінаїди Борисівни Йоффе, нар. Шнітман (28 вересня 1901, с. Чонгар, нині Херсонської обл. — 14 червня 1973, Севастополь) на сторінках спогадів Катерини Рапай.

Катерина Миколаївна Рапай (10 квітня 1954, м. Кизилорда, Казахстан) з'явилася на світ у мистецькій родині. Батько мемуаристки — Микола Павлович Рапай (13 грудня 1928,

с. Новоукраїнське Краснодарського краю, — 20 червня 2021, Київ) — видатний скульптор, заслужений діяч мистецтв України, а мати — Ольга Перецівна Рапай, нар. Маркіш (1 серпня 1929, Харків — 1 лютого 2012, Петах-Тіква, Ізраїль) — талановита скульпторка-керамістка. Дідусь — видатний єврейський поет і письменник (мовою ідиш), громадський і літературний діяч Перец Давидович Маркіш (25 листопада / 7 грудня 1896, м. Полонне, нині Хмельницької обл. — 12 серпня 1952, Москва), знищений більшовицьким тоталітарним режимом. Батьки Катерини належали до кола української дисидентської інтелігенції — дружили з С. Параджановим, Р. Балаяном, П. Загребельним, С. Гавриленком, родиною Якутовичів і багатьма іншими. Саме в цьому блискучому середовищі зростала авторка, з часом вибудовуючи з батьківськими друзями свої особисті стосунки. Тому її спогади базуються на добрій інформованості, особистих переживаннях і досвіді. Пристрасна, але спостережлива й тактовна, мемуаристка намагається аналізувати дії оточуючих, зрозуміти внутрішні мотиви й зовнішні фактори, що спонукали до них.

Своїй бабусі Зінаїді Борисівни Йоффе та її чоловіку Борису Даниловичу Ткаченку Катерина Рапай присвятила значну частину твору, яка носить промовисту назву «Архівний пил» [2, с. 245–330]. Цей текст — симбіоз документального дослідження, власних спогадів та почутого від інших, про що авторка й зазначає на початку: «Те, що я маю розповісти, навряд чи буде документально та історичне цілковито доведене. Проте це й не претензія на художню прозу» [2, с. 245].

Мемуаристка для своєї розповіді використала матеріали слідчих справ органів НКВС щодо Бориса Ткаченка та Зінаїди Йоффе, а також документи з родинного архіву. Цікаві факти містить листування Зінаїди Борисівни зі старшою донькою Майєю Йоффе, українським поетом і дисидентом Василем Стусом, а спогади друга юнацтва — Степана Ковганюка — проливають світло на харківський період життя Зінаїди Йоффе — її наукову й перекладацьку роботу, культурні уподобання, побут, стосунки з Перецем Маркішем.

Історія родини Шнітманів, з якої походила Зінаїда Йоффе, подана Катериною Рапай у вигляді родинної хроніки. Вона — яскрава, літературна, і спирається на неодноразово чуті та закарбовані в пам'яті авторки розповіді попередніх поколінь.

Катерина Рапай повертає із небуття імена своїх предків, а для нас — діячів української науки й культури. Авторка створила образи живих людей з їхніми мріями, надіями, бідами, радощами,

достоїнствами й недоліками. Навіть більше, мемуаристці вдалося відтворити епоху, у якій довелося жити її героям. Такі мемуари є безцінним даром для біографістів, оскільки дозволяють наповнити академічний життєпис різними барвами, яскравими деталями, цікавими акцентами.

1. Войцехівська І. Мемуаристика. Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Войцехівська, В. Томазов, М. Дмитрієнко та ін. Київ : Либідь, 2008. С. 359–366.

2. Рапай К. Коло Якутовичів. Київ : Дух і літера, 2021. 368 с.

UDC 929(82-9 Rapai) Tkachenko, Yoffe

Valerii Tomazov,

<https://orcid.org/0000-0003-4052-9438>,

Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher,

Head of the Sector of genealogical and heraldic research,

Institute of History of Ukraine at National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

tomazov.valery@gmail.com;

Nataliia Tomazova,

<https://orcid.org/0000-0001-8301-8238>,

Junior Researcher,

Department of Screen, Stage Arts and Culturology,

M. Rylskyi Institute of Art Studies, History, Folkloristics

and Ethnology at National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

natatom3105@gmail.com

LINGUISTS BORIS TKACHENKO AND ZINAIDA YOFFE ON THE PAGES OF MEMOIRS BY KATERINA RAPAI

The potential of memoir literature as a source for reconstructing the biographies of scientists is analyzed, in particular the role of works by Kateryna Rapai in highlighting the tragic fate of talented linguists Boris Tkachenko and Zinaida Yoffe.

Keywords: Kateryna Rapai, Boris Tkachenko, Zinaida Yoffe, linguist, memoirs, biography, scientist.

УДК 55.001.5: 929(477)

Осення Наталія Володимирівна,

<https://orcid.org/0000-0002-5620-5369>,

молодша наукова співробітниця,

відділ механіки еластомерних конструкцій гірничих машин,

Інститут геотехнічної механіки ім. М. С. Полякова НАН України,

Дніпро, Україна

osennjaja@ukr.net

ПОСТАТІ ВЧЕНИХ-ГЕОЛОГІВ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА: НАУКОВА СПАДЩИНА, НАУКОВІ ШКОЛИ Й ТОВАРИСТВА, ЛИСТУВАННЯ

Представлено постаті вчених-геологів К. М. Феофілактова, М. І. Андрусова, П. Я. Армашевського, П. А. Тутковського крізь аналіз наукової спадщини, листування, створення наукової школи та участі в наукових товариствах.

Ключові слова: К. М. Феофілаков, П. Я. Армашевський, М. І. Андрусов, наукова спадщина, наукові школи й товариства, листування.

Сьогодні, коли невпинно зростає інтерес до біографіки, дослідження життєвого простору, інформаційно-бібліографічної спадщини, науково-просвітницької діяльності й унікальних рис і стилю життя вчених-геологів Київського університету святого Володимира набуває значної актуальності. Різним аспектам їх діяльності присвячено праці В. І. Онопрієнка, С. М. Міщука, В. Т. Петрикової та В. В. Бокотей, але комплексного дослідження цієї теми немає. Зазвичай особистість ученого-геолога визначалася його науковою спадщиною й здобутками, учнями, науковою школою, професійним статусом, участю в різних наукових товариствах, а також епістолярієм.

Цінним джерелом для дослідження науково-педагогічної та бібліографічної діяльності, розбудови власного наукових креативного потенціалу вчених-геологів є їхній науковий доробок. Про високий науковий потенціал учених свідчили їхні публікації у вітчизняних і зарубіжних виданнях, монографії, дисертації, підручники, посібники, карти, доповіді на з'їздах, публічні лекції, рецензії, огляди, науково-популярні праці. Наукові праці вчених містять розвинутий бібліографічний апарат: огляди літератури, прикнижкова, пристатейна

бібліографія, примітки, посилання й пояснення, що свідчило про книжкову етику й бібліографічну культуру дослідників.

Видатному геологу К. М. Феофілактову була властива універсальність мислення, а його праці відрізнялися великим фактичним матеріалом, чітким формулюванням висновків. Він здійснював геологічні дослідження в межах Київської, Полтавської, Волинської, Подільської й Чернігівської губерній, вивчав кристалічні породи України. Учений склав першу геологічну карту більшої частини України, завдяки йому розпочалося вивчення Українського кристалічного щита; заклав основи гідрогеології України. Наукова спадщина К. М. Феофілактова охоплювала широке коло питань геології: стратиграфія, тектоніка, гідрогеологія, геологія відкладів України. До найбільш фундаментальних і цитованих робіт ученого слід віднести праці: «О юрских и меловых осадках Киевской губернии», «О кристаллических породах губерний Киевской, Волынской и Подольской» [4], які мали цінні посилання.

Протягом 1905–1912 рр. М. І. Андрусов — відомий геолог, стратиграф, палеонтолог — професор Київського університету, працював над стратиграфією неогену Причорномор'я на палеонтологічній основі, проводив геологічні дослідження на околицях Судака (Крим). Широке визнання одержав його стратиграфічний метод, який базувався на детальних палеогеографічних реконструкціях, створених із використанням екологічного аналізу. Тераси в районі Судака були докладно досліджені М. І. Андрусовим у його фундаментальній праці «Террасы окрестностей Судака» [1]. Він виділив чотири основні рівня різновисотних терас і висунув гіпотезу про їх відповідність чотирьом періодам заледеніння. Заслуговує на увагу й цінне бібліографічне оснащення цього видання.

П. Я. Армашевський — відомий геолог-петрограф — один із основоположників осадової петрографії. Він встановив палеозойські відклади на Волині, вивчав київські зсуви. Основні напрями наукової діяльності вченого стосувалися досліджень у галузі літології, мінералогії, регіональної геології, гідрогеології, стратиграфії. Майже в усіх публікаціях ученого подано детальний огляд літератури й пристатейну / прикнижкову бібліографію. Дисертація П. Я. Армашевського щодо геологічного нарису Чернігівської губернії відіграла важливу роль у регіональному дослідженні України [2]. Бібліографічна інформація представлена в оглядовому розділі й у підрядкових посиланнях в основних розділах. Часовий інтервал —

50 років. Геологи того часу часто посилалися на цю роботу, і до нашого часу вона викликає науковий інтерес.

П. А. Тутковський — визначний геолог, у доробку якого багато праць, що охоплюють питання загальної та четвертинної геології, гідрогеології, петрографії, палеонтології й картографії. Характерною особливістю його наукової спадщини є те, що більшу її частину присвячено Україні. Володіючи високою бібліографічною культурою, він здійснив значний внесок у становлення й розвиток галузевої ретроспективної та оглядової бібліографії [3].

У київському Університеті святого Володимира в ХІХ ст. відомі вчені-геологи створили наукові школи. Засновниками наукових шкіл були яскраві самобутні лідери, котрі мали актуальні ідеї, організаційні, наукові, педагогічні здібності, що дозволило їм згуртувати навколо себе учнів і підготувати плеяду послідовників. Історичний досвід наочно свідчить, що геологічні наукові школи ставали осередками інтенсивної концентрації творчої енергії та ціннісних орієнтацій, активно впливали на науковий прогрес. Розвиток і піднесення геологічної науки в Україні пов'язано з професором К. М. Феофілактовим, який став засновником київської школи геологів, що мала риси, властиві передовим геологічним дослідженням того часу. Школа проводила геологічні дослідження Правобережної та Центральної України. З цієї школи вийшли відомі геологи: П. Я. Армашевський, В. Ю. Тарасенко, П. А. Тутковський, Г. О. Радкевич, які в подальшому розвинули концептуальні наукові засади К. М. Феофілактова, від якого вони успадкували широкий науковий підхід і високі морально-етичні норми.

Професор М. І. Андрусов створив наукову школу, учнями якої стали Б. С. Личков, О. Д. Савченко, С. Л. Гатуєв. Матеріальною базою для її формування стали геологічний кабінет і геологічна лабораторія: робота кипіла, навколо панував дух ентузіазму й розуміння, а найголовніше — у них проводилася копітка робота. У польових умовах, геологічних експедиціях і екскурсіях відбувалося набуття навичок геологічного картування. Засновником наукової школи, до якої належали професори Володимир Лучицький і Олександр Дубянський, став П. Я. Армашевський.

Учені-геологи київського Університету святого Володимира брали активну участь у створенні й роботі різних наукових товариств. Це було й покликом душі, і внутрішнього особистісного зростання, і на вимогу й потребу часу.

К. М. Феофілактів був одним із ініціаторів створення декількох наукових товариств. По-перше, це Комісія з опису губерній Київського навчального округу, яка активно працювала в університеті (1851–1864 рр.). У «Трудах Комиссии...» друкувались цінні дослідження з природознавства. Протягом 1851–1854 рр. були опубліковані його актуальні геологічні розвідки. Аналізуючи матеріали діяльності Комісії, можна констатувати, що проведені дослідження зробили вагомий внесок у розвиток геолого-географічної думки в стінах університету, а також заклали певні передумови для подальших теоретичних і практичних регіональних геологічних досліджень. По-друге, у 1869 р. була заснована в університеті Київська спілка натуралістів, яка сприяла популяризації природознавства й видавала часопис «Записки Київської спілки натуралістів», де друкувалися наукові розвідки з ботаніки, геології, палеонтології, фізики та хімії. По-третє, Київське товариство природознавців — у його діяльності К. М. Феофілактів брав найактивнішу участь протягом багатьох років, зокрема, обіймав посаду Президента протягом кількох років. Він був дійсним членом наукових товариств дослідників природи Москви, Харкова, Санкт-Петербурга, Києва. З його ініціативи в Україні почали скликатися перші форуми природодослідників природи.

Багаторічна науково-організаційна діяльність П. Я. Армашевського, М. І. Андрусова, П. А. Тутковського нерозривно пов'язана з Київським товариством природознавців. Крім того, П. Я. Армашевський багато сил віддавав Київському товариству любителів природи та Київському товариству охорони пам'яток старовини і мистецтва. П. А. Тутковський був дійсним членом Петербурзького мінералогічного товариства, членом Бельгійського товариства геології, гідрогеології і палеонтології, почесним членом товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті, він обирався віцеголовою й фактичним керівником геологічних робіт Товариства дослідників Волині. Наведемо цікавий факт: будучи обраним дійсним членом Київського товариства природознавців, П. А. Тутковський з власної ініціативи упорядковує каталоги бібліотеки Київського товариства природознавців — подібні дії вченого засвідчують особистісні риси характеру, якими неможливо не захоплюватися. Власними знаннями й досвідом ділився й М. І. Андрусов на посаді першого голови Київського студентського гуртка дослідників природи.

Епістолярна спадщина вчених-геологів київського Університету святого Володимира — важливе джерело виявлення людських характеристик, переживань, здобутого досвіду й досягнень, а також наукових і культурних зв'язків учених. Так, К. М. Феофілактов, який був одним з провідних вітчизняних учених і водночас комунікабельною людиною, підтримував епістолярні контакти з багатьма відомими сучасниками. Його респондентами й постійними адресатами стала наукова еліта того часу. Наприклад, його листування з Е. І. Ейхвальдом, російським натуралістом німецького походження з широким спектром досліджень, окрім цінної фактичної інформації демонструє ще й високий рівень взаємної підтримки вчених.

Епістолярій П. Я. Армашевського, позначений коректністю й вишуканістю стилю, дає можливість відкрити широке коло наукових, просвітницьких і громадських інтересів ученого та його адресатів. Активна наукова, громадська й просвітницька діяльність М. І. Андрусова спонукала його до листування з відомими вченими й діячами культури того часу, серед яких були В. І. Вернадський, І. В. Мушкетов, Ф. Ю. Левінсон-Лессинг, І. Ф. Синцов та інші. Епістолярна спадщина вченого-геолога засвідчує масштабність його діяльності й дозволяє проникнути в психологічний клімат його оточення.

Епістолярій П. А. Тутковського вказує на діапазон його наукових досліджень та інтересів, на його людські й професійні якості. Яскравим прикладом може слугувати його кореспонденція з видатним ученим В. І. Вернадським, відомим академіком, знаним професором О. П. Карпинським, краєзнавцем, етнографом й археологом М. Ф. Біляшівським.

Отже, наукова спадщина вчених-геологів київського Університету святого Володимира значна, має непересічне науково-історичне й практичне значення, представлена різними видами й типами видань з широким бібліографічним апаратом, що свідчить про високий професійний статус публікацій і бібліографічну культуру авторів. А їх участь у наукових школах і товариствах (створення, спрямування, керівництво) та епістолярій дозволяють відкрити нові грані й риси їх особистостей.

1. Андрусов Н. И. Террасы окрестностей Судака. *Записки Киевского общества естествоиспытателей*. Киев, 1912. Т. 2. Вып. 2. С. 1–88.

2. Армашевский П. Я. Геологический очерк Черниговской губернии. *Записки Киевского общества естествоиспытателей*. 1887. Т. 7. Вып. 1. С. 87–223.

3. Тутковский П. А. Библиографический обзор литературы по геологии и физической географии Центрального и Южного Полесья. *Записки Киевского общества естествоиспытателей*. Киев, 1910. Т. 21. С. 33–238.

4. Феофилактов К. М. О кристаллических породах губерний Киевской, Волынской и Подольской. *Тр. Комиссии для описания Киевского учебного округа*. Киев, 1851. Т. 1.

UDC 55.001.5: 929(477)

Nataliia Osinnia,

<https://orcid.org/0000-0002-5620-5369>,

Junior Research Associate,

M. S. Polyakov Institute of Geotechnical Mechanics,

NAS of Ukraine,

Dnipro, Ukraine

osennjaja@ukr.net

FIGURES OF GEOLOGY SCIENTISTS KYIV UNIVERSITY OF SAINT VOLODYMYR: SCIENTIFIC HERITAGE, SCIENTIFIC SCHOOLS AND SOCIETIES, CORRESPONDENCE

Figures of scientists-geologists K.M. Feofilaktova, M.I. Andrusova, P.Y. Armashevskiy, P.A. Tutkovskiy through the analysis of scientific heritage, correspondence, creation of a scientific school and participation in scientific societies.

Keywords: K.M. Feofilaktov, P.Y. Armashevskiy, M.I. Andrusov, scientific heritage, scientific schools, correspondence.

УДК 929;93/94:1910–1943

Болдирєв Олексій Ігорович,

<https://orcid.org/0000-0002-8685-2890>,

кандидат біологічних наук, доцент,

кафедра біомедицини та нейронаук,

Київський академічний університет,

Київ, Україна

Oleksiy.boldyriev@gmail.com

ОЦІНКА ВТРАТ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ У ПЕРІОД 1918–1943 РОКІВ ЗА СПОГАДАМИ КИЇВСЬКОГО БІОЛОГА БОРИСА БАЛІНСЬКОГО

У спогадах біолога Бориса Балінського, які охоплюють період 1910–1943 років у Києві, попередньо виявлено біографічну інформацію щодо 23 репресованих київських науковців, а також 18 учених-емігрантів.

Ключові слова: історія біології, міжвоєнний період ХХ століття, біографії науковців, Борис Балінський, репресовані науковці, науковці в еміграції.

Українська наука зазнала великих втрат одразу після свого інституційного становлення на початку ХХ століття. Дві світові війни, мілітарні події Української революції, соціальні потрясіння невоєнного часу, серед яких найбільшого виру здійснили політичні репресії. Персональні втрати настільки великі, що й за останні 35 років відносно вільного їхнього вивчення ми не маємо ані точних числових даних щодо їхнього масштабу, ані просопографічного портрету репресованих чи науковців у еміграції. Якщо соціогуманітарні дослідники мають природний хист до історико-біографічних студій і зібрали чимало матеріалу про своїх наукових попередників, то в галузі природничих наук такі дослідження мають характер лише окремих осередків. Значною неповнотою даних страждає навіть історія НАН України, попри великі зусилля з дослідження її відносно чітко окресленого персонального складу в міжвоєнний період. Тому вивчення додаткових джерел, зокрема спогадів сучасників, є важливим елементом встановлення втрат української науки.

Важливим джерелом для дослідження долі науковців міжвоєнного періоду в Україні є спогади київського ембріолога та зоолога Бориса Івановича Балінського (1905–1997). Ці спогади охоплюють 1910–1943 роки та є цінним джерелом для біографії самого Балінського. Вони депоновані наприкінці 1980-х років у вигляді машинопису в архіві Іллінойського університету, а також видані його родиною в приватному порядку 2009 року [8]. Написаний англійською мовою, цей текст є малодоступним для багатьох вітчизняних дослідників, тому автор тез працює над їхнім українським перекладом. Окрім біографії самого Балінського в спогадах містяться матеріали для біографій чималої кількості його сучасників — загалом у них

згадується понад 200 осіб, з якими Балінський спілкувався або зустрічався. Переважно це люди з кола знайомих його батька — історика Івана Балінського, родичів його матері Радзимовських, науковців-біологів ВУАН та Київського університету. Балінський також працював у німецькому науковому Інституті рибництва окупаційної адміністрації, а тому зафіксував чимало деталей життя в окупованому Києві.

Отже, завдання невеликого дослідження — попередня оцінка кількості згадок про персональні втрати української науки внаслідок соціальних катаклізмів у спогадах Бориса Балінського. З цією метою окремо виділені групи: репресованих науковців; учених, що були членами родин репресованих; науковців, які емігрували та водночас припинили наукову діяльність в Україні внаслідок війн та інших катаклізмів.

Серед згаданих у спогадах — щонайменш 31 особа були репресовані радянськими органами держбезпеки. Значна частина з них — 23 особи (74% від виявлених) — дослідники й дослідниці, що входили до кола спілкування родини Балінських-Радзимовських. З них 19 осіб були репресовані тимчасово або змогли звільнитися після завершення терміну ув'язнення. Натомість принаймні 4 особи загинули внаслідок репресій. Окремо варто визначити 5 осіб, у яких були репресовані близькі родичі, що, безумовно підривало їхню кар'єру як членів родин «ворогів народу» й загалом негативно позначалося на здоров'ї та продуктивності наукової праці. До таких осіб належить і сам Борис Балінський, і багаторічна співробітниця Інституту зоології НАН України Надія Бардзиловська.

У спогадах Балінський пише про репресованих осіб, справи яких відомі, зокрема про Ізраїля Агола та Дмитра Белінга, а також про тих науковців, долі яких досі не висвітлені в біографічній літературі. Так, Балінський описує короткочасний арешт іхтіолога Георгія Шпета з метою вилучення золота у його матері — такий епізод не фігурує в нечисленних біографічних довідках Шпета [3, 4] і потребує підтвердження. А репресована лаборантка Тамара Андронікашвілі відома лише зі старих фото відділу механіки розвитку (нині — еволюційної морфології), який очолював Шмальгаузен [2], та цих спогадів — її слідчої справи поки що не знайдено. Є приклади, коли Балінський не вказує імен репресованих з певних етичних причин. Зокрема він повідомляє про дослідницю, що перебувала в інтимному зв'язку з Іваном Шмальгаузенем і мала з ним сина. За підказкою

ентомолога та історика науки М. М. Біляшівського вдалося встановити, що мова йде про дослідницю етнографії Лідію Шульгину, розстріляну 1938 року. Є також випадок, коли Балінський не повідомляє стосовно репресій відносно близької людини: у спогадах не згадується семимісячний арешт його тітки Валентини Радзимовської в справі Спілки визволення України 1929 року [5].

Цінними свідочтвами є також ті місця книги Балінського, де він описує політичні переслідування науковців, яких не було заарештовано, але які, тим не менш, страждали від подібних нападів. Серед них Михайло Воскобойников, Володимир Караваєв, Іван Шмальгаузен. Піддавалася переслідуванням партійних органів і мати Балінського Єлизавета, яку звинуватили в тому, що її чоловік нібито був священником.

Окрім політичних репресій українська наука понесла втрати під час Другої світової війни, коли ціла низка вчених за волею обставин чи за власним бажанням залишилися на окупованій німцями території. Частина дослідників загинули внаслідок тяжких умов життя, а інші вирішили виїхати з України, небезпідставно остереігаючись помсти з боку радянської адміністрації. Балінський описує принаймні 12 науковців, які полишили українські землі в період 1943–1944 років. Зазвичай це були люди, які прямо або опосередковано постраждали від утисків радянського режиму та сподівалися на продовження наукової кар'єри в Західній Європі чи Північній Америці. До цієї групи належав і сам Борис Балінський. Ці люди збагатили наукові колективи іноземних інституцій, залишивши прогалини в розвитку української науки. Частина людей були втрачені для науки взагалі: через власну загибель або через зміну сфери діяльності.

Серед останніх варто назвати постать Юрія Олександровича Музиченка. Його згадують численні видання, присвячені діяльності Російської визвольної армії (РВА) генерала Власова та пов'язаного з нею Комітету визволення народів Росії. Після війни в Німеччині виходили його публіцистичні матеріали під псевдонімом Письменний [напр., 7]. Балінський згадує його як сина вчителя (імовірно, чиновника УНР та УСРР Олександра Федоровича Музиченка), молодого ентомолога та комсомольця, який працював в Інституті зоології та біології. У 1944 році він був у Познані, звідки й мобілізувався до РВА. Вочевидь, зоологічними дослідженнями більше не займався.

Згадує Балінський і ще принаймні 6 науковців, які залишили Україну під час революційних подій 1917–1921 років або після

встановлення радянської влади. Серед них всесвітньо відомий генетик Феодосій Добржанський, який починав свою наукову кар'єру в Києві, а також маловідома асистентка Івана Шмальгаузена Юлія Степанова, яка під його керівництвом виконала дослідження щодо росту скелету кінцівок у зародків курей [6].

Також до втрат української науки внаслідок війни варто віднести одного з перших аспірантів Шмальгаузена Бориса Алексенко, який працював професором гістології в Дніпропетровському медичному інституті та загинув під час бомбування міста німцями 1941 року [5].

Отже, у автобіографічному творі загалом аполітичний і лояльний до Радянської влади в міжвоєнний період біолог Борис Балінський наводить імена щонайменше 31 репресованого та 18 емігрантів серед київських учених, що свідчить про великі персональні втрати для української науки, а їхні особистості та творчість потребують систематичного дослідження.

1. Болдирев О. Політичне та особисте в київському науковому житті Валентини Радзимовської. *Місто, історія, культура, суспільство*. 2022. № 1(13). С. 76–102.

2. Відділ еволюційної морфології. Інститут зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України.
URL: <https://www.izan.kiev.ua/deps/depmorph-h.htm>

3. Грициняк І. І., Кражан С. А., Олексієнко О. О. Видатний вчений-біолог. До 110-ї річниці від дня народження Шпета Георгія Йосиповича. *Рибогосподарська наука України*. 2015. № 2. С. 104–105.

4. Загороднюк І. Київський період наукової роботи Феодосія Добржанського: ключові віхи та колеги (історія однієї фотографії). *Вид у біології: теорія та практика*. Збірник наукових праць. Київ, 2021. 396 с. (Novitates Theriologicae; Pars 12). С. 380–395.

5. Марченко Д. Г., Морозова С. Б., Петрук Н. С., Потоцька О. Ю., Романенко Л. А., Станішевська Н. В., Султанова Н. М., Філімонова Л. А., Хріпков І. С., Шевченко К. М. Нарис з історії Катеринославської гістологічної школи (до 100-ліття кафедри гістології Дніпропетровської медичної академії) Частина I: 1917–1962. *Morphologia*. 2017. Т. 11, № 3. С. 55–62.

6. Степанова Ю. Ембріональний ріст кістяка кінцівок. *Збірник праць Біологічного Інституту*. 1926. ч. 1, с. 419–436.

7. Фрѣлих С. Б. Генерал Власов. Русские и немцы между Гитлером и Сталиным. Кѣльн, 1990. 403 с.

8. Balinsky B. Memoirs. Global Print, 2009. 340 с.

UDC 929;93/94:1910–1943

Oleksii Boldyriev,

<https://orcid.org/0000-0002-8685-2890>,

PhD in Biophysics,

Assistant Professor,

Department of Biomedicine and Neuroscience,

Kyiv Academic University,

Kyiv, Ukraine

Oleksiy.boldyriev@gmail.com

**LOSSES ESTIMATION OF UKRAINIAN SCIENCE
IN THE INTERWAR PERIOD ACCORSING
TO BORIS BALINSKYI MEMOIRS**

According to preliminary analysis of biologist Borys Balinskyi memoir from 1910–1943 in Kyiv, biographic information of 31 repressed researchers described, as well as of 18 emigre scientists.

Keywords: history of biology, interwar period of XX century, researcher biography, Boris Balinskyi, repressed scientists, Ukrainian scientists in emigration.

**«Місця пам'яті» діячів науки: архіви,
бібліотеки, енциклопедії, словники, довідники,
електронні ресурси**

УДК 030:929]:37(092)(477)"185/202"

Березівська Лариса Дмитрівна,

<https://orcid.org/0000-0002-5068-5234>,

доктор педагогічних наук, професор,

член-кореспондент НАПН України,

директорка, головна наукова співробітниця,

відділ педагогічного джерелознавства та біографістики,

Державна науково-педагогічна бібліотека України

імені В. О. Сухомлинського НАПН України,

Київ, Україна

lberezivska@ukr.net

**ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК ЯК
ФОРМА ПРЕДСТАВЛЕННЯ КОЛЕКТИВНОГО ПОРТРЕТА
ПЕДАГОГІВ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ — ПОЧАТОК
ХХІ СТ.): КРИТЕРІЇ ТА ПІДХОДИ**

Однією з форм цілісної репрезентації педагогічної біографіки є енциклопедичний словник або довідник біографій. Видання має представити колективний портрет педагогів України другої половини ХІХ — початку ХХІ ст.

Ключові слова: педагогічна біографіка, українські педагоги, Україна, друга половина ХІХ — початок ХХІ ст., енциклопедичний словник.

Нині під час розбудови Нової української школи в умовах російсько-української війни зростає запит освітянської сфери, педагогіки щодо історико-біографічної інформації, потреба поглибити знання про життя та діяльність, погляди та світоглядні цінності педагогів і освітян минулого, необхідність поширити демократичні та гуманістичні ідеї про розвиток української освіти задля підвищення значущості використання педагогічного біографічного знання в освітньому процесі; зміцнення національної ідентифікації співгромадян, консолідації українського суспільства.

Однією з форм цілісної репрезентації біографіки є енциклопедичний словник або довідник біографій. Зазначимо, що енциклопедичний словник — це енциклопедія, що містить статті, викладені в стислій формі та розташовані за абеткою їхніх назв [2, с. 14].

У процесі історіографічного пізнання проблеми виявлено, що в українському науковому просторі є чимало довідкових видань (енциклопедії, енциклопедичні словники і довідники) загального, регіонального, галузевого характеру. Серед них галузеві енциклопедичні словники чи енциклопедії про митців, співаків, художників, істориків, дослідників археології, фінансистів, юристів, українських і зарубіжних письменників, будівельників, журналістів, медиків тощо. Низку довідкових видань присвячено жінкам України, працівникам, випускникам тих чи інших закладів освіти, співробітникам наукових установ, лауреатам премій [3]. Оригінальним видається підхід щодо створення колективного портрета за національною ознакою видатних українців, болгар, поляків та ін. Під час написання енциклопедичних біографічних видань їхні автори використовують ключові критерії: біографічний, регіональний, географічний, галузевий, гендерний, національний, хронологічний, тематичний та ін. Водночас будь-який з цих критеріїв може бути як основним, так і другорядним.

Встановлено, що в українській і зарубіжній історіографії немає енциклопедичного біографічного словника, де цілісно було б представлено колективний біографічний портрет педагогів України. Для нашого дослідження цікавими є такі видання: «Золоті імена на ниві освіти» (2003), «Репресовані педагоги України: жертви політичного терору» (В. Марочко, 2003), «Українська педагогіка в персоналіях» (О. Сухомлинська (наук. ред.), Л. Березівська, Н. Дічек та ін., 2005), «Видатні українські педагоги. Інформаційний довідник» (Л. Калуська, 2010), «Флагмани освіти і науки України» (2012), серія збірників статей «Видатні педагоги» (Д. Герцюк, П. Сікорський, 2012–2018, 10 випусків), «Історія педагогіки України в особах» (Л. Задорожна, О. Курок, В. Мосіяшенко, 2005, 2020) та ін. Незважаючи на достатню кількість історико-освітніх розвідок про вітчизняних педагогів різних історичних епох [1; 4; 5; 6], у сучасному педагогічному дискурсі педагогічне біографічне знання не систематизовано.

У рамках виконання в Державній науково-педагогічній бібліотеці України ім. В. О. Сухомлинського дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі України» (2023–2025, керівник — Л. Березівська) крізь призму сучасних викликів і нових завдань маємо комплексно представити біографічну інформацію про педагогів та освітніх діячів другої половини ХІХ — початку ХХІ ст. в енциклопедичному біографічному словнику. Тут уперше буде цілісно подано коротку біографічну та біобібліографічну інформацію про понад 300 відомих і маловідомих педагогів України з метою відображення розвитку української педагогічної думки зазначеного часового відрізка та посилення дослідницького інтересу до вивчення й інформаційного забезпечення окресленого феномену. Для створення енциклопедичного біографічного словника як форми представлення колективного портрета педагогів і освітніх діячів другої половини ХІХ — початку ХХІ ст. враховуватимуться ключові критерії: біографічний, географічний, галузевий, хронологічний, національний, біобібліографічний. У статтях-персоналіях із сучасних методологічних позицій висвітлюватимемо життєвий і творчий шлях педагога, внесок у розвиток педагогічної науки й освіти України. До наукового обігу буде введено близько 180 нових біографій. Подальшого осмислення потребує проблема написання біографічних довідок в контексті деколонізації, чи деімперіалізації, українського гуманітарного простору.

1. Березівська Л. Д., Деревянко Т. М. Електронний ресурс «Видатні педагоги України та світу» й онлайн-проект «Ми стоїмо на плечах наших попередників: Видатні педагоги-ювіляри». *Вісник НАПН України*. 2020. Т. 2, № 1. С. 1–3 (розд. паг.). URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/54/83>.

2. ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. На заміну ДСТУ 3017-95 ; чин. від 2016-07-01. Вид. офіц. Київ : УкрНДНЦ, 2016. 38 с. URL: https://lib.zsmu.edu.ua/upload/intext/dstu_3017_2015.pdf.

3. Книжкові джерела української біографістики (2010–2013) : наук.-бібліогр. дослідж. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж. ; авт. кол.: О. М. Яценко (керівник), Ю. В. Вернік, Т. В. Комарянська, Н. П. Філіппова. Київ :

НБУВ, 2021. 563 с. (Серія «Джерела української біографістики» ; вип. 5). URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004197>.

4. Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. : у 2 кн. Кн. 1 : X–XIX століття / авт. кол.: Н. Б. Антонєць, Л. Д. Березівська, О. В. Сухомлинська та ін. ; за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. 624 с.

5. Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. : у 2 кн. Кн. 2 : XX століття / авт. кол.: Н. Б. Антонєць, Л. Д. Березівська, О. В. Сухомлинська та ін. ; за ред. О. В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. 552 с.

6. Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Вибрані педагогічні твори : навч. посіб. / Ін-т педагогіки АПН України ; упоряд., наук. ред., авт. передм., вступ. ст., бібліогр. покажч. Л. Д. Березівська. Харків : ОВС, 2006. 327 с.

UDC 030:929]:37(092)(477)"185/202"

Larysa Berezivska,

<https://orcid.org/0000-0002-5068-5234>,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Corresponding Member of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine,

Director, Head Researcher,

Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics,

V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical

Library of Ukraine of the National Academy

of Educational Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine,

lberezivska@ukr.net

**ENCYCLOPAEDIC BIOGRAPHICAL DICTIONARY AS A FORM
OF PRESENTATION OF THE COLLECTIVE PORTRAIT OF
UKRAINIAN EDUCATORS (SECOND HALF OF THE 19th —
EARLY 21st CENTURY): CRITERIA AND APPROACHES**

One of the forms of integral representation of pedagogical biography is an encyclopedic dictionary or a directory of biographies. The publication is to present a collective portrait of the Ukrainian educators of the second half of the 19th — beginning of the 21st century.

Keywords: pedagogical biography, Ukrainian educators, Ukraine, the second half of the 19th — the beginning of the 21st century, encyclopedic dictionary.

УДК 929:37](035)(477-87)(083.77)

Міхно Олександр Петрович,

<https://orcid.org/0000-0002-5271-9530>,

доктор педагогічних наук,

директор Педагогічного музею України,

провідний науковий співробітник,

відділ педагогічного джерелознавства та біографістики,

ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського,

Київ, Україна

amihno@ukr.net

СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАРУБІЖНИХ БІОГРАФІЧНИХ СЛОВНИКІВ ПЕДАГОГІВ

Представлено результати аналізу змісту восьми зарубіжних словників педагогів за параметрами «кількість авторів», «кількість та обсяг статей». Визначено особливості структури словників: наявність додатків, поділ на розділи за історико-хронологічним і географічним принципами.

Ключові слова: зарубіжна біографіка, педагогічна біографіка, біографічний словник педагогів, структура біографічного словника, біографічна стаття.

У межах виконання наукового дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі України» (2023–2025, науковий керівник — Л. Березівська) науковці відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського розпочали роботу над енциклопедичним біографічним словником «Педагоги України (друга половина ХІХ — початок ХХІ ст.)».

У процесі роботи над словником буде використано як вітчизняний, так і зарубіжний досвід зі створення біографічних видань такого типу. Тому першим етапом наукового дослідження стала джерелознавча евристика, предметом якої, зокрема, було обрано

зарубіжні біографічні словники педагогів. У результаті пошуку з використанням сучасних вебінструментів виявлено вісім біографічних словників, виданих у Великій Британії, Австралії, Італії, США в 1978–2021 рр. Зміст словників проаналізовано за такими параметрами: «кількість авторів», «кількість та обсяг біографічних статей». Результати аналізу представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Особливості контенту зарубіжних біографічних словників педагогів

Назва, рік видання	Редактори, [кількість авторів]	Кількість статей	Обсяг статті
Biographical Dictionary of American Educators / Біографічний словник американський педагогів, 1978	Фредерік Олес / Frederik Ohles, [понад 450]	1665	від 250 до 400 слів
Biographical Dictionary of Modern American Educators / Біографічний словник сучасних американських педагогів, 1997	Фредерік Олес / Frederik Ohles, Ширлі М. Олес / Shirley M. Ohles, Джон Рамзі / John Ramsay, [3]	понад 400	від 250 до 400 слів
Dictionary of British Educationists / Словник Британських педагогів, 1989	Річард Олдріч / Richard Aldrich, Пітер Гордон / Peter Gordon, [2]	465	від 0,5 до 1 сторінки
Biographical dictionary of North American and European educationists / Біографічний словник північноамериканських та європейських педагогів, 1997	Річард Олдріч / Richard Aldrich, Пітер Гордон / Peter Gordon, [2]	528	від 1 до 1,25 сторінки

Women Educators in the United States, 1820-1993: A Bio-Bibliographical Sourcebook / Жінки-педагоги у Сполучених Штатах Америки, 1820-1993: Біобібліографічний довідник, 1994	Максін Шварц Селлер / Maxine Schwartz Seller, [35]	66	7-8 сторінок
Dbe: dizionario biografico dell'educazione 1800-2000 / ДБЕ: біографічний словник освітян 1800-2000 pp., 2013	Джорджіо Чіоссо/ Giorgio Chiosso, Роберто Сані / Roberto Sani, [понад 100]	2345	від 500 до 1000 слів
Not forgotten: Australian Catholic educators 1820-2020 / Не забуті: Австралійські освітяни-католики 1820-2020 pp., 2020	Анна Беньямін / Anne Benjamin, Шеймус О'Грейді / Seamus O'Grady [2]	30	від 1000 до 1500 слів
The Routledge encyclopedia of modern Asian educators: 1850-2000 / Енциклопедія сучасних освітян Азії: 1850-2000 pp. видавництва "Routledge", 2021	Шін'ічі Сузукі / Shin'ichi Suzuki, Гері Маккалох / Gary McCulloch, Гу Мін'юань / Gu Mingyuan, Парамала В. Рао / Parimala V. Rao, Джі-Йон Хонг / Ji-Yeon Hong [5]	407	до 500 слів

Словники не містять ілюстративного матеріалу. Винятком є «Біографічний словник північноамериканських та європейських педагогів» (1997), у якому деякі статті супроводжуються фотопортретами освітянина, про якого йдеться, та/або репродукцією

титульної сторінки його найвідомішої публікації. Фотопортрети педагогів є також у виданні «Незабуті: Австралійські освітяни-католики 1820–2020 рр.» (2020).

У структурі словників виділено такі особливості.

1. Наявність додатків. «Біографічний словник американських педагогів» (1978) та «Біографічний словник сучасних американських педагогів» (1997) містять п'ять додатків: місця народження персоналій, місця основної роботи, галузь діяльності, хронологія років народження та найважливіші дати в історії американської освіти. Наприклад, у виданні 1997 р. додаток місць народження персоналій структурований так: штат — ім'я педагога — місце народження. У додатку «Сфера діяльності» персоналії освітян згруповано за рубриками «Початкова і середня освіта», «Економіка», «Журналістика», «Здоров'я і фізичне виховання», «Історія», «Математика», «Медицина», «Соціальна робота» та ін. Хронологія років народження персоналій охоплює період з 1780 року, коли народився Стюарт Мозес (Stuart Moses; 1780–1852), американський учений-біблеїст, до 1942 — року народження Маргеріт Росс Барнетт (Marguerite Ross Barnett; 1942–1992), восьмий президент Університету Х'юстона, перша афроамериканка, яка очолила великий американський університет. Найважливіші дати в історії американської освіти — це 109 подій від 1635 до 1992 року. Біобібліографічний довідник «Жінки-педагоги в Сполучених Штатах Америки, 1820–1993» (1994) містить один додаток: список 35 авторів біографічних статей, які розміщені в хронологічному порядку за роками народження.

2. Поділ на розділи за історико-хронологічним принципом. У виданні «Незабуті: Австралійські освітяни-католики 1820–2020 рр.» (2020), яке є першою друкованою публікацією проекту «Біографічний словник австралійських освітян-католиків», два століття католицької освіти в Австралії поділено на чотири періоди: колоніальна ера до 1880 року; 1880–1960 рр.; 1960–2000 рр.; і з 2000 по 2020 рік. Кожен період у книзі — це окремий розділ, що починається зі вступної частини, яка встановлює історичний контекст. Далі розміщено від п'яти до десяти біографій; завершується розділ роздумами, які синтезують педагогічні ідеї історичного періоду та порушують питання на майбутнє.

3. Поділ на розділи за географічним принципом. «Енциклопедія сучасних освітян Азії: 1850–2000 рр. видавництва "Routledge"» (2021) складається з трьох розділів: «Східна Азія» (підрозділи «Сучасні

китайські педагоги», «Сучасні японські педагоги», «Сучасні корейські педагоги»), «Південна Азія» (підрозділ «Сучасні освітяни Південної Азії»), «Південно-Східна Азія» (підрозділ «Сучасні освітяни Південно-Східної Азії»). Кожен розділ містить вступну частину, де подано стислий виклад історії освіти регіону.

Таким чином, у результаті аналізу контенту й структури восьми зарубіжних біографічних словників педагогів, виданих у Великій Британії, Австралії, Італії, США в 1978–2021 рр., встановлено, що кількість біографічних статей у цих виданнях варіюється від 30 до понад 2 тисяч, а обсяг — від 250 слів до 7–8 сторінок тексту. З'ясовано, що словники, видані в 1978–2020 рр., побудовані за традиційною структурою (розміщення статей за абеткою), а новітні видання 2020–2021 рр. структуровано за розділами, відповідно до історико-хронологічного й географічного принципу; деякі словники містять додатки, як-от: місця народження, місця основної роботи, галузь діяльності, хронологія років народження персоналій, список авторів біографічних статей.

UDC 929:37](035)(477-87)(083.77)

Oleksandr Mikhno,

<https://orcid.org/0000-0002-5271-9530>,

Doctor of Pedagogical Sciences,

Director of the Pedagogical Museum of Ukraine,

leading researcher,

Department of Pedagogical Source Studies and Biographical Studies,

V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

amihno@ukr.net

STRUCTURAL AND CONTENT FEATURES OF FOREIGN BIOGRAPHICAL DICTIONARIES OF EDUCATORS

The article presents the results of the analysis of the content of 8 foreign dictionaries of educators by the following parameters: number of authors, number and volume of biographical articles. The features of the dictionaries' structure are determined: the presence of appendices, division into sections according to historico-chronological and geographical principles.

Keywords: foreign biography, pedagogical biography, biographical dictionary of educators, structure of biographical dictionary, biographical article

УДК 929+050](477)

Котлярова Тетяна Володимирівна,

<https://orcid.org/0000-0002-6310-8778>,

молодша наукова співробітниця,

відділ теорії та методики біобібліографії,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

kotliarova@nbuv.gov.ua

СУЧАСНІ СЕРІАЛЬНІ ВИДАННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА: БІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Схарактеризовано масив періодичних, продовжуваних видань і серій Наукового товариства імені Шевченка періоду незалежності України; зосереджено увагу на публікаціях біографічного змісту в окремих часописах останніх п'яти років.

Ключові слова: Наукове товариство імені Шевченка, серіальні видання, часопис, учений, біографія.

Видавнича діяльність була і є однією з провідних у роботі Товариства імені Шевченка. З набуттям статусу наукового, ще понад 130 років тому, майже одночасно в кількох часописах воно розгорнуло систематичну публікацію досліджень учених з різних галузей. У ті далекі часи, а також у подальшому, чинники та вимоги наукової комунікації обумовлювали заснування видань, які, за сучасними стандартами, визначають як періодичні, продовжувані та серії, а якщо узагальнено — серіальні.

Взявши до розгляду серіальні видання, які побачили світ під егідою Наукового товариства імені Шевченка (далі — НТШ) після його відродження в 1989 р., констатуємо, що вони складають великий масив видавничої продукції: за цей період вийшло понад 300 випусків наукових серіальних видань, і це не враховуючи часописи регіональних осередків.

Головне періодичне видання НТШ в усі часи існування цієї організації — «Записки НТШ». Від 1989 р. випущено 54 томи — значні за обсягом і добротні за змістом. «Записки НТШ» (ЗНТШ)

репрезентують діяльність секцій і комісій товариства гуманітарного спрямування: Історично-філософської секції з комісіями археографічною, археологічною, історичною, філософською, спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін; Філологічної секції з комісіями мовознавчою, літературознавчою, всесвітньої літератури ім. М. Лукаша; Секції етнографії та фольклористики з двома однойменними секціями; Секції мистецтвознавства з комісіями архітектури та містобудування, образотворчого та ужиткового мистецтва, музикознавчою, театрознавчою. У 2018–2021 рр. вийшло чотири томи різних наукових підрозділів товариства — Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін (2018. Т. 271), Філологічної секції (2019. Т. 272), Театрознавчої комісії (2020. Т. 273), Історично-філософської секції (2021. Т. 274). Вихід 275-го тому, 2022 року випуску, ще планується.

Рубрика 271-го тому «Генеалогія» за своїм призначенням має у своєму складі матеріали, які представляють життєписи: статті Ігоря Тесленка «Генеза роду Чечелів-Новоселицьких у світлі фамільної легенди і документальних джерел» і Олега Антоновича «Вибрані відомості про родовід цитриста, композитора, громадсько-культурного діяча і священика Євгена Купчинського (1867–1938)». Також у рубриці «Джерелознавство і архівознавство» подано статті, у яких досліджено біографічні відомості, зокрема, Леоніда Тимошенка «Митрополит Михайло (Рагоза) і підготовка собору Київської митрополії в Бересті 1596 року в контексті документальних джерел». Тут же представлено розвідки просопографічного характеру: Богдани Петришак «Невідомий львівський міський писар Шимон з Риманова і його заповіт 1502 року» й Оксани Вінниченко «Тестамент львівського вірменина Домініка Богдановича 1707 року: турбота про спасіння душ».

Літературознавці й мовознавці досліджують сторінки життя своїх «героїв і героїнь» (ЗНТШ. 2019. Т. 272): Алла Швець у статті «“Одна галичанка, симпатичная паньку” (Наталія Кобринська — “Люба доня” і “Пленіпотент” Пантелеймона Куліша в Галичині)», Галина Левченко в дослідженні «“Він так багато зробив і для мене особисто: коли б не він, все життя моє минуло б зовсім по-іншому, зійшло б на інший шлях...”»: Михайло Драгоманов, Олена Пчілка і цінності роду Драгоманових», Микола Мушинка в матеріалі «Іван Панькевич — дослідник мови і культури Закарпаття (з додатком бібліографії праць ученого)».

Театрознавча комісія теж публікує в ЗНТШ статті, які розкривають факти, події в житті митців, особливості їхніх творчих здобутків. Зокрема, 273-й том містить статті й повідомлення: Богдана Козака «Приїзд Марії Заньковецької в Галичину 1905 року та її перший виступ у Станиславові», Наталії Шетелі «Закарпатські “верховини” народного артиста України Ярослава Меляса», Ірини Патрон «Фотохудожник і кінорежисер Юліан Дорош як активний учасник Українського фотографічного товариства у Львові». У цьому ж томі знаходимо дві спроби колективного портрета: «Західноукраїнська театральна критика в іменах (Східна Галичина 20–30-х років ХХ століття)» Софії Роси-Лаврентій і «Далі буде... Український театральний гурток у Бендерах та його учасники в історично-мистецькій перспективі» Ганни Веселовської.

Том 274 ЗНТШ складають праці Історично-філософської секції, серед яких чільне місце належить статтям, що подають маловідому біографічну інформацію щодо історичних постатей: «Загадки життя і діяльності князя Ігоря Рюриковича» Леонтія Войтовича, «Михайло Драгоманов і німецька громадська думка останньої третини ХІХ століття (у світлі невідомих і маловідомих німецькомовних джерел 1870–1895 років)» Олексія Кураєва, «Іван Франко і Микола Міхновський: перетини життєвих траєкторій» Євгена й Оксани Нахліків. Тут знаходимо і колективні портрети: «Урядники волинських приватних міст другої половини ХVІ— першої половини ХVІІ століть» Андрія Заяця, «Люди і простір навколо руського воеводи князя Костянтина Вишневецького (у світлі останнього заповіту 1641 року)» Олексія Вінниченка.

У кожному томі ЗНТШ обов'язковою є рубрика «Матеріали», у якій вміщуються джерела до біографій діячів історії, науки, мистецтва — їхнє листування, архівні документи.

«Праці НТШ» — видання, присвячене математичним, природничим і медичним наукам. Від 1997 р., коли вийшов перший том часопису, надруковано 71 випуск. У них опубліковані статті вчених, які представляють Фізико-математичну секцію та Секцію природознавства і медицини з їхніми комісіями (фізики, математики, механіки, інформатики і кібернетики, електроніки і електротехніки; хімічною, біохімічною, геологічною, екологічною, лікарською та ін.). Останніми роками особливо потужно розвиваються два напрями — хімічні й медичні науки, що засвідчує публікаторська активність у часописах з відповідними підназвами.

Варто зазначити, що «Праці НТШ» і «Записки НТШ», як серіальні видання, суттєво різняться не лише за галузями знань, а й за організацією й структурою часописів. Певною мірою це відбивається на змісті видань, що простежується на біографічних публікаціях: у «Працях НТШ» біографічний складник контенту переважно присвячений ученим, чия наукова діяльність пов'язана з Товариством, зокрема, з нагоди їхніх пам'ятних дат. Назвемо декотрі імена, згадані в останні п'ять років: хімічні науки — Казимир Іванович Патриляк (1938–2015), Віктор Панасович Закардонський (нар. 1938), Галина Григорівна Мідяна (нар. 1959), Володимир Степанович Дутка (нар. 1950), Микола Денисович Василега-Дерибас (1943–2020), Михайло Миколайович Солтис (1936–2018), Йосип Олексійович Опейда (нар. 1942); медичні науки — Михайло Іванович Дубовий (1908–1995), Василь Андрій Лончина (нар. 1949), Ростислав Стойка (нар. 1950), Оксана Станіславівна Заячківська (нар. 1960), Юрій Йосифович Гаврилюк (1960–2000), Любов Василівна Гоцко-Ней (1932–2021), Любомир Антонович Пиріг (1931–2021).

У часопису «Праці НТШ. Медичні науки» подано також колективні портрети — відзначено діяльність Львівської ендокринологічної школи (2018. Т. 54, № 2) і кафедри неврології Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (2019. Т. 55, № 1).

У контексті обраної тематики не можна оминати згадки про видання серії «Визначні діячі НТШ». Започаткована ще 1995 р., серія налічує 12 випусків. Вони мають спільний підзаголовок «життєписно-бібліографічний нарис», викладають відомості про життєвий шлях і, головню, вшановують наукову працю таких діячів, як Іван Горбачевський (1854–1942), Степан Рудницький (1877–1937), Василь Сімович (1880–1944), Євген-Юлій Пеленський (1908–1956), Іван Огієнко (1882–1972), Іван Фещенко-Чопівський (1884–1952), Іван Раковський (1874–1949), Григорій Величко (1863–1932) та ін.

Упродовж півтори сотні літ НТШ відіграє важливу роль у науковому просторі України й світу і робить свій неодмінний внесок у вітчизняну біографіку, долучаючись до публікацій біографічного змісту в багатьох своїх виданнях.

UDC 929+050](477)

Tetiana Kotliarova,

<https://orcid.org/0000-0002-6310-8778>,

Junior Research Associate,
Department of Theory and Methods of Biobibliography,
Institute of Biographical Research,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
kotliarova@nbuv.gov.ua

CURRENT SERIAL PUBLICATIONS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY: BIOGRAPHICAL ASPECT

The array of periodicals, continuing editions and series of the Shevchenko Scientific Society, published during the period of Ukraine's independence, is characterized; attention is focused on the publications of biographical content in certain journals of the last five years.

Keywords: the Shevchenko Scientific Society, serials, journal, scientist, biography.

УДК [069.02:929](477.53)(091)Короленко

Головко Олеся Володимирівна,

наукова співробітниця,

Полтавський літературно-меморіальний музей В. Г. Короленка,

Полтава, Україна

olessja-golovko@ukr.net

САДИБА НА МАЛО-САДОВІЙ ВУЛИЦІ В ЖИТТІ ВОЛОДИМИРА КОРОЛЕНКА

Досліджено питання, пов'язані з переїздом письменника В. Г. Короленка (1853–1921) до Полтави, його життям у садибі по вулиці Мало-Садовій.

Ключові слова: В. Г. Короленко, Полтава, будинок по вулиці Мало-Садовій.

Історія Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка бере свій початок, мабуть, з того далекого часу, коли письменник Володимир Короленко переїхав до Полтави у віці сорока семи років. Саме в цьому провінційному місті йому судилося прожити останні роки свого життя (1900–1921 р.р.). Чому ж він обрав саме Полтаву? Мабуть, Володимирі Галактіоновичу хотілося повернутися в

Україну, адже сам він народився й виріс в Україні, на Волині, змалечку любив її клімат і природу. Свого часу давній товариш письменника, полтавець Михайло Іванович Сосновський порадив Короленкові нашу Полтаву. Отже, початком відліку часу для Полтавського літературно-меморіального музею Володимира Короленка можна вважати період переїзду письменника до Полтави. Збереглося багато спогадів про переміщення родини в це місто.

Так, Софія Короленко, старша донька письменника, яка стала першим директором музею, писала: «...Влітку 1903 року ми оселилися в будинку Будаговського по Мало-Садовій вулиці № 1. Нова квартира поблизу міського саду була ще кращою. Нас привів в захоплення будинок з прекрасним садом, потопаючим у квітах» [5, с. 5]. Семикімнатна квартира припала до душі родині письменника: розкішна вітальня, затишна їдальня, аскетичний робочий кабінет письменника, дитяча, кабінетик дружини письменника, кімната Єлизавети Осипівни (тітки В. Г. Короленка), кухня. До нового місця проживання письменник поставив єдину умову: це повинно бути невеличке містечко з хорошим кліматом, оскільки молодша донька Наталя була слабкою й часто хворіла. «Полтава чудове місто, — писав В. Г. Короленко невдовзі по приїзду, — тепло, доволі сухо, майже немає ліхтарів на вулицях, а в квартирах немає зручностей <...> Мені особисто все це нагадує моє «Рівне», а тому подобається <...> Квартира зручна, почуваю себе відмінно і чомусь впевнений, що прихворювання моїх дівчаток та дружини — тимчасове явище» [3, с. 186].

Як згадував друг В. Г. Короленка, літературознавець Ф. Д. Батюшков, «...відразу по приїзді до Полтави В. Г. Короленко почував себе добре, заздалегідь передбачивши, що його стоянка буде довга, можливо на все життя» [1, с. 76]. У Короленка була мрія, щоб будинок мав 6–7 кімнат з річною оплатою в 600 крб. Володимир Галактіонович, будучи затребуваним письменником, журналістом, редактором, отримував приблизно 6 тис. крб. на рік.

У своїх спогадах добрий знайомий письменника, громадський діяч В. Беренштам згадував про будинок по вул. Мало-Садовій (нині — вул. Короленка): «В місті Полтаві сім'я Короленок майже двадцять років проживала в будинку лікаря Будаговського. По Мало-Садовій вулиці № 1. Вхід з вулиці. Будинок був обраний у смаку Володимира Галактіоновича — одноповерховий з великим садком. Раніше поряд знаходився пустир. Зараз — міська площа — «бульвар»,

яку населення Полтави іменує «короленківською», з широким видом та далями в сторону долини ріки Ворскли» [2, с. 45].

У листі до Ф. Д. Батюшкова від 6 вересня 1901 року В. Г. Короленко зазначав: «Нас шукайте вже на іншій квартирі: М. Садова, буд. Будаговського. Пригостимо Вас чаєм на прекрасній терасі з чудовим видом...» [3, с. 251]. Цей ошатний світлий будиночок з різьбленою дерев'яною терасою з часом був перетворений у музей. Саме в цьому будинку Володимир Галактіонович займався письменницькою й редакторською роботою, тут знаходився його архів, і сюди після численних поїздок він повертався.

Володимир Галактіонович о шостій ранку був уже за робочим столом. Ранкові години зазвичай відводилися листуванню. Треба було давати детальні відповіді численним авторам, що надсилали свої рукописи на рецензію, писати листи рідним і друзям, відповідати на запити кореспондентів. Після сніданку письменник усамітнювався у своєму кабінеті й до обіду працював над власними творами. Для того, щоб відволіктися від розумової праці, Короленко брався за фізичну роботу: переплітав книжки, лагодив взуття, розчищав доріжки від снігу в садку тощо. Взагалі, Володимир Галактіонович був дуже прогресивною людиною. Усе нове зі світу техніки часто з'являлося в їхньому домі. При цьому ці новинки він одразу опановував і регулярно ними користувався. Був у нього тогочасний ксерокс (копіювальний прес), бінокль, друкарська машинка, фотоапарат і навіть велосипед.

У перші роки свого життя в Полтаві Короленко багато й плідно працював: створив цикл «Сибірських оповідань», «Мороз», «Феодали», «Останній промінь», оповідання «Мить» та інші. 1905 року Короленко почав працювати над головною книгою свого життя — «Історією мого сучасника». Найкраще йому пишеться в Полтаві й Хатках, у рідній Україні, бо ці місця нагадують йому дитинство й ранню юність, що пройшли на Волині.

У жовтні 1918 року за часів гетьмана Скоропадського за ініціативою Короленка в Полтаві була створена Ліга порятунку дітей, однією з умов роботи якої проголошена допомога знедоленим дітям-жертвам громадянської війни.

Місце, у якому не встигали закриватися двері ще за життя В. Г. Короленка, не припинило приймати відвідувачів і після його смерті (1921 р.). Дочка письменника С. В. Короленко писала так: «Після смерті Володимира Галактіоновича люди не забули його. Сюди, до його квартири, постійно приходили й жителі Полтави, і приїжджі

для того, щоб побачити місце, де він жив і де багато чого збереглося так, як було при ньому. Наша сім'я із радістю відкривала двері дому для тих, хто приходив» [5, с. 6]. Отже, сам час диктував створити музей. Софія Володимирівна після смерті батька виношувала ідею створення музею батька в Полтаві, у будинку, де письменник жив і працював.

У контексті розвідки варто згадати й Короленківський сад. Найстарішими деревами садиби є грецькі горіхи, вік яких сягає понад 150 років. Згадку про ці дерева знаходимо в одному з листів В. Г. Короленка до А. В. Луначарського за 1919 р.: «У дворі будинку, де я живу, є декілька горіхових дерев. Це привернуло увагу солдат, і наш двір переповнився червоногвардійцями. Важко описати, що тут відбувалося. Вилазили на дерева, ламали гілки, і, поступово входячи в якесь спішне озлоблення, квапливо, як діти, солдати почали хапати поліна дров, цеглу, каміння і кидати все на дерева із загрозою влучити в тих, хто сидів на деревах, або у вікна нашого будинку. Всі дерева були обірваними» [4, с. 409]. До нашого часу зберігся тільки один горіх, проте на плані зелених насаджень садиби, складеному Софією Володимирівною в 1944 р., зазначено чотири дерева. Відомо, що горобину поважали в родині Короленків, з неї варили цілюще варення.

Хрещениця Софії Володимирівни Тетяна Борисівна, яка зараз живе в Києві, улітку 2007 р. надіслала до музею свої спогади. Жінка згадує, що дітей квартирантів завжди запрошували 30 вересня на свято Віри, Надії, Любові та їх матері Софії. Софія Володимирівна в цей день обов'язково пригощала гостей варенням із горобини, що росла на території садиби (зараз її вже немає). У саду за флігелем росте меморіальне дерево, яке вона посадила, — береза. У глибині саду ростуть три старих кущі кизилю. Існує декілька версій, які пояснюють їх появу на садибі. Згідно з однією, кизил був посаджений через рік після народження Софії — онуки письменника, яка з'явилася на світ 5 липня 1914 р. семимісячною у французькому містечку Лардени, розташованому поблизу Тулузи.

Згодом, у далекому 1928 році було відкрито музей письменника. Двері будинку письменника Володимира Короленка в Полтаві по Мало-Садовій вулиці відчинені для відвідувачів. У 2023 році виповнюється 95 років музею. Нині до комплексу Полтавського літературно-меморіального музею В.Г. Короленка входять: меморіальна садиба письменника — пам'ятка історії кінця ХІХ — початку ХХ століть, флігель, могила В.Г. Короленка та його дружини

Є.С. Короленко на території міського парку культури та відпочинку «Перемога».

1. Батюшков Ф. Д. Короленко как человек и писатель. М. : Задруга, 1922. 121 с.

2. Беренштам В. В. Г. Короленко как общественный деятель и в домашнем кругу. Берлин, 1922. 107 с.

3. Короленко В. Г. Полное посмертное собрание сочинений / В. Г. Короленко. Дневник. Том. IV. Государственное издательство Украины. 1928. 352 с.

4. Короленко В. Г. «...Что написано — неопровержимо»: «...Що написано — неспростовне». Київ, 2010. 463 с.

5. Короленко С. В. Полтавский литературно-мемориальный музей В. Г. Короленко. Путеводитель. Харьков, 1955. 91 с.

UDC [069.02:929](477.53)(091)Korolenko

Olesia Holovko,

Researcher,

Poltava Literary Memorial Museum V. H. Korolenko,

Poltava, Ukraine

olessja-golovko@ukr.net

MANSION ON MALO-SADOVA STREET IN LIFE OF VOLODYMYR KOROLENKO

Issues related to the move of the writer V. H. Korolenko (1853–1921) to Poltava, his life in the estate on Malo-Sadova Street were investigated.

Keywords: building, V.H. Korolenko, Poltava, building on Malo-Sadova Street.

УДК: 001.32-054.6](477)(092)''199/202''

Якубець Олександр Анатолійович,

<https://orcid.org/0000-0003-2559-2631>,

кандидат історичних наук,

науковий співробітник,

відділ інформаційно-комунікаційних технологій,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

ІНОЗЕМНІ ЧЛЕНИ НАН УКРАЇНИ: БІОГРАФІЧНА ІНФОРМАЦІЯ ТА ПРОБЛЕМАТИКА ВІДПОВІДНОЇ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ

Доповідь присвячено проблематиці коректної реконструкції біографій учених, обраних іноземними членами Національної академії наук України, з метою подальшого розміщення цієї інформації на Бібліотечному порталі НАН України.

Ключові слова: Національна академія наук України (НАН України), Бібліотечний портал Національної академії наук України (LIBNAS UA), іноземний член НАН України, біографія науковця, авторитетне джерело, верифікація джерела.

Постановка проблеми. Бібліотечний портал Національної академії наук України (БП НАН України; також – LIBNAS UA, від: Library portal of National Academy of Sciences of Ukraine) [2] перебуває у загальному доступі, починаючи з грудня 2020 року. При цьому його контент постійно поповнюється, оновлюється та верифікується зусиллями співробітників Інституту інформаційних технологій Національної бібліотеки України імені В. Вернадського.

Важливою складовою цього інтернет-ресурсу є розділ «Науковці» [7], до якого, згідно із задумом, мають увійти профілі (інформаційні біобібліографічні довідки) академіків (дійсних членів), членів-кореспондентів та іноземних членів НАН України, обраних упродовж усіх 105 років існування академії, а також — профілі очільників науково-дослідних установ (НДУ), що організаційно входять до структури НАН України. Станом на 01.05.2023 розділ налічував рівно 1600 профілів, а всього, за попередніми підрахунками, їх має бути 1679 позицій. При цьому іноземні члени НАН України становлять найменшу кількісно (91 особа; це – рахуючи з 1990 року, коли, власне, де-юре і було обрано до Академії перших не іноземців і не етнічних українців – громадян інших держав, а саме – іноземних членів), але найбільш проблемну групу з огляду на збір, обробку й аналіз інформації, позаяк тут доводиться використовувати чималий корпус іншомовних джерел, оскільки україномовні надають недостатньо необхідної інформації.

Основні матеріали дослідження. Базовими джерелами виступають офіційний сайт НАН України (розділ «Персональний склад») [9] і періодичні випуски (видаються раз на п'ять років) довідників «Національна академія наук України. Персональний склад», які здійснюються під егідою Інституту досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки імені Г. Доброва НАН України (останнє на сьогодні — сьоме — видання довідника вийшло друком у 2018 році [8]). При цьому довідкові тексти на сайті та в книзі є майже 100-відсотково ідентичними, за одним винятком — біографічні довідки, присвячені якраз іноземним членам НАН України, на офіційному сайті Академії чомусь відсутні — у наявності лише майже пусті профілі, з яких максимум, про що можна дізнатися, то це про:

а) прізвище та ім'я вченого іноземця, причому — виключно в українській транскрипції, що вже само по собі є досить-таки суттєвим недоліком з огляду на стандартну методологію (алгоритм) створення біографічної енциклопедичної (словникової) статті. Окрім того, це вельми утруднює пошукову роботу, позаяк україномовне транскрибування персональних даних іноземців на сайті НАН України далеко не завжди є коректним, що, своєю чергою, унеможлиблює правильне відтворення оригінального написання іноземних імен і прізвищ для їх подальшого використання з метою пошуку елементів біографії вчених у мережі Інтернет та / чи іншомовних паперових джерелах;

б) інформацію стосовно того, що ім'ярек є іноземним членом НАН України (при цьому — жодної згадки, яку країну він представляє);

в) наукову спеціальність, за якою було обрано вченого (але навіть рік обрання не вказаний).

Оце, власне, і все: ані дат життя, ані відомостей про освіту, ані хоча б натяку на хронологію професійної діяльності та наукові здобутки. З іншого боку, у вищезгаданих паперових довідниках «Національна академія наук України. Персональний склад» певна частина цієї інформації присутня, щоправда — у максимально лаконічній формі й зі значними фактологічними розбіжностями (насамперед у датах), а тому це джерело (втім, як і будь-яке інше) потребує обов'язкової звірки з іще не менш, ніж трьома джерелами, аби в підсумку отримати коректні дані.

Необхідність наповнення Бібліотечного порталу НАН України достовірним контентом актуалізувала потребу у своєрідній

«реконструкції» біографій іноземних членів академії шляхом верифікації наявної біографічної інформації (або ж — доведення її правдивості шляхом відповідної перевірки), а відтак — активізувала пошук нових більш-менш авторитетних джерел (зокрема інтернет-ресурсів), що містять свідчення щодо життя й професійної діяльності цих науковців. У процесі пошуково-дослідницької роботи викристалізувалося кілька груп таких джерел.

Звичайно, не обійшлося без «Вікіпедії», але її використання в науковій роботі пов'язане із суттєвими застереженнями, позаяк, по суті анонімна методика наповнення й контролю за наповненням всесвітньої електронної енциклопедії здійснюється самими користувачами ресурсу, що, по-перше, грішить суб'єктивізмом, по-друге, не дає можливості перевірити кваліфікацію авторів, пануюча більшість яких, сховавшись за псевдонімами (нікнеймами), виступають анонімами і, по-третє, завідомо робить її компілятивним, вторинним, а, отже, — суто й виключно додатковим джерелом, до якого бажано вдаватися лише у випадку відсутності або недостатності інших, більш науково збалансованих ресурсів. Сама «Вікіпедія» (як редакційний колектив), визнає цей факт, зазначаючи у своїх офіційних правилах, що вона є навіть не вторинним, а «третинним джерелом» [6], стосовно якого значно більший пріоритет, з огляду на авторитетність, мають матеріали, створені, зокрема, науковцями тієї ж таки НАН України [1]. І якщо вже цей крок (посилання на «Вікіпедію») з тих чи інших причин все-таки доводиться здійснювати, то рекомендується, з огляду на коректність, повноту та якість інформації, опертися на іншомовні версії цієї енциклопедії, насамперед — на англomовну, німецькомовну, франкомовну та іспаномовну (до роботи над Бібліотечним порталом НАН України станом на сьогодні залучалися також вікі-статті, створені італійською, польською й румунською мовами).

На тлі доволі-таки очевидної «розхристаності» «Вікіпедії» куди як більш поважно й авторитетно в сенсі зваженості текстів має вигляд польськомовна Encyklopedia PWN (internetowa), якою опікується «Державне наукове видавництво» / Państwowe Wydawnictwo Naukowe (PWN). Теж саме можна сказати і про електронну версію вітчизняної «Енциклопедії сучасної України» (ЕСУ) [5]. Щоправда, інформація про членів НАН України й інших науковців у її статтях досить часто не співпадає з тією, яка розміщена на сайті академії. З іншого боку, ЕСУ теж є академічним дітищем — проектом опікується Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Причому, спільно з

Науковим товариством імені Шевченка (НТШ), яке має власний (і досить-таки презентабельний як за візуальним оформленням, так і за текстовим наповненням) енциклопедичний проєкт, що, подібно до ЕСУ, існує й у паперовому, і в електронному втіленні [3] та інформація з якого теж (за наявності) активно використовувалась і продовжує використовуватись при роботі над Бібліотечним порталом НАН України. Рівнозначні дві версії (електронну й паперову) має також «Енциклопедія історії України» (ЕІУ), що видається Інститутом історії України НАН України, і на сторінках якої, відповідно, присутні зарубіжні вчені (у т. ч. — іноземні члени НАН України), котрі представляють історичну науку [4].

Також із джерел українського походження для збору біографічної інформації, що стосується іноземних членів НАН України, окрім вже згадуваної серії «Національна академія наук України: Персональний склад» та низки академічних біографічних довідників більш вузької спеціалізації, залучаються:

а) фахова наукова періодика, у якій містяться матеріали, присвячені іноземним ученим;

б) офіційні сайти тих закладів вищої освіти України, що свого часу надали іноземним членам НАН України звання почесного доктора / професора і, відповідно, розмістили на своїх інтернет-платформах біографічні довідки про цих науковців.

Групою ж найбільш авторитетних іншомовних джерел у розрізі заявленої тематики можна вважати:

а) офіційні інтернет-сайти іноземних наукових установ і організацій, серед яких, зокрема:

- Нобелівський комітет / Nobel Committee;
- Європейська академія / The Academy of Europe;
- Польська академія наук / Polska Akademia Nauk;
- Національна академія деї Лінчеї (Італія) / Academia Nazionale dei Lincei;
- Лодзьке наукове товариство (Польща) / Łódzkie Towarzystwo Naukowe;
- Інститут високих тисків Польської академії наук / Instytut Wysokich Ciśnień Polskiej Akademii Nauk;
- Інститут дослідження твердого тіла та матеріалів імені Лейбніца (Німеччина) / Leibniz-Institut für Festkörper-und Werkstoffforschung;

- Товариство Макса Планка (Німеччина) / Max-Planck-Gesellschaft тощо.

б) електронні версії іншомовних наукових періодичних видань, наприклад:

- Науки про Землю та навколишнє середовище / Earth and Environmental Sciences;

- Нотатки Американського математичного товариства / Notices of the American Mathematical Society;

в) глобальні наукові портали на кшталт:

- Researchgate (він же — соціальна мережа науковців усього світу, котрі представляють всі існуючі наукові дисципліни);

- Архіву історії математики Макт'ютор / MacTutor History of Mathematics archive, місцезнаходженням якого є сайт найстарішого закладу вищої освіти Шотландії — Університету Сент-Ендрюс тощо.

На цьому тлі дещо менш авторитетний вигляд мають персональні інтернет-сторінки, сайти й портали науковців (які теж бралися до уваги), але — виключно через свою зосередженість на одній особі, що надає відповідній інформації певного суб'єктивізму.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що існують певні труднощі щодо збору біографічної інформації, яка стосується вчених, котрі свого часу були обрані іноземними членами НАН України, тобто — громадян інших країн, що, до певної міри, і зумовило вказану проблематику, яка, утім, має не надто складне рішення: варто лише віднайти відповідні авторитетні джерела, згрупувати їх та вибудувати своєрідну «ієрархію авторитетності», у відповідності до якої робити аналіз віднайдені інформації та приймати рішення про використання того чи іншого факту та надання йому офіційного статусу шляхом розміщення в межах біографічної довідки в довідниковому електронному (інтернет-сайт) чи паперовому (книга) форматі.

1. *Вікіпедія.*

URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%96%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F:%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%BD%D1%96_%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%B0.

2. Бібліотечний портал Національної академії наук України. URL: <http://libnas.nbuv.gov.ua/>.

3. Енциклопедія «Наукове товариство імені Шевченка». Том 1–4. Львів, 2012–2019 [паперова версія]; URL: <http://encyclopedia.com.ua/> [електронна версія].

4. Енциклопедія історії України. Том 1–10. Київ, 2003–2013; Том «Україна – Українці», книга 1–2. Київ, 2018–2019; Додатковий том. Книга 1. Київ, 2021 [паперова версія]; URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU> [електронна версія].

5. Енциклопедія сучасної України. Том 1–24. Київ, 2001–2022 [паперова версія]; URL: <https://esu.com.ua/> [електронна версія].

6. Жодних оригінальних досліджень. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%96%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F:%D0%96%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B3%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%8C.

7. Науковці. *Бібліотечний портал НАН України*. URL: <http://e-libnas.nbuv.gov.ua/uk/author/A>.

8. Палій В. М., Храмов Ю. О. Національна академія наук України. 1918–2018. Персональний склад [видання сьоме, доповнене і виправлене]. Київ : Фенікс, 2018. 560 с.

9. Персональний склад членів Академії з 1918 року. *НАН України*: Офіційний сайт. URL: http://my-wp/wp-login.php?redirect_to=http%3A%2F%2Fmy-wp%2Fwp-admin%2F&reauth=1.

UDC: 001.32-054.6](477)(092)''199/202''

Oleksandr Yakubets,

<https://orcid.org/0000-0003-2559-2631>,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D),

Researcher,

Department of Information and Communication Technologies,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

FOREIGN MEMBERS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE: BIOGRAPHICAL INFORMATION AND ISSUES OF THE RELEVANT SOURCE BASE

The report is devoted to the problem of correct reconstruction of the biographies of scientists elected by foreign members of the National Academy of Sciences of Ukraine, with the aim of further placing this information on the Library Portal of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Keywords: National Academy of Sciences of Ukraine (NAS of Ukraine), Library portal of the National Academy of Sciences of Ukraine (LIBNAS UA), foreign member of NAS of Ukraine, scientist's biography, authoritative source, source verification.

УДК 01:[016:001.32]НТШ(477.84)

Оленич Лариса Богданівна,

<https://orcid.org/0009-0004-7230-9645>,

завідувачка інформаційно-бібліографічного відділу,

Тернопільська обласна універсальна наукова бібліотека,

Тернопіль, Україна

bibliogr.tounb@gmail.com

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА СТВОРЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОКАЖЧИКІВ «НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА І ТЕРНОПІЛЬЩИНА»

Проаналізовано основні джерела інформації — традиційні та електронні, які використовувались у процесі складання бібліографічних покажчиків «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина».

Ключові слова: бібліографічні покажчики, Наукове товариство імені Шевченка, дійсні члени НТШ, каталоги, електронні бібліотеки, оцифровані видання.

У грудні 2023 року українська спільнота відзначатиме 150-річчя від часу створення Наукового товариства імені Шевченка. У становленні й подальшому розвитку НТШ як наукової установи

чільне місце належить нашим землякам. Одним із членів-засновників Товариства був отець Степан Качала, парох у селах Скорики та Шельпаки, тепер Тернопільського району, посол Галицького сейму (1861–1888), Австрійського райхсрату (1861–1879). Фундатором інституції також був отець Ізидор Глинський, парох у с. Буцнів Тернопільського повіту.

Серед дійсних членів було чимало вчених — уродженців Тернопільщини й тих, які певний період часу перебували в нашому краї. Очолювали Товариство в різні періоди наші земляки Олександр Барвінський (1893–1897), Степан Томашівський (1913–1918), Василь Щурат (1919–1923), Кирило Студинський (1923–1932), Володимир Левицький (1932–1935). Науковим секретарем Товариства впродовж 1899–1926 рр. був Володимир Гнатюк. Вагомий внесок у розвиток української та світової культури й науки зробили патріарх Йосиф Сліпий, Мирон Кордуба, Євген Олесницький, Євген Храпливий, Микола Чубатий, Степан Балей, Богдан Лепкий, Осип Роздольський, Василь Сімович, Олександр Брікнер, Іван Верхратський, Іван Горбачевський, Іван Пулюй, Олександр Смакула, Зенон Храпливий, Григорій Величко, Степан Рудницький та багато інших тернополян.

Проте наукова та громадсько-політична діяльність більшості дійсних членів Товариства є недостатньо дослідженою й маловідомою широким колам. Це спонукало фахівців Тернопільської обласної універсальної наукової бібліотеки започаткувати видання низки бібліографічних покажчиків «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940)».

У 2017 р. побачив світ перший випуск «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Історично-філософська секція: дійсні члени», у який включено 25 персоналій істориків, археологів, правників, психологів, релігійних і громадських діячів. Бібліографічний покажчик «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Філологічна секція: дійсні члени», що вийшов друком у 2021 р., містить 16 персональних рубрик мовознавців, літературознавців, етнографів, фольклористів, педагогів, бібліографів. Готується до друку черговий випуск — «Наукове товариство імені Шевченка і Тернопільщина (1873–1940): Математично-природописно-лікарська секція: дійсні члени».

Основними джерелами добору літератури були карткові, електронні та імідж-каталоги Тернопільської обласної універсальної наукової бібліотеки, Львівської національної наукової бібліотеки

України ім. В. Стефаніка, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної історичної бібліотеки України, національних бібліотек Польщі, Німеччини, Чехії, Австрії, Великобританії, Канади, США, наукових бібліотек закладів вищої освіти.

У процесі роботи переглянуто й описано книги, які є у фонді Тернопільської ОУНБ. Це прижиттєві видання Патріярха Йосифа Сліпого, Б. Лепкого, В. Гнатюка, С. Барана, С. Томашівського, І. Верхратського, С. Рудницького, передані книгозбірні українською діаспорою й Товариством Свята Софія в Римі, а також перевидання праць наших земляків. Опрацьовано бібліографічні посібники «Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка», «Книга в Україні, 1861–1917», «Репертуар української книги. 1798–1916», «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1798–1923», «Українська книга в Галичині, Закарпатті, Волині та в еміграції. 1914–1939», «Товариство “Просвіта” у Львові», «Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.): матеріали до біобібліографістики» та інші видання.

Безцінним джерелом інформації є фонди Державного архіву Тернопільської області. Це, зокрема, особові фонди Патріярха Йосифа Сліпого, правника Станіслава Дністрянського, математика Миколи Чайковського, географа Степана Рудницького. Так, в особовому фонді М. Чайковського зберігається зошит, у якому рукою вченого укладено бібліографію його наукового та публіцистичного доробку. У науково-довідковій бібліотеці зберігаються книги дійсних членів НТШ, видані у Львові, Тернополі, Кракові до 1939 року.

Електронні бібліотеки та бази даних пропонують перегляд *de visu* оцифрованих видань, у т. ч. дійсних членів НТШ, а також часописів і збірників, на сторінках яких вони друкувалися.

У ЕБ «Чтиво» виділено персональну рубрику «Наукове товариство імені Шевченка», у якій представлено оцифровані «Записки НТШ» (томи 1–260) та «Хроніка НТШ» (числа 1–58/59). У персональних рубриках, які розташовані за абеткою прізвищ, зібрано прижиттєві праці вчених та їх перевидання.

Випуски «Літературно-наукового вістника», які НТШ видавало в 1898–1932 роках, вдалося переглянути в ЕБ «Культура України», яку веде Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого.

На сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського представлено ЕБ «Україніка» та Цифрову бібліотеку історико-культурної спадщини, у яких зібрано, зокрема, і видання дійсних членів Товариства, ряд часописів. Е-архів Михайла Грушевського, який у 1897–1913 роках очолював НТШ, пропонує переглянути видання, редаговані ним або видані за його участю («Записки НТШ», «Хроніка НТШ»).

Значний сегмент оцифрованої історичної спадщини електронної книгозбірні світової україніки «Diasporiana» складають книги й часописи, видані до 1939 року, а саме: праці Патріярха Йосифа Сліпого, просвітника О. Барвінського, істориків Б. Барвінського, М. Кордуби, С. Томашівського та М. Чубатого, правника С. Дністрянського, археолога Я. Пастернака, літературознавців Б. Лепкого й О. Маковея, фольклористів В. Гнатюка та З. Кузелі, географів С. Рудницького й К. Студинського, мовознавця В. Сімовича, математика М. Чайковського, фізика І. Пулюя, біохіміка І. Горбачевського. Проект пропонує переглянути й часописи, що виходили у Львові та інших містах Галичини в ті роки.

«Електронна навчальна бібліотека української фольклористики», що є навчально-методичним проектом Лабораторії фольклористичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, надає швидкий, зручний і безкоштовний доступ до джерельних праць і публікацій з українського фольклору й фольклористики. Це «Етнографічний збірник» (Львів, 1895–1916, тт. 1–38; 1929, тт. 39–40) та «Матеріали до української етнології» (Львів, 1899–1919, тт. 1–20; 1929, тт. 21–22), у яких друкувалися етнографічні й фольклористичні записи В. Гнатюка та О. Роздольського.

Цифрову колекцію видань НТШ природничого й математичного напрямку, створену Львівською національною науковою бібліотекою України ім. В. Стефаніка, Інститутом фізики конденсованих систем НАН України, Науковим товариством імені Шевченка, можна переглянути за посиланням <https://sites.google.com/view/ntsh-publications>. Вона складається з кількох частин: «Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ», «Sitzungsberichte der Mathematisch-Naturwissenschaftlich-Ärztlichen Sektion», видання відновленого НТШ.

Повнотекстовий вільний доступ до часопису «Діло», що виходив у Львові в 1880–1939 роках, пропонують Архів української

періодики онлайн «LIBRARIA» та Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини НБУВ. Доступ лише зареєстрованим читачам — ЛННБУ ім. В. Стефаника.

Ускладнив пошук той факт, що праці дійсних членів НТШ видавались українською, польською, німецькою та іншими мовами. І друкувались вони не лише в Галичині, а й у Кракові, Відні, Лейпцигу, Берліні, Празі й інших містах Австро-Угорської імперії та Польщі. Тому доводилося здійснювати пошук в Електронних бібліотеках, створених провідними бібліотеками Європи.

Оцифровані колекції Національної бібліотеки Польщі (Biblioteki Narodowej w Warszawie) та установ, які з нею співпрацюють, можна переглянути в ЕБ «Polona». У «Ягеллонській цифровій бібліотеці» знаходимо оцифровані видання, що є у фонді бібліотеки Ягеллонського університету.

Австрійська національна бібліотека пропонує проєкт АВО (Austrian Books Online), де представлено відскановані історичні книжкові фонди. У віртуальному читальному залі газет цієї книгозбірні ANNO (AustriaN Newspaper Online) є можливість пошуку та читання онлайн австрійських газет і журналів.

У Електронній бібліотеці Національної медичної бібліотеки в Празі можна опрацювати праці біохіміка Івана Горбачевського.

BHL (The Biodiversity Heritage Library), одна з найбільших у світі цифрових бібліотек відкритого доступу для літератури про біорізноманіття, дозволяє переглянути «Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Mathematisch-Naturwissenschaftliche Classe», на сторінках якого друкував власні дослідження електротехнік і фізик Іван Пулюй. У BHL є й інші видання, серед яких — журнал «Verhandlungen der K. K. Geologischen Reichsanstalt», де розміщено статті натураліста Мар'яна Ломницького.

Опрацьовано також інші оцифровані версії часописів і збірок, у яких публікували свої наукові праці дійсні члени НТШ — наші земляки.

UDC 01:[016:001.32]НТШ(477.84)

Larysa Olenych,

<https://orcid.org/0009-0004-7230-9645>,

Head of Department,

Information Bibliographical Department,

Ternopil Regional Universal Scientific Library,

Ternopil, Ukraine
bibliogr.tounb@gmail.com

**SOURCE BASE FOR CREATING BIBLIOGRAPHIC INDEXES
"SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
AND TERNOPIIL REGION"**

The main sources of information — both traditional and electronic, used in the process of compiling the bibliographic indexes of "Shevchenko Scientific Society and Ternopil Region" have been analyzed.

Keywords: bibliographic indexes, Shevchenko Scientific Society, full members of the SSU, catalogs, electronic libraries, digitized publications.

УДК 930.253

Климович Наталія Миколаївна,

<https://orcid.org/0000-0003-1357-492X>,

начальниця відділу використання інформації
документів та комунікацій,

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України,
Київ, Україна

nklymovych@gmail.com

**ДОКУМЕНТИ РЕПРЕСОВАНИХ НАУКОВЦІВ З ФОНДІВ
ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ-МУЗЕЮ
ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ НА МІЖАРХІВНОМУ
ПОРТАЛІ «УКРАЇНСЬКИЙ МАРТИРОЛОГ ХХ СТ.»**

Проаналізовано результат діяльності працівників ЦДАМЛМ України з наповнення інформаційно-пошукового онлайн-ресурсу «Український мартиролог ХХ ст.» документами українських науковців — жертв репресій із фондів архіву.

Ключові слова: база даних, науковці, «Український мартиролог ХХ ст.», архівні документи, онлайн ресурс, ЦДАМЛМ України.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України) є найбільшою в нашій країні архівною установою, яка зберігає документи літературно-мистецького профілю від кінця XVIII ст. і до сьогодення. Крім першоджерел українських митців, у фондах установи представлена значна кількість документів

українських науковців: літературознавців, мовознавців, фольклористів, істориків. Зокрема і тих, кому судилося стати жертвами репресій. Варто зазначити, що дана тематика, на відміну від інших архівних установ, не є профільною для ЦДАМЛМ України, проте, у ході підготовки інформаційних і виставкових проєктів працівниками відділу використання інформації документів та комунікацій опосередковано виявлялись архівні документи про переслідування, засудження та реабілітацію українських митців і діячів української науки. У 2018 р. це спонукало започаткувати окремий віртуальний проєкт під назвою «Архів-музей на допомогу вчителям», який наразі вміщує окремі періодичні публікації з добіркою сканкопій архівних документів, присвячених діячам «Розстріляного відродження», а згодом — долучитися до наповнення загально архівної онлайн-бази даних про жертв політичних репресій 1920–1950-х рр. «Український мартиролог ХХ ст.». Зазначений інформаційно-пошуковий ресурс покликаний об'єднати вміст усіх подібних регіональних і тематичних баз даних, створення й наповнення яких було розпочате в 1989 р. Значним стимулом для активізації цієї роботи стало прийняття в 1991 р. Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні».

Презентація «Українського мартирологу ХХ ст.», створеного за ініціативою Державної архівної служби України (далі — Укрдержархів), відбулася в 2020 р. Наразі в цьому інформаційно-пошуковому порталі Укрдержархіву доступна інформація про жертв політичних репресій 1920–1950-х рр. — відомості про 112 861 особу, у картках яких розміщено фотопортрет або кілька фотографій (за наявністю), ім'я та коротка характеристика роду занять, дати життя, відомості щодо арешту, засудження, винесення вироку, місце ув'язнення, відомості щодо реабілітації й посилення на архівну установу, у якій зберігаються документи: архівно-слідчі справи або інші дотичні матеріали.

ЦДАМЛМ України в межах проєкту виявив низку цінних архівних документів: ордери на арешт, протоколи допитів, рішення «особливих трійок», довідки про страту та посмертну реабілітацію, листи до рідних, які були написані в тюрмах і таборах, та інші цінні першоджерела. Зокрема до онлайн-бази даних включена інформація про письменника, перекладача, мовознавця, громадського діяча Бориса Антоненка-Давидовича; мовознавицю, викладачку Лідію Білозір; журналіста, науковця, громадсько-політичного діяча Юліана

Бачинського; мистецтвознавця, критика, художника Івана Врону; художника, мистецтвознавця Володимира Гагенмейстера; письменника, мистецтвознавця Мечислава Гаска; мистецтвознавицю, журналістку, художницю Галину-Інгу Зеберг-Рогальську (Карклінь); науковця-хіміка, бандуриста й дослідника кобзарства Богдана Жеплинського; письменника, літературознавця Анатолія Костенка; письменника, критика, музикознавця Івана Крушельницького; літературознавця, фольклориста Семена Лаврова; письменника, літературознавця, перекладача Григорія Майфета; бібліографа, літературознавця Миколу Плевака; театрознавця, театрального критика, літературознавця, педагога Петра Рудіна; письменника, мистецтвознавця, громадського діяча Гната Хоткевича та ін.

На деяких із зазначених іменах зупинимося детальніше та окреслимо коло цінних першоджерел, дотичних до зазначеної тематики. У ЦДАМЛМ України зберігається особовий фонд Бориса Антоненка-Давидовича (1899–1984) № 159, який налічує 477 одиниць зберігання (архівних справ) у складі двох описів. Фонд було започатковано самим Борисом Дмитровичем у 1969 р. Передані ним документи були описані та внесені до опису № 1. У 1996–1999 рр. дочка його третьої дружини Ганни Шемердяк пасербиця Ярина Тимошенко передала нові матеріали батька, які були сформовані у складі опису № 2. Серед творчих документів, епістолярію, особистих документів і матеріалів до біографії представлені й першоджерела, які висвітлюють репресії проти письменника й науковця, і процес його реабілітації. У фонді зберігаються ксерокопії зі слідчих справ за №№ 1255, 030120 НКВС УРСР та СРСР від 21 січня — 20 серпня 1935 р., 1937 р., 1957 р. (ЦДАМЛМ України, ф. 159, оп.2, од.зб. 230); матеріали про перегляд судової справи та реабілітацію (повідомлення Військової прокуратури СРСР, довідка Військової колегії ВС СРСР, листи) від 12 жовтня 1955 р. — 8 січня 1957 р. (ЦДАМЛМ України, ф.159, оп. 2, од.зб. 233); листи, повідомлення МВС РРФСР, КДБ УРСР та інших установ Б. Д. Антоненку-Давидовичу з приводу надання довідок про роботу під час перебування його в місцях позбавлення волі від 16 лютого — 18 травня 1957 р. (ЦДАМЛМ України, ф.159, оп. 2, од.зб. 234); фото з дружиною та сином у Сибіру середини 1950-х рр. (ЦДАМЛМ України, ф. 159, оп. 1, од. зб. 140, арк. 4.). 2 січня 1935 р. Борис Дмитрович був заарештований, а згодом — засуджений до страти, яку замінили на 10 років ув'язнення в таборах. Митець обвинувачувався в «участі в антирадянській організації “УВО”» та

«контрреволюційній діяльності». Після звільнення з ув'язнення в 1951 р. він був знову заарештований і засуджений на довічне заслання до Красноярського краю. Реабілітація відбулася в 1956 р. — Борис Дмитрович зміг повернутися у Київ. А на світ з'являються роман «За ширмою», твори «Слово матері», «Золотий кораблик», статті, літературознавчі й мовознавчі дослідження тощо. У 1971 р. його позбавили можливості друкувати власні твори, письменник і науковець знаходився у вкрай тяжкому матеріальному становищі, негаразди в родині й переслідування фатально позначилися на стані його здоров'я. Борис Дмитрович помер 9 травня 1984 р. в Києві.

В особовому фонді мистецтвознавця Івана Івановича Врони (1887–1970) також відклалася низка документів, які свідчать про переслідування та засудження вченого. Об'ємний фонд № 358 у складі двох описів налічує 899 одиниць зберігання, які охоплюють період від кінця XIX ст. до 1999 р. Документи фонду передавалися на державне зберігання до ЦДАМЛМ України в 1971 р. дочкою мистецтвознавця Іриною Вроною. Першоджерела, які містяться в межах опису № 2, були також передані дочкою та М. Н. Волошиним у 2000–2006 рр. Серед документів до біографії зберігаються довідка про звільнення після відбуття трудової повинності, яка була видана 4 серпня 1936 р. Управлінням Байкало-Амурського виправно-трудоного табору (ЦДАМЛМ України, ф. 358, оп. 1, од. зб. 526, арк. 1); виписка із наказу Бамлагу НКВС про тимчасове зарахування на службу до автовідділу 11 жовтня 1936 р. (ЦДАМЛМ України, ф. 358, оп. 1, од. зб. 526, арк. 3); фото під час перебування в Бамлазі 1940 р. (ЦДАМЛМ України, ф. 358, оп. 2, од. зб. 24, арк. 10); виписка із протоколу засідання Президії Верховної Ради УРСР про зняття судимості 21 вересня 1943 р. (ЦДАМЛМ України, ф. 358, оп. 1, од. зб. 526, арк. 4.); довідка Київського обласного суду про реабілітацію 1958 р. (ЦДАМЛМ України, ф. 358, оп. 1, од. зб. 526, арк. 31). Серед образотворчих творів авторства Івана Врони є малюнок під назвою «[Житло будівничих в Бамлазі]», 25 грудня 1948 р. (ЦДАМЛМ України, ф. 358, оп. 2, од. зб. 3, арк. 1.). Дійсний член соціологічної комісії ВУАН Іван Врона був заарештований у 1933 р. 14 лютого 1934 р. «трійка» при Колегії ГПУ УРСР засудила вченого до 5 років заслання у виправно-трудоному таборі на Далекому Сході за «участь у контрреволюційній організації». Покарання відбував у Бамлазі НКВС. 21 вересня 1943 р. рішенням Президії Верховної Ради УРСР була знята судимість, реабілітація відбулася в 1958 р. й учений зміг повернутися до своєї

діяльності. Працював в Інституті теорії та історії архітектури Академії архітектури УРСР, був автором низки мистецтвознавчих творів про життя й творчість українських художників (Михайла Дерегуса, Анатолія Петрицького, Карпа Трохименка), публікацій з історії мистецтва тощо. Іван Врона помер 5 січня 1970 р. в Києві.

Науковці, які були згадані вище, пройшовши горнило репресій, змогли повернутися на Батьківщину, в умовах утисків і цензури, врешті-решт продовжили наукову діяльність та залишили по собі чималий науковий і мистецький спадок. Проте, у фондах ЦДАМЛМ України відклалися й документальні свідчення, подекуди в копіях, про осіб, чие життя було трагічно обірване. Серед них — письменник, історик, театрознавець, етнограф, композитор і музикознавець, музикант Гнат Мартинович Хоткевич (1878–1938). Особовий фонд діяча № 817 налічує 178 одиниць зберігання, які охоплюють період 1901–1976 рр. Документи фонду передавалися на державне зберігання протягом 1970–1997 рр. П. Гончаровим, А. Мельничук, А. Балабольшенком. У матеріалах фонду відклалися документи про переслідування, арешт та розстріл Гната Хоткевича — копія витягу із протоколу засідання «особливої трійки» УНКВС по Харківській області; копія з акту постанови про розстріл і конфіскацію майна від 29 вересня та 8 жовтня 1938 р. (ЦДАМЛМ України, ф. 817, оп. 1, од. зб. 6, арк. 3); довідки й листи трибуналу КВО, Головної військової прокуратури тощо (ЦДАМЛМ України, ф. 817, оп. 1, од. зб. 150). Зокрема у фонді українського архівіста, історика, кінознавця, театрознавця, письменника, мемуариста, культуролога, колишнього співробітника ЦДАМЛМ України Романа Корогодського збереглися спогади доньки Гната Хоткевича Галини про арешт батька (ЦДАМЛМ України, ф. 1297, оп. 1, од. зб. 734). У 1930-х рр. радянська влада планомірно й жорстоко переслідувала митця, позбавила його можливості працювати. Він постійно перебував під таємним наглядом. У 1934 р. митець був важко травмований, потрапивши під потяг. У 1937 р. Гната Хоткевича було ув'язнено, у 1938 р. — засуджено до розстрілу «за шпигунство на користь Німеччини» й за дев'ять днів — приведено вирок до виконання в підвалі Харківської в'язниці. Репресій зазнали син і дружина діяча. Лише завдяки виїзду за кордон його доньці вдалося уникнути переслідування. Гнат Хоткевич був реабілітований у 1956 р.

Інформація про вищезазначених науковців та тисячі репресованих у 1920–1950-х рр. сталінським режимом осіб нині

доступна онлайн на ресурсі «Український мартиролог ХХ ст.». База даних об'єднує результати кропіткої роботи архівів нашої країни. У якості частини міжнародного проєкту ЮНЕСКО зі створення електронної енциклопедії «Порушення прав людини: міжнародний довідник архівних джерел» (2004 р.) заявлена в Міжнародній раді архівів. Робота з виявлення архівних документів для бази даних у державних архівах продовжується, інформація про поповнення періодично з'являється на інформаційних ресурсах Укрдержархіву й державних архівів у мережі Інтернет. Запрошуємо скористатися цим зручним інформаційним онлайн-ресурсом, пошукова форма якого доступна для перегляду на різноманітних пристроях у режимі 24/7.

UDC: 930.253

<https://orcid.org/0000-0003-1357-492X>,

Nataliia Klymovych,

Head of Department of Use of Documents' Information
and Communications,

Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

nklymovych@gmail.com

**THE DOCUMENTS OF REPRESSED SCIENTISTS FROM THE
FONDS OF THE CENTRAL STATE ARCHIVE-MUSEUM OF
LITERATURE AND ART OF UKRAINE ON THE INTERARCHIVE
PORTAL "UKRAINIAN MARTYROLOGY
OF THE XX CENTURY"**

The report is devoted to the analysis of the results of the activities of the employees of the CSAMLA of Ukraine in filling the information and search online resource "Ukrainian Martyrology of the 20th Century" by the documents of Ukrainian scientists – victims of repressions in the fonds of the archive.

Keywords: database, scientists, "Ukrainian martyrology of the 20th century", archival documents, online resource, CSAMLA of Ukraine.

УДК 001 (092)(477.54+57:55)

Алексєєнко Анна Олександрівна,

<https://orcid.org/0000-0002-3483-1836>,

заступник директора,

Центральний державний науково-технічний архів України,
Харків, Україна,
alekseenkoaa1@gmail.com

**РЕПРЕЗЕНТАТИВНІСТЬ ФОНДІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО
ДЕРЖАВНОГО НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ
ДЛЯ ВІДТВОРЕННЯ БІОГРАФІЇ ДОКТОРА ГЕОЛОГО-
МІНЕРАЛОГІЧНИХ НАУК, АКАДЕМІКА УКРАЇНСЬКОЇ
НАФТОГАЗОВОЇ АКАДЕМІЇ ОЛЕКСАНДРА ІСТОМІНА**

Схарактеризовано документи Центрального державного науково-технічного архіву України, що є джерелами до біографії доктора геолого-мінералогічних наук, академіка Української нафтогазової академії Олександра Істоміна (1933–2005).

Ключові слова: Центральный державний науково-технічний архів України (ЦДНТА України), Олександр Миколайович Істомін, фонд особового походження, звіти про науково-дослідні роботи, повнота фонду, персоналії українських учених.

Архіви вважаються одними з найбільш надійних «місць пам'яті», оскільки зберігають документальні першоджерела. При відтворенні біографій діячів науки особливий інтерес представляють архівні фонди особового походження, які надають можливість побачити вченого не тільки як учасника певного етапу розвитку галузі наукового пізнання, а й дослідити його біографію, відтворити історію становлення його ідей. При цьому слід приділяти увагу повноті таких фондів, що, на відміну від фондів офіційного походження, переважно формуються фондоутворювачами на їх власний розсуд, а відтак можуть мати певні інформаційні лакуни. Метою роботи є поінформувати про фонди Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТА України), які є прикладом збереження найбільшої повноти документної спадщини науковця.

Ідеться, перш за все, про фонд Р-241 особового походження доктора геолого-мінералогічних наук Олександра Миколайовича Істоміна (1933–2005) [7] — геолога-новатора, засновника ряду наукових напрямків у геології нафти й газу, активного борця за авторитет української геологічної науки. Основні напрями наукової діяльності вченого: теоретичне обґрунтування й практичне здійснення об'ємно-просторових досліджень нафтогазоносних регіонів;

визначення перспектив нафтогазоносності; обґрунтування пошуків нових нафтогазоконденсатних родовищ і дорозвідки нафтогазоконденсатних родовищ, що експлуатуються; розроблення напряму ресурсології природного газу й теоретичних положень геомобілізму стосовно внутрішньо-континентальних умов [2]. Діяльність Олександра Істоміна пов'язана з роботою в Семейтауській партії Семипалатинської комплексної геологорозвідувальної експедиції (1959–1965); у відділі газових ресурсів Українського науково-дослідного інституту природних газів «УКрНДІ газ» (1966–2005), а також з Українською нафтогазовою академією, одним із фундаторів якої він був, створивши й очоливши відділення «Нетрадиційні методи підготовки нафтогазоресурсної бази» [1, с. 7–8]. Його науковий доробок складає понад 260 праць, у тому числі 11 монографій і кілька авторських свідоцтв.

Внесок Олександра Істоміна в розвиток галузі був високо оцінений: мав звання «Заслужений працівник промисловості України» (1993), «Почесний розвідник надр» (1998); був нагороджений медалями: «За доблесну працю» (1970), «Ветеран праці» (1986), срібними медалями ВДНГ СРСР (1983, 1987); відзнакою «Медаль В. І. Лучицького» (2003); знаками «Відмінник газової промисловості СРСР» (1971), «Почесний працівник Укргазвидобування» (1999); почесними грамотами Верховної Ради України (2003), НАК «Нафтогаз України» (2000, 2003); дипломом «Лідер паливно-енергетичного комплексу 2003» у номінації «Вчений» тощо.

Аналізуючи архівний фонд Олександра Істоміна в ЦДНТА України, слід відзначити його репрезентативність. Великий за обсягом документальний масив (496 документів) упорядковано в 204 одиниці зберігання й містить широкий спектр документів, що стосуються власне фондоутворювача, починаючи від народження (1933 р.) і закінчуючи посмертним вшануванням пам'яті (2008 р.). Наявна також інформація про його оточення (батька, дружину, колег, співавторів тощо). Іменний покажчик до фонду налічує більше ніж 550 прізвищ [5, с. 3], що свідчить про широке коло спілкування й наукових зв'язків ученого-практика.

Для повноти фонду неабияке значення мало бережливе ставлення самого Олександра Істоміна до документування подій. За спогадами колег, «...для нього було правилом вести щоденник, записувати до нього інформацію, що надходила протягом дня, та робити примітки про всі зустрічі та розмови» [4, с. 12–13]. В архіві

зберігається кілька таких блокнотів-записників за різні роки, починаючи з нотаток (зроблених ним, на той час учнем 3-го класу) про евакуацію з Харкова в березні–квітні 1943 р.

При детальному вивченні документів фонду привертає увагу цікавий факт. У автобіографіях (а їх представлено кілька варіантів у архіві) Олександр Істомін неодноразово зазначав місцем свого народження м. Харків. Цю інформацію ретрансльовано в службових характеристиках з місця роботи УкрНДІгазу та низці публікацій, зокрема, і в персоналії в Енциклопедії сучасної України [2]. Дійсно, життя фондоутворювача було тісно пов'язане з Харковом: тут він мешкав з трьох років, закінчив школу та Харківський державний університет імені О. М. Горького (1956), працював з 1966 р. до смерті. Але у свідоцтві про його народження вказано м. Воронеж, це місце підтверджується й вітальною телеграмою від батька матері з нагоди народження сина. Обидва ці документи також були збережені в архіві.

Іншим, не менш важливим чинником забезпечення повноти фонду Олександра Істоміна, стало бажання його дружини кандидата біологічних наук, ентомологині за освітою Лідії Петрівни Істоміної (1932 р.н.) увічнити пам'ять про чоловіка [3]. Саме вона збирала та передала до архіву його документи, упорядкувавши їх разом з архівістами відповідно до встановлених вимог. За змістом і характером їх розподілено на такі основні групи:

- документи до біографії фондоутворювача (свідоцтво про народження, атестати, дипломи, грамоти, посвідчення тощо; характеристики, записники);

- документи про творчу діяльність фондоутворювача (списки наукових праць, дипломна робота, кандидатська й докторська дисертації (рукописи), автореферати дисертацій, статті, доповіді; авторські свідоцтва на винаходи; відгуки на його роботи й матеріали до захисту);

- епістолярій (листування зі службових питань і особисте листування з рідними й друзями; вітальні адреси й листівки);

- зображувальні документи (зокрема, випускний студентський альбом, фотографії особисті й зі співробітниками з геологічних розвідок, відряджень, конференцій та інших заходів);

- посмертні документи про фондоутворювача (матеріали, присвяченої його пам'яті конференції; некрологи й листи зі співчуттями від різних організацій, друзів і колег у зв'язку з його

смертю; фото надмогильного пам'ятника із зазначенням місця поховання).

Крім того, у фонді Олександра Істоміна відклалися документи батька — Миколи Петровича Істоміна — тренера, одного із засновників Харківської спортивної школи молоді та командних змагань «Біг патрулів», який прищепив синові любов до лижного спорту та багато в чому вплинув на становлення його характеру [3, с. 47].

Разом з документами Національного архівного фонду до бібліотечного фонду ЦДНТА України було прийнято 65 видань, котрі містять друковані роботи Олександра Істоміна та його колег. Серед книжок — видання із серії «Біобібліографія вчених України», присвячене його пам'яті, що вийшло в 2006 р. в УкрНДІгазі обмеженим накладом [4]. Завдячуючи Лідії Істоминій, вдалося скласти повну бібліографію його праць та акумулювати в архіві, за незначним виключенням, майже весь його опублікований науковий доробок [1, с. 6].

У споріднених документах з її фонду особового походження Р-242 [8], який також зберігається в ЦДНТА України, містяться відомості про подорожі й коло знайомств родини Істоміних, присвячені йому вірші.

З огляду на вивчення професійних напрацювань ученого особливу цінність становлять звіти про науково-дослідні роботи з фонду Р-58 (комплексу 3-12) Українського науково-дослідного інституту природних газів «УкрНДІгаз» [6], роботі в якому він присвятив більшу частину свого життя. Виявлено близько десяти тем за 1968–1980 рр., до розробки яких долучався, присвячених узагальненню результатів геологорозвідувальних робіт на газ, оцінці й аналізу газоносності родовищ тощо. Специфіка діяльності геолога обумовила наявність у його доробку значної кількості картографічних матеріалів.

Таким чином, за результатами аналізу типово-видового й змістовного складу документів з фондів ЦДНТА України можна зробити висновок про їх високу репрезентативність для детального відтворення біографії Олександра Миколайовича Істоміна.

1. Алексеенко А. О. Творчий спадок Істоміна О. М. у фонді Центрального державного науково-технічного архіву України.

Актуальні питання історії науки і техніки: матеріали 12-ї Всеукр. наук. конф. (м. Конотоп, 3–5 жовтня 2013). Київ, 2013. С. 6–8.

2. Істомін Олександр Миколайович / В. В. Дячук. Енциклопедія Сучасної України. Т. 11 [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12766>.

3. Истомина Л. П. Человек жив, пока его помнят (памяти выпускника Харьковского университета, профессора А. Н. Истомина). UNIVERSITATES. 2006. № 3. С. 46–56.

4. Олександр Миколайович Істомін. Присвячена пам'яті. Бібліографія вчених України / УкрНДІгаз. Харків, 2006. 75 с.

5. Фонд Р-241. Олександр Миколайович Істомін (1933–2005): реферативно-аналітичний огляд архівних документів / ЦДНТА України; А. О. Алексеєнко (відп. вик-ць), М. А. Балишев (наук. кер-к теми). Харків, 2013.

6. Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТА України). Ф. Р-58. Український науково-дослідний інститут природних газів «УкрНДІгаз» ВО «Укргазпром» «Держкомнафтогазу» України при Кабміні України, м. Харків.

7. ЦДНТА України. Ф. Р-241. Архівний фонд особового походження. Істомін Олександр Миколайович — доктор геолого-мінералогічних наук, академік, член Президії Української нафтогазової академії, заслужений працівник промисловості України.

8. ЦДНТА України. Ф. Р-242. Архівний фонд особового походження. Істомина Лідія Петрівна — кандидат біологічних наук, ентомолог, старший науковий співробітник, головний спеціаліст-еколог нафтогазової галузі.

UDK 001 (092)(477.54+57:55)

Anna Alekseenko,

<https://orcid.org/0000-0002-3483-1836>,

Deputy Director,

Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine,

Kharkiv, Ukraine,

alekseenkoaa1@gmail.com

REPRESENTATIVENESS OF THE CENTRAL STATE SCIENTIFIC AND TECHNICAL ARCHIVE OF UKRAINE FUNDS FOR THE

**REPRODUCTION OF THE BIOGRAPHY OF THE DOCTOR OF
GEOLOGICAL AND MINERALOGICAL SCIENCES,
ACADEMICIAN OF THE UKRAINIAN OIL AND GAS ACADEMY
OLEKSANDR ISTOMIN**

The documents of the Central State Scientific and Technical Archive of Ukraine, which are sources for the biography of Doctor of Geological and Mineralogical Sciences, Academician of the Ukrainian Oil and Gas Academy Alexander Istomin (1933–2005), are characterized.

Keywords: Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine (CSSTA of Ukraine), Alexander Istomin, fund of personal origin, reports on scientific research works, completeness of the fund, personalities of Ukrainian scientists.

УДК 929:304.44:004.91

Вернік Олексій Леонідович,

<https://orcid.org/0000-0003-0572-2005>,

кандидат психологічних наук,

старший науковий співробітник,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

avernik@meta.ua;

Комарянська Тетяна Вікторівна,

<https://orcid.org/0000-0003-4967-8392>,

молодша наукова співробітниця,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

tatvish01@gmail.com

**ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДЖЕРЕЛ БІОГРАФІЧНОЇ
ІНФОРМАЦІЇ ПРО ДІЯЧІВ НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА ДЛЯ РОЗБУДОВИ
«УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
БІОГРАФІЧНОГО АРХІВУ»**

Здійснено аналіз основних друкованих джерел та електронних ресурсів, що містять довідкову біографічну інформацію про діячів Наукового товариства імені Шевченка, які використовуються для наповнення контенту «Український національний біографічний архів». *Ключові слова:* Наукове товариство імені Шевченка, Український національний біографічний архів, джерела, електронні ресурси.

Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) — перша українська національна академія наук у цьому році відзначає своє 150-річчя. З ним пов'язана діяльність кількох поколінь українських інтелектуалів, біографічна інформація про яких міститься в численних друкованих виданнях та електронних ресурсах.

Одним із основних джерел інформації про діяльність НТШ та її дійових осіб є періодичне видання «Записки НТШ» (ЗНТШ), перші томи яких видавалися редакцією Ю. Целевича (1-й том у 1892 р.), О. Барвінського (2-й том у 1893 р., 3–4-й т. — 1894 р.), М. Грушевського (з 1895 р.). За редакцією останнього вийшло 107 томів ЗНТШ. З 1892 до 1937 року у Львові було опубліковано 155 томів. Проте через політичні події, пов'язані з агресією СРСР, другою світовою війною, 156-й том видання побачив світ уже в 1948 році в Мюнхені. У подальшому місцями його видання були Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто. Відновлене в Україні у 1990 році, на 2023 рік вийшло з друку більше 270 випусків. Нині більшість випусків ЗНТШ доступні науковцям і широкому громадському загалу, перш за все, у електронній бібліотеці «Чтиво». За посиланням https://chtyvo.org.ua/authors/Naukove_tovarystvo_imeni_Shevchenka/ в ній можна віднайти відскановані електронні копії майже всіх випусків.

Дані про науковців, діячів культури, чиї імена пов'язані з НТШ, представлені у цілій низці інших серійних видань з різних галузей та у науковій періодиці. Чимало з них у наш час є доступними в електронному форматі. Йдеться, насамперед, про енциклопедичні видання, такі як «Українська загальна енциклопедія» (<http://resource.history.org.ua/item/0010185>), «Енциклопедія українознавства» (<http://izbornyk.org.ua/encycl/eu.htm>), «Енциклопедія української діаспори» (<https://diasporiana.org.ua/slovniki-dovidniki/encyklopediya-ukrayinskoyi-diyaspori-tom-1-spolucheni-shtaty-ameryky-qn-1-a-k/>), «Encyclopedia of Ukraine» (<https://www.encyclopediaofukraine.com/>), а також опубліковані в «Українській радянській енциклопедії» за радянських часів в Україні,

(<https://ev.vue.gov.ua/publications/arkhiv-publikatsiy/holovna-redaktsiia-ukrainskoi-radianskoi-entsyklopedii/ukrainska-radianska-entsyklopediia/>)

Надзвичайно цінним джерелом даних про вчених, членів НТШ, є видана в роки незалежності України «Енциклопедія історії України» (<http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU>), у якій уперше подано біографічні статті про багатьох провідних учених, імена й діяльність яких раніше замовчувалися. Окремо слід відзначити «Енциклопедію сучасної України» (<https://esu.com.ua/>), електронна версія якої містить понад 68 тис. статей. Її видання було започатковано НАН України і НТШ в 2001 році з метою формування адекватного й об'єктивного сучасного трактування історичного, культурного минулого й сучасного розвитку України, ствердження загальнолюдських і національних цінностей, через що особлива увага укладачів зосереджується на персоналіях як їх носіях. На сьогоднішній день в актуальному стані електронна версія містить чи не найбільше записів, пов'язаних з НТШ — 1324. З них для наповнення даними УНБА про діячів НТШ відібрано 1043.

До 140-річчя НТШ в 2012 році започатковується фундаментальне багатотомне видання «Енциклопедія “Наукове товариство імені Шевченка”», створене Науковим товариством імені Шевченка спільно з Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України. Наразі опубліковано чотири томи до літери «Д» (1-й том вийшов друком у 2012 р., 2-й — у 2014, 3-й — у 2016, 4-й — у 2019). Електронна версія енциклопедії представлена за посиланням <https://encyclopedia.com.ua/>, де презентовано три з чотирьох томів: літери «А», «Б» і «В», до яких включено 160, 322 і 52 статті відповідно. З них, пов'язаними з НТШ, ми віднайшли: на літеру «А» — 44 особи, на літеру «Б» — 165 осіб, на літеру «В» — 27 осіб. В останньому випадку ми маємо, вочевидь, дані поточного незавершеного процесу.

Якщо порівнювати вказані джерела за повнотою охоплення, зокрема за кількістю персоналій на окрему літеру (літери «А» та «Б»), то в ЕСУ таких записів у наявності істотно менше, ніж в енциклопедії НТШ, а саме: 23 (проти 44) на літеру «А» й 109 (проти 165) на літеру «Б». Тож потенційно «Енциклопедія “Наукове товариство імені Шевченка”» на сьогоднішній день стає найбільш повним електронним інформаційним джерелом персоналій НТШ.

Основною вадою вказаних електронних джерел нині є недосконалість пошукової системи, яка не дає змоги автоматично відбирати тільки персоналії за певними параметрами, зокрема, за

приналежністю до НТШ. Тобто, серед усіх записів, пов'язаних із НТШ, пошук персоналій здійснюється лише вручну, а, отже, процес відбору є досить ресурсозатратним.

Ще одне джерело біографічної інформації про представників НТШ — це Вікіпедія, у якій є окремо створена категорія «Діячі НТШ» (https://uk.wikipedia.org/wiki/Категорія:Діячі_НТШ). До неї входять статті про 520 осіб, які поділені на групи: «Голови НТШ», «Дійсні члени НТШ», «Почесні члени НТШ» й звичайні діячі НТШ.

У базі Українського національного біографічного архіву (УНБА) в розділі «Персоналія» нині подано інформацію про членів НТШ — його засновників, співзасновників, голів НТШ, голів осередків, дійсних членів НТШ, членів НТШ в діаспорі, іноземних членів НТШ. За опрацьованими джерелами в базі наразі представлено 770 персоналій, членів НТШ, — це менше, ніж в ЕСУ, проте більше, ніж у Вікіпедії. Істотною перевагою УНБА є можливість відбору персоналій, пов'язаних з НТШ, за допомогою розвинутої пошукової системи, завдяки якій можна звужувати або розширювати запит, зокрема, на географічні рубрики й культури, домени й дефініції тощо.

Підсумовуючи, відзначимо, що в результаті аналізу електронних джерел біографічних даних про представників НТШ визначено дві їх групи: електронні копії друкованих видань і сучасні електронні видання (деякі мають друкований аналог). Основними характеристиками даних джерел варто зазначити: «розмитість — сконцентрованість» біографічної інформації; повнота охоплення; пошукові можливості. За сконцентрованістю біографічної інформації про представників НТШ відзначаються Вікіпедія і УНБА, за повнотою — ЕСУ, за потенційною повнотою — «Енциклопедія “Наукове товариство імені Шевченка”», за пошуковими можливостями — УНБА.

UDC 929:304.44:004.91

Oleksii Vernik,

<https://orcid.org/0000-0003-0572-2005>,

Candidate of Psychological Sciences, Senior Researcher of Associate,

Department of Formation of Biobibliographic Information Resources,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

avernik@meta.ua;

Tetiana Komarianska,

<https://orcid.org/0000-0003-4967-8392>,

Junior Research Associate,

Department of Formation of Biobibliographic Information Resources,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

tatvish01@gmail.com

**ELECTRONIC SOURCES OF BIOGRAPHICAL INFORMATION
ABOUT THE REPRESENTATIVES OF THE SHEVCHENKO
SCIENTIFIC SOCIETY**

The analysis of the primary printed sources and electronic resources containing background biographical information about the figures of the Shevchenko Scientific Society has been conducted. These sources are utilized to populate the content of the "Ukrainian National Biographical Archive."

Keywords: Shevchenko Scientific Society, Ukrainian National Biographical Archive, sources, electronic resources.

УДК 027.54:[004.74:930.1-051](477.411)НІБУ«1918/1939»

Стегній Дарія Георгіївна,

завідувачка науково-бібліографічного відділу,

Національна історична бібліотека України,

Київ, Україна

darina.stegal@gmail.com;

Литвин Ольга Володимирівна,

завідувачка сектору науково-бібліографічного відділу,

Національна історична бібліотека України,

Київ, Україна

**ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ
БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ — МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ ПРО ДІЯЧІВ
ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ: НА ПРИКЛАДІ БАЗИ ДАНИХ
«УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ
МІЖВОЄННОЇ ДОБИ (1918–1939 РР.)»**

На прикладі документів з фонду Національної історичної бібліотеки України, на основі яких формується база даних «Українські історики міжвоєнної доби (1918–1939 рр.)», представлені факти з біографії Михайла Олександровича Тарасенка, українського історика, етнографа, члена ВУАН, репресованого й розстріляного в 1938 році.

Ключові слова: електронні ресурси, історики, репресії, джерело, ВУАН, НТШ, Національна історична бібліотека України.

«Бібліотеки в минулому, сьогодні і майбутньому — це пам'ять і майстерня людства». Цей влучний вислів належить Крістіану Лауерсену — директору бібліотек і обслуговування громадян муніципалітету Роскілле в Данії. Саме такою є Національна історична бібліотека України (далі НБУ), її фонд налічує понад 700 000 одиниць зберігання. Частину фонду організовано в колекції, серед яких — колекція видань з автографами видатних діячів науки і культури, колекція рідкісних продовжуваних та періодичних видань.

База даних «Українські історики міжвоєнної доби (1918–1939)» є однією з тематичних бібліографічних БД науково-бібліографічного відділу НБУ, основою для її формування став фонд Бібліотеки, зокрема, у поточному році планується підготовка однойменного бібліографічного покажчика. Ресурс поповнюється бібліографічними записами документів про персоналії істориків, які здійснювали свою діяльність у міжвоєнний період, у т.ч. — членів Всеукраїнської Академії Наук, Наукового товариства імені Шевченка, викладачів навчальних закладів, а також їхнього наукового доробку; вміщує бібліографічні записи джерел з хронік та збірників ВУАН, НТШ, а також книг і статей з періодичних, продовжуваних, довідкових видань, наукових збірників, матеріалів конференцій, дисертацій та авторефератів дисертацій за темою.

За період 1920–1941 рр. історична наука України втратила 185 талановитих дослідників, серед яких — понад 100 істориків. На прикладі одного з маловідомих і несправедливо забутих імен, на основі згаданих нижче документів, автори мають намір окреслити коло наукових інтересів представника тогочасної історичної науки Михайла Олександровича Тарасенка (1898–1938), репресованого й розстріляного в 1938 році. Відомостей про біографію й наукову діяльність українського історика та етнографа є дуже мало. З доступних даних відсутня інформація щодо місця народження та спеціальності в освіті. У науковій праці Наталії Полонської-Василенко

«Українська Академія Наук : нарис історії» у «Списку співробітників Української Академії Наук за фахами» Михайло Тарасенко зазначений як історик [6, с. 166]. Працював у Київському Інституті Народної Освіти, Всеукраїнському етнографічному товаристві. Досліджував етнографію Поділля й Полісся, український фольклор, фольклор правопорушників тощо. Історик Сергій Білокінь у праці «Музей України (Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали» припускає, що Павло Потоцький, який кілька десятків років збирав різнохарактерні пам'ятки й матеріали про Україну, міг бути знайомий з «істориком Михайлом Тарасенком, який працював у Музеї українського мистецтва» [2, с. 244]. Переслідувався владою як свідомий українець. Радянська преса писала про нього: «Запеклий націоналіст Тарасенко М. О. в анкетах про соціальне походження демонстративно відповідає: “Походжу з козацького роду”» [1, с. 31].

Етнографічною комісією при ВУАН у 1927–1929 рр. була організована експедиція для вивчення такого явища як дніпровське лоцманство, до її складу входив і Михайло Тарасенко. Затоплення дніпровських порогів і будівництво Дніпрогесу викликали необхідність швидкого збору історичних і етнографічних джерел у лоцманських селах. Підсумком роботи стала публікація збірки «Матеріали до вивчення виробничих об'єднань» під назвою «Дніпровські лоцмани» (Київ, 1929), до якої увійшла стаття й М. О. Тарасенка «Плав через пороги» [7]. Автор дослідив історію заснування поселень, докладно описав специфіку праці лоцманів. Зупинився на описі плотів і роботи суден, кількості робітників, їхніх прав і обов'язків, побуту, підготовці помічників і спадкоємності справи. «Переважно приписувалися ученики до когось з родичів — до батька чи дядька, бо “хіба кому є охота чужому все розказувать? От своєму сину — друге діло”» [7, с. 85]. Примірник видання з автографом Дмитра Яворницького зберігається в НІБУ.

Варта уваги стаття Михайла Тарасенка «М. О. Максимович. (До столітнього ювілею “Малоросійських п'єсень, изданных М. Максимовичем”»». Автор віддав належне розвідці Михайла Максимовича, яка мала не лише наукове, а й політичне значення, засвідчивши вплив на формування поглядів його сучасників та зростання інтересу до народних традицій, українського фольклору. Зазначив, що «Максимович вперше подав у своїй передмові, правда, дуже загальну спробу систематичного огляду змісту українських народніх пісень, а своїми спостереженнями над їхніми стилістичними

особливостями в порівнянні до пісень російських і почасти польських поклав початок формальним дослідом народної поезії» [6, с. 358].

У Науково-дослідному відділі стародруків, цінних та рідкісних видань НІБУ зберігаються книги з автографом Михайла Тарасенка. Зокрема автограф, датований 29.III.1920, на праці Володимира Яковича Степанківського (1885–1957), громадського й політичного діяча, журналіста, який під псевдонімом С. Подолянин у 1912 р. видрукував у Києві невелику книжку «Українець за кордоном і мандрівка в минуле» про поїздку на початку ХХ століття до Лондона. У Британському Музеї автор віднайшов англomовну літературу з історії, що «присвячувано Україні, яку кожний раз розглядалося за окремих, яскраво індивідуальний, край» [4, с. 5].

Також автографи історика містяться на книгах «Основания хронологической классификации, описание и каталог коллекции древностей Профессора Д. Я. Самоквасова» (Варшава, 1892) та «Данилевич В. Ю. Археологична минувщина Київщини» (Київ, 1925).

Внесок у дослідження й популяризацію історії Гетьманщини ХVІІ–ХVІІІ ст., військових і політичних діячів, Батурина та околиць зробив історик, краєзнавець Василь Федорович Різниченко (1892–1938), який був звинувачений у шпигунській діяльності. За тією кримінальною справою, що й Різниченко, проходили й так само були розстріляні ще двоє українських вчених — антрополог Максим Ткач та історик і мистецтвознавець Михайло Тарасенко [3, с. 131]. У 1929 р. Михайла Тарасенка виключили з Інституту Народної Освіти й уперше заарештували. Вдруге його ув'язнили 18 квітня 1938 р., розстріляли 7 травня [2, с. 244].

Для розуміння сучасного періоду української історії вкрай важливим є знання власного історичного минулого, що дозволяє протистояти міфам, сприяти достовірному розумінню чутливих історичних подій. Тим самим історичне знання стане підмурком для консолідації українців і формування української політичної нації.

Національна історична бібліотека, як осередок збереження документів історичного минулого й передачі національної пам'яті майбутнім поколінням, відіграє важливу роль у формуванні колективної ідентичності відповідно до національних інтересів української держави.

1. Андреев В. М. «Дніпробудівська» експедиція етнографічної комісії при ВУАН під керівництвом Віктора Петрова (1927–1929).

Дніпровські лоцмани: нариси з історії та історіографії. 2012. Херсон. С. 25–48.

2. Білокінь С. І. Музей України (Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали; Нац. Києво-Печер. іст.-культ, заповідник, НАН України. Ін-т історії України. Центр культурол. студій. 3-тє вид., доп. Київ, 2006. 475 с.

3. Білокінь С. І. На маргінесі архівно-слідчої справи Василя Різниченка. *Зона*: громад. та літ. часопис Всеукр. т-ва політ. в'язнів і репресованих. 2013. Вип. 28. С. 122–133.

4. Подолянин С. Українець за кордоном і мандрівка в минуле. Київ, 1912. 23 с.

5. Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія Наук. Нарис історії. Київ: Наукова думка, 1993. 415 с.

6. Тарасенко М. М. О. Максимович. (До столітнього ювілею «Малоросійських п'єсень, изданных М. Максимовичем»). *Життя й революція*. 1927. № 6. 355–367.

7. Тарасенко М. Плав через пороги. *Матеріали до вивчення виробничих об'єднань*. Вип. I: Дніпровські лоцмани. Київ: Друк. Всеукр. Акад. Наук, 1929. С. 75–111.

UDC 027.54:[004.74:930.1-051](477.411)НІБУ«1918/1939»

Dariia Stehni,

Head of the Department,
Scientific Bibliographic Department,
National Historical Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
darina.stegal@gmail.com;

Olha Lytvyn,

Head of the Sector,
Sector of Scientific Bibliographic Department,
National Historical Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

**ELECTRONIC RESOURCES OF THE NATIONAL HISTORICAL
LIBRARY OF UKRAINE — A PLACE OF MEMORY
OF HISTORICAL PERSONS: ON THE EXAMPLE
OF THE DATABASE "UKRAINIAN HISTORIANS
OF THE INTERWAR ERA (1918–1939)"**

Using the example of the database "Ukrainian historians of the interwar period (1918–1939)", which is a component of the electronic reference and

search apparatus of the National Historical Library of Ukraine, some facts from the biography of one of the then members of the Ukrainian Academy of Sciences, Mykhailo Tarasenko, Ukrainian historian, ethnographer, repressed and shot in 1938.

Keywords: electronic resources, historians, repressions, source, Ukrainian Academy of Sciences, Shevchenko Scientific Society, National Historical Library of Ukraine.

УДК 929:304.44:004.91

Вернік Юлія Вікторівна,

<https://orcid.org/0000-0002-0783-5372>,

наукова співробітниця,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

julver@ukr.net

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ МЕНЕДЖЕР ZOTERO ЯК ОДИН З ІНСТРУМЕНТІВ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ З БІОГРАФІЧНОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ

Розглянуто основні бібліографічні менеджери (EndNote, BibTeX, Mendeley, RefWorks, Zotero), які допомагають дослідникам і науковцям організувати й оперувати своїми бібліографічними посиланнями, цитатами й пов'язаними документами. Функціональність, структура, зручність використання, стилі цитування та інтеграція з іншими дослідницькими проєктами для вчених-біографістів показані на прикладі одного з інструментів — Zotero. Відзначається, що він буде ефективним і корисним для організації й управління джерелами в біографічних дослідженнях.

Ключові слова: бібліографічні менеджери, стилі цитування, біографічні дослідження.

Упродовж останнього десятиліття з'явилося багато потужних платформ (EndNote, Mendeley, BibTeX, RefWorks, Zotero), які допомагають дослідникам в упорядковуванні й керуванні своїми бібліографічними посиланнями та їх цитуванні. Такі інструменти є

корисними і в біографічній сфері для організації й управління процесами збору біографічних матеріалів, їх збереженні, упорядкуванні й форматуванні посилань при оформленні наукових робіт, дослідницьких проєктів і публікацій.

Менеджери бібліографії мають різні функції й можливості, тому для роботи з біографічною інформацією можна використовувати будь-який з розглянутих нижче програмних інструментів у залежності від потреб і вподобань дослідника-біографіста. Серед найбільш відомих відзначимо EndNote — розроблене Clarivate Analytics комерційне програмне забезпечення для керування довідками, яке дозволяє користувачам створювати особисті бібліотеки посилань інформації, імпортувати посилання з різних баз даних, генерувати цитати й бібліографії та співпрацювати з іншими дослідниками з різних сфер, що є актуальним і для біографістів-дослідників. Інструмент EndNote доступний для Windows і Mac і пропонує як настільну, так і онлайн-версії.

Також достатньо відомим є Mendeley — безкоштовний інструмент керування довідками, який поєднує програмне забезпечення для настільних ПК, онлайн-сховище й функції соціальних мереж. Це дозволяє користувачам упорядковувати й коментувати PDF-документи, імпортувати посилання з онлайн-ових біографічних баз даних, співпрацювати з іншими й створювати цитати й бібліографії. Mendeley доступний для Windows, Mac і Linux.

Наступною веб-платформою для керування довідками, що пропонує функції хмарного зберігання й співпрацю, є RefWorks, яка дозволяє імпортувати посилання з різних баз даних, у тому числі й біографічних, створювати персоналізовані довідкові бібліотеки, оформлювати цитати й бібліографії та ділитися посиланнями з іншими дослідниками. RefWorks зазвичай використовується в академічних та інституційних умовах.

Варто відзначити також ще один інструмент керування посиланнями — BibTeX, який зазвичай використовується з LaTeX (система верстки), яка є корисною для упорядкування наукових і технічних документів, створення біографічних посилань. BibTeX використовує звичайні текстові файли з розширенням bib для зберігання посилань і формування цитат і бібліографії на основі заданих стилів цитування.

Останнім часом найбільшої популярності здобув Zotero — безкоштовний інструмент керування посиланнями з відкритим кодом,

який дозволяє дослідникам-науковцям збирати, упорядковувати та цитувати джерела, зокрема, наукові статті, книги, веб-сторінки, газетні статті, аудіо й відеозаписи. Він дозволяє організувати й систематизувати джерела інформації, що є дуже зручно при опрацюванні великого обсягу матеріалів, наприклад, у біографістиці при обробці даних про конкретну особу. Біографічний менеджер підтримує кілька платформ (Windows, Mac, Linux) і інтегрується з веббраузерами для отримання посилань із вебсайтів і баз даних. Zotero також містить функції співпраці та підтримує широкий спектр стилів цитування (близько 11 тис.), що є особливо затребуваним при форматуванні цитат і бібліографії відповідно до конкретних вимог галузі чи публікації (наприклад, у сфері біографічних досліджень). Найбільш поширеними вважаються: American Psychological Association (APA), Modern Language Association (MLA), Chicago Manual of Style (Chicago), Harvard referencing style, Vancouver referencing style, Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE), American Medical Association (AMA), American Chemical Society (ACS), Council of Science, Editors (CSE), Oxford referencing style, Harvard Business Review (HBR).

Функціонал сервісу розміщено на трьох модулях (управління бібліотекою, збережені документи й деталізована інформація про джерела) й панелі інструментів. У модулі управління бібліотекою розташовані матеріали, які були завантажені з різних джерел. Вони систематизовані й представлені у вигляді колекцій і підколекцій. Усі збережені матеріали, які не містяться в будь-якій з колекцій, знаходяться на вкладці «Unfiled items». Публікації з одного й того ж джерела, що були випадково додані декілька разів, відображаються у вкладці «Duplicate items». Крім цього, дослідник може створити власну колекцію й додати її у свій авторський профіль (вкладка «My Publications»).

Модуль збережених документів відтворює зміст колекцій з бібліотеки й надає основну інформацію про джерело: назву твору, автор або авторський колектив, рік видання, повний текст роботи (за наявності), посилання тощо. Це допомагає зберігати важливу інформацію про джерело й зручно посилатися на нього під час написання біографічного дослідження.

Деталізована інформація міститься у вкладках: Info, Note, Tags та Related. У першій вкладці, залежно від типу публікації (стаття, книга, монографія, тези конференції, енциклопедія, словник,

аудіовізуальні матеріали), висвітлюється інформація, або в даному випадку — атрибути публікації: автор, редактор, назва, рік видання, видавництво, місце видання, серія, том, випуск, сторінки, анотація, мова, ключові слова тощо. Наступна вкладка дозволяє додавати власноруч примітки до вибраного джерела, тобто, усю необхідну авторові додаткову інформацію для роботи з матеріалом (наприклад, помічати особливості або цікаві факти, що стосуються відібраної особи).

Теги необхідні для систематизації й автоматичного зв'язування публікацій за схожими тематиками (наприклад: біографіка, персоналія, видатні діячі, біографічні словники, віртуальні біографічні спільноти). Мануально автор також може додати публікації в останній вкладці і таким чином підв'язати роботу до вибраного джерела.

Додавання наукових статей і матеріалів у бібліографічному менеджері Zotero здійснюється через панель інструментів: вручну, за допомогою ідентифікатора або через Connector (вебплагін, який дозволяє приєднувати видання напряму з інтернету). При виборі ручного типу під'єднання матеріалу необхідно визначити тип публікації (artwork, audio recording, document, letter, hearing, interview, presentation, podcast, manuscript, book section або будь-який інший) та заповнити відповідні для кожного типу основні поля (назва, автор, метадані, посилання). Використання ідентифікатора передбачає фіксування цифрового вказівника, тобто ISBN, DOI, PMID (PubMed), arXiv ID, ADS Bibcodes, за яким і буде відібрана з онлайнових науково-метричних баз даних та автоматично додана дана публікація до бібліотеки.

Пошук матеріалів у Zotero може відбуватися через сторонні ресурси, наприклад, Crossref LookUp, Google Scholar. Для керування цитуванням він може інтегруватися з текстовими процесорами, такими як Microsoft Word, LibreOffice, Google Docs для створення цитат і бібліографій у різних стилях цитування (наприклад: APA, MLA, Chicago). Також тут є плагіни, які дозволяють безперешкодно вставляти цитати й формувати документи.

Серед перелічених вище можливостей Zotero треба відзначити й можливість створювати спільні бібліотеки або групи за допомогою бібліографічного менеджера. Ця функція дозволяє дослідникам співпрацювати над проектами, ділитися довідковими матеріалами та спільно формувати бібліографії. Особливо корисно це є для дослідницьких груп, які працюють над спільними проектами

(наприклад: створення й функціонування віртуальної біографічної лабораторії, розбудова біографічних баз даних, архівів) або написанням публікацій у співавторстві, колективних монографій тощо. Такий потужний інструмент для дослідників і науковців, який спрощує процес організації й цитування джерел, одночасно полегшує співпрацю й забезпечує ефективне управління дослідженнями.

UDC 929:304.44:004.91

Yuliia Vernik,

<https://orcid.org/0000-0002-0783-5372>,

Research Associate,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

julver@ukr.net

**ZOTERO BIBLIOGRAPHY MANAGER
AS ONE OF THE TOOLS OF WORK ORGANIZATION
WITH BIOGRAPHICAL INFORMATION**

Theses cover the main bibliographic managers (EndNote, BibTeX, Mendeley, RefWorks, Zotero) that help researchers and scholars organize and manage their bibliographic references, citations, and related documents. Functionality, structure, ease of use, citation styles, and integration with other research projects for biographical scholars are illustrated using one of the tools, Zotero. It is noted that it will be useful and effective for organizing and managing sources in biographical research.

Keywords: bibliographic managers, citation styles, biographical studies.

УДК [7.041:004.9]

Босенко Олексій Олексійович,

<https://orcid.org/0000-0001-8521-3942>,

молодший науковий співробітник,

відділ формування біобібліографічних інформаційних ресурсів,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

olexiybosenko@gmail.com

ТЕХНОЛОГІЯ РОЗПІЗНАВАННЯ ДУБЛІВ ПЕРСОНАЛІЙ «УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО БІОГРАФІЧНОГО АРХІВУ». МЕТОДИ ПЕРЕВІРКИ

Використовуючи практичний досвід пошуку іконографічних матеріалів у мережі Інтернет, запропоновано технологію розпізнавання дублів електронного ресурсу «Український національний біографічний архів» (УНБА) та методи перевірки зображень.

Ключові слова: іконографія, помилкова атрибуція, технологія розпізнавання дублів, методи перевірки.

Вітчизняний інформаційний простір, який поступово перетворюється в невід’ємну частину повсякденного життя та стає середовищем суспільної комунікації, гостро потребує насичення візуальними матеріалами, пов’язаними з дійсною, а не спотвореною історією України, біографіями діячів її культури, науки, політики, освіти, спорту. Як зазначає В.І. Попик, «...біографіка швидко переміщується зі сфери наукової й літературної діяльності, професійних і читацьких інтересів для вузького кола фахівців та поціновувачів у центр соціально-культурних комунікацій, посідає вагоміше місце в масовій свідомості» [2, с. 15–16].

Для отримання необхідної інформації користувачам мережі інтернет доводиться перебирати різноманітні електронні видання, словники, довідники, аматорські сайти тощо. Достовірність віднайдених матеріалів незрідка буває сумнівною. На жаль, «Через низку різних причин до сьогодні в Україні немає універсального біобіографічного видання, де була б сконцентрована інформація про діячів нашої історії» [2, с. 241]. Саме таким універсальним виданням, на думку його засновників Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (НБУВ), може стати Український національний біографічний архів (УНБА). Наше минуле «...має багатовікову історію, наповнену не тільки подіями, фактами, свідченнями, а й життям та діяльністю осіб, які мешкали на її території, або діячів інших народів, які зробили значний внесок у розвиток і розбудову країни» [3, с. 240]. Склалося так що «Біографії тисяч наших співвітчизників, десятками, сотнями років, забороняли або перекручували. Інформація про одних розпорошена у безлічі документів, других — загубилась і припала “порохом” історії, третіх — поцінують, як представників інших культур» [3, с. 240]. А

тому важливою складовою УНБА має стати розділ «Українська іконографія», де будуть розміщені портретні зображення, продукти творчості чи професійної діяльності видатних особистостей

На початковому етапі формування УНБА в базу даних (далі — БД) «Персоналії» заноситься інформація про відомих діячів української історії, культури, науки, політики, спорту з різних інформаційних джерел — словників, довідників, енциклопедій, періодичних видань. Це так звані попередні дані про особу, вони, як правило, не завжди перевірені, а тому в базі даних можуть виникати повторні записи в різних варіантах. Здійснюючи пошук оцифрованих іконографічних зображень у мережі Інтернет, що на сьогодні, як відомо, найбільш раціональний і швидкий спосіб наповнення електронної бази даних, мусимо ретельно відсіювати дублювання. Наприклад, в БД «Персоналії» знаходимо записи: Кобилянський Степан Юліанович (08.01.1866–01.02.1940) — живописець, викладач Віденської військової академії, полковник; Кобелянський Степан Юліанович (08.01.1866–01.02.1940), живописець. Виникає запитання: одна це особа чи ні? Прізвища з різницею в одну літеру цілком можуть існувати. Потрібна додаткова детальна перевірка. Співставляємо роки життя, професію, сфери діяльності, зрештою, звертаємося до біографії й знаходимо, що Степан Юліанович Кобилянський — рідний брат відомої письменниці Ольги Юліанівни Кобилянської, і робимо висновок: мова йде про одну особу — Кобилянського Степана Юліановича, а, отже, дубль має бути вилученим.

За рахунок записів, що дублюються, досить часто розширюється сфера професійної діяльності особи або ж відбувається уточнення даних, пов'язаних із роками життя чи місцем народження. Не виключаються ситуації, коли записи, що вважалися дублюючими, стають достовірними, а псевдонім — справжнім прізвищем особи.

Неправильна ідентифікація може стати причиною помилкової атрибуції і згодом, через деякий час, знову постане проблема уточнення достовірності особи. Помилкова атрибуція — це неправильне трактування зображення особи, мистецького об'єкта чи предмета, яке сформувалося випадково або на підставі традиції, що склалася протягом певного часу, й приписувалось іншим особам, мистецьким об'єктам чи предметам. Іноді такі викривлення робилися й робляться свідомо. Зокрема О. О. Ковалевська, вивчаючи іконографію козацької старшини XVII–XVIII ст., зафіксувала, що існує величезна кількість помилкової атрибуції, псевдопортретів і навіть сучасних

підробок зображень [1, с. 228–237]. Зрозуміло, ці помилкові атрибуції переходять в електронну мережу і продовжують поширюватись від одного джерела до іншого. Уникнути подібних помилок важко, вони потребують вивчення не лише істориками, біобібліографами, літературознавцями, а й мистецтвознавцями, психологами, філософами.

Тому, важливо для розпізнавання дублів персоналій УНБА застосовувати покрокову технологію: 1) уточнити не лише прізвища, а й імена та по-батькові дублів, роки життя й місце народження; 2) співставити сфери професійної або громадської діяльності; 3) звернутися до біографії і творчого доробку осіб, що вимагають ідентифікації; 4) порівняти знайдені різні іконографічні зображення; 5) розшукати словесні описові портрети, якщо вони існують. Для полегшення пошуку оцифрованих електронних зображень у якості допоміжного робочого інструменту розпізнавання дублів УНБА створюється «Таблиця дублів», куди вносяться варіанти можливих повторних записів.

Для перевірки достовірності знайдених у мережі Інтернет іконографічних зображень у ситуації існування записів, що дублюються, використовується пошук із розширеними можливостями за розмірами й типами зображень. Сучасні пошукові системи, зокрема Google Chrome, дозволяють це зробити безпосередньо за зображенням, що дає змогу відшукати сайт-першоджерело. Перевірка виконується із застосуванням методів: *співставлення* (знаходимо портретні зображення осіб у різних часових проміжках життя й різних життєвих ситуаціях); *порівняння* (порівнюються візуальні зображення й словесні портретні описи); *ідентифікації* з додатковим залученням різних джерел: «класичних» (електронних енциклопедій, біографічних довідників, бібліотечних і музейних сайтів, сайтів вищих навчальних закладів, окремих електронних книжкових видань) і так званих «вільних» [3, с. 243] (персональних сайтів науковців істориків, джерелознавців, мистецтвознавців; сайтів, що займаються генеалогічними дослідженнями).

Отже, для забезпечення електронного ресурсу УНБА від дублювання використовується відповідна технологія розпізнавання дублів і застосовуються методи ретельної перевірки достовірності іконографічних зображень.

1. Ковалевська О. О. Зображення крізь віки: іконографія козацької старшини XVII–XVIII ст.: монографія. В 2-х ч. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. Ч. 1. 314 с.
2. Попик В. І. Біографіка, як феномен науки і культури. *Українська біографістика*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 15–32.
3. Яценко О. М., Вернік Ю. В., Вернік О. Л. Український національний біографічний архів у системі вітчизняних електронних ресурсів. *Українська біографістика*. Київ, 2021. Вип. 22. С. 239–261.

UDC [7.041:004.9]

Oleksii Bosenko,

<https://orcid.org/0000-0001-8521-3942>,

Junior Research Associate ,

Institute of Biographical Research,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

olexiybosenko@gmail.com

TECHNOLOGY OF RECOGNITION OF DUPLICATE PERSONNEL OF THE UKRAINIAN NATIONAL BIOGRAPHICAL ARCHIVE. VERIFICATION METHODS

Using the practical experience of searching for iconographic materials on the Internet, a technology for recognizing duplicates of the UNBA electronic resource and image verification methods is proposed.

Keywords: iconography, false attribution, duplicate recognition technology, verification methods.

UDC 016:929(477)(066)

Biography. Biographics. Biographical science : coll. of papers of Institute of Biographical research : scientific electronic edition / NAS of Ukraine, V. I. Vernadskyi Nat. Library of Ukraine; Editorial board: V. I. Popyk (editor-in-chief) and others. – Kyiv, 2023. – Is. 2. – 215 p.

Collection of scientific works and materials of the Institute of Biographical Research of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine is devoted to the problems of the theory and methodology of biography, to the discussion of topical issues of its experience, its current state, and promising development tasks. The second issue of the collection contains abstracts of reports and messages of the participants of the XIX Biographical Readings "A Man of Science in the National Biography", which took place on June 7, 2023 in Kyiv.

The publication is aimed at scientists working in the field of biography, biobibliography, social communications, development of electronic resources of biographical information, as well as at a wide range of people interested in national history and culture.

Наукове видання

Biography. Біографіка. Біографістика

Збірник праць Інституту біографічних досліджень

Електронне наукове видання

Випуск 2

Відповідальний за випуск
Володимир Іванович Попик

Літературна редакція – О. В. Плющик
Макетування – О. В. Плющик

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 19,09. Обл.-вид. арк. 11,01

Видавець

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. Голосіївський, 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 1390 від 11.06.2003 р.